

JAGATNI PRAJAONE

PURANI A. B.

C-20C-

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાત કોપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક E206 કિંમત

ગ્રંથનામ જગન્નાથ પૂજન

ધર્મગાંક

6206

અર્પણ પત્રિકા.

પુસ્તક હિંદના મહાત્મા

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધીન

એમની સંમતિથી

અર્પણ કરી કૃતાર્થ થાઉં છું.

અંબાલાલ પુરાણી.

સંપાદકના બે બોલ.

કપડવંજ પ્રજામંડળ અંથમાળાના પહેલા અંક તરીકે મહાત્મા ગાંધીજીના ‘પંજબના પત્રો’ એ નામનું પુસ્તક આપવામાં આપવામાં આન્યું હતું. પ્રજામંડળનું સર્વ કાર્ય માત્ર સાર્વજનિક કાર્ય તરીકેજ કરવામાં આવે છે. પંજબના પત્રો છપાવવાનું ખર્ચ મારા મિત્ર રા. કેશવલાલ છોટાલાલ જામશીદાસે આપ્યું હતું, તેના વેચાણમાંથી જે કંઈ કમાવે તેનો ઉપયોગ બીજું કોઈ ઉપયોગી પુસ્તક છપાવવામાં કરવાનો છે.

આ પુસ્તક છપાવવાનું રા. મંગળદાસ હરકી-જીદાસે એ સ્વીકાર્યું છે તેથી કપડવંજના કોઈ અહસ્તેને પૈસા માટે વિનંતિ કરી નથી. પ્રજામંડળ ખોતાને જરૂર પુરતી નકલો લેશે. પુસ્તક ઉપર મંડળનો કોઈ જાતનો હક નથી રહેતો એ કહેવાની જરૂર નથી રહેતી.

હરિલાલ મ. દેસાઈ

મંત્રી, પ્રજામંડળ

કપડવંજ.

ਉ ਪੋ ਹ ਧਾ ਤ.

જગતમાં જુદા જુદા લોકો વસે છે તે બધા તો એતન
પ્રાણી હાય છે. દરેક લોકમણુને તેનું પોતાનું વ્યક્તિત્વ પણ
મળે છે. કેન્દ્ર અને જર્મન લોકનો મુલક એક ખીજની
પરિભ્રમક આવી રહ્યો છે, અને તે બે લોકસમૂહ વચ્ચે ખીજ
પરિભ્રમણ પશુ ધણું છે, તે છતાં એ બન્ને વચ્ચે એવા
જોડા આવી રહેલા છે કે જે બેદોને આપણે તદન નજીવા
મણીને દુર સુકી શકીએ તેમ નથી.

જનસમૂહ—લોકમણી સજીવ છે એમ મેં ઉપર જણાવ્યું છે. પણ “પ્રજ્ઞાઓ” સજીવ હોતી નથી. પ્રજ્ઞા એટલે સત્તા. પ્રજ્ઞાવાન સંચો. પ્રજ્ઞાત્વનાં નિશાનો આખી દુનિયામાં બધે જ નરખાંજ માલુમ પડી આવે છે. ફટલીકવાર પ્રજ્ઞાઓમાં જોઈએ એટલે આપણને દેખાય છે, પણ તે બેદ સંચાની શક્તિનાં કારણે બેદ હોય છે તેવોજ હોય છે. એક સંચો ૫૦૦ વર્ષ પાવરવાળો હોય અને બીજો સંચો ૫૦૦ વર્ષ પાવરવાળો હોય પણ સંચાતો બન્નેજ છે. દૈવયોગે પ્રજ્ઞના સપ્ત બ્રહ્માંડમાં રહી મયલી કાઠ કાટ કે ચીરામાંથી મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત થઈ છે, ત્યારે લોકમણીના જીવનનો આવિર્ભાવ થાય છે. ત્યારે સજીવ લોકસમૂહને સંતોષ થાય છે, -પણ પ્રજ્ઞાત્વનાં નિશાનો એ વાત જરા રચતી નથી. જ્યાં જ્યાં મનુષ્યોત્પત્તિ થાય છે, પ્રજ્ઞા રૂપી યજ્ઞે પૂરેપૂરું લૂંટી લીધું હોય છે, ત્યાં જોઈએ એટલે આપણને પ્રજ્ઞાત્વ સિવાય બીજું કંઈ પણ જણાયું શકે નહીં. આખી દુનિયામાં પ્રજ્ઞાકીય સંચાની વ્યવસ્થા

અને જનસમાજના જીવન વચ્ચે ઝઘડો ચાલી રહ્યો છે. એ ઝઘડો મધ્ય એશિયામાં માણસ અને કુદરત વચ્ચેના ઝઘડા જેવો છે. મધ્ય એશિયામાં માણસ ખેડાણ જમીનનો વિસ્તાર વધારવા મથતો, અને રણની રેતી તે જમીનપર વાવાઝોણથી આવીને બધું રણ બનાવી દેતી. છેવટે, રેતીના ધસારાથી પરાજીત થઇ માણસે ત્યાં રહેવું બંધ કરી દીધું. જે જે પ્રજામાં ઉચ્ચ આદર્શો, અને પવિત્રભાવનાઓની અગત્ય ઓછી માનવામાં આવે છે, તે તે લોકમાં પ્રજાકીય બંધારણનું યંત્ર ઘણું જ વ્યવસ્થિત ચાલે છે અને થોડા વખત માટે તો તે યંત્ર ચોતેજ જીવવા માટે કાયદે છે, એમ અભિમાન સાથે જગતને જાહેર કરે છે.

પણ જ્યારે પ્રજાત્વ જીવે છે ત્યારે લોકગણનો આત્મા તદ્દન ખેંચાઈ જાય છે. જ્યાં જ્યાં પ્રજાત્વ જણાય છે ત્યાં ત્યાં એક સરખા પ્રકારની વસ્તુ સ્થિતિ આપણને જણાઈ આવે છે. આજકાલનાં મોટાં મોટાં શહેરોમાં આપણને પ્રજાત્વનું બાહ્ય દિગ્દર્શન થાય છે, તે બધાં શહેરો આખી દુનિયામાં સેન્ક્રાન્સીકોથી માંડીને લંડન સુધી અને લંડનથી જાપાનના ટોકીયો સુધી બધા જાણે એકજ પ્રકારનાં । તે શહેરો દ્વારા આપણે પ્રજાત્વનું મુખ નહિ પણ તેનાં ઉર્જા ચઢાવેલો છુપો વેશ જોઈએ છીએ.

લોકસમૂહ તો વ્યક્તિની પેઠે સજીવ હોય છે. આથી તેથી તેને નવીન વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કર્યા વગર ચાલતું નથી. લોકસમૂહની એ નવીન, ઉત્પાદક શક્તિ તેના સાહિત્ય, કલા તત્વજ્ઞાન, સામાજિક બંધારણ, અને રૂઢિ વગેરેમાં આપણને જણાઈ આવે છે. આ બધા વિભાગો દરેક જનસમૂહમાં એક

માનવી તદ્દન વિભિન્ન હોય છે, પણ તેઓ વિરોધી હોતાં નથી. એક ઉગ્મણીમાં જુદી જુદી વાનીઓ પીરસવામાં આવે નાથી ઉગ્મણીના આનંદમાં વૃદ્ધિ થાય, તે પ્રમાણે તેમનું જીવનવૃંદ.

પણ પ્રજાઓ નવું કાંઈજ ઉત્પન્ન કરતી નથી. તેઓ માત્ર કરે છે અને નાશ કરે છે. આપણે પેદાશ નવારવાની ગોઠવણ કરવાની જરૂર છે. વિનાશ કરવાનાં સાધનો પણ તૈયાર રાખવાની જરૂર હું સ્વીકાર છું. પણ જ્યારે ભોભ અને કામના સાથે તેનો મેળાપ થાય છે ત્યારે માણસનું મનુષ્યત્વ તેઓ નાશ કરે છે-બધા જીવનને એસુરું બનાવી મુકે છે અને મનુષ્ય જાતિનો ઇતિહાસ વાવાઝોડાની ઝડપે વિનાશકારક પરિણામ તરફ ધસડાઈ જાય છે.

માણસોમાં મનુષ્યત્વ વધારે હોય છે ત્યાં આપણે જોઈશું કે માણસ પોતાના અંતરના આદર્શોથી પોતાનું જીવન નિયંત્રિત કરે છે, પણ જ્યાં આગળ શુષ્ક બંધારણ અથવા યાત્રિક સંચો થઈ પડે છે ત્યાં જીવન પોતાનો વિકાસ કરી શકતું નથી. પ્રજાનાં શુષ્ક બંધારણ-નિયંત્રણથી કાંઈ પણ નવી વસ્તુ અસ્તિત્વમાં આવતી નથી, માત્ર તેનાથી જથ્થો વધે છે-એક સ્થળે ઘણો જમાવ થાય છે. એટલે પ્રજામાં જે કાંઈ બાંધકામ કરવામાં આવે છે તે બધું બહારથીજ હોય છે. તેને અને આપણા અંતરને કાંઈ પણ સંબંધ હોતો નથી. એ મકાનમાં આપણે ઘંટ ઉપર ઘંટ મુકી સીમેન્ટથી આપણા વિજ્ઞાનના નિયમ પ્રમાણે તેમને સાંધીએ છીએ ખરા, પણ તેનો પાયો માણસના સ્વભાવમાં રહેલો છે. તે સ્વભાવના ઉપર એવો ભાર તમે દબેશો એજા

ક્યાં જાઓ તે હમેશને માટે માણુસને સ્વભાવ સહન કરી શકતો નથી. એટલે તદ્દન નજીવા કારણથી તમારી પ્રજાત્વની ઇમારત નિરાક હાલી ઉડે છે, આપણી બાંધેલી ઇમારત બુદ્ધિ છે અને તેમાં ફાટો પડી જાય છે. અને એકવાર તે પડવા માંડે છે એટલે પછી તેને ક્રમ કરીને પડતાં અટકાવવી તે પણ આપણને નથી આવડતું. પડતાં પડતાં બધો વખત આપણને તે પતન અકારણ-નિરર્થક લાગે છે અને આપણે ગમે તેવાં ડાહ્યાં ડાહ્યાં વચનોથી તેને અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરીએ તોપણ તે બાજુ આપણા હાથમાંથી જતી રહેલી જણાય છે ! નૈતિક ગુરુવાકર્ષણ બધાં વજનોને સમતોલ કરવા માટે વસ્તુસ્થિતિને એટલે સુધી બદલી નાંખે છે.

માણુસ જ્યારથી સમાજમાં રહેવા લાગ્યો ત્યારથી આપણને માલૂમ છે કે તેનો આદર્શ નિઃસ્વાર્થતા છે. પણ પ્રજાત્વ આવ્યું, એટલે પ્રજાનો આદર્શ તો સ્વાર્થ મર્દ રહે છે. તેથીજ વ્યક્તિમાં જ્યારે સ્વાર્થ જણાય છે ત્યારે તેનો તિરસ્કાર કરવામાં આવે છે, પરંતુ પ્રજામાં જ્યારે તે જણાય છે ત્યારે તેની સ્તુતિ કરવામાં આવે છે ! આમ કરવાથી નીતિના વિચારો ગુચ્છવણમાં પડી જાય છે અને વ્યક્તિનો ધર્મ અને પ્રજાનો ધર્મ જુદા પડે છે. આવા નૈતિક ગુચ્છવાડાને લીધે જ આપણને કેટલાક એવી દલીલ કરતા જણાય છે કે ખ્રીસ્તિ પ્રજાઓ અત્યારે જગતમાં જાહેરજાલી ભોગવે છે, માટે ખ્રીસ્તિ ધર્મ સૌથી ઉત્તમ હોવો જોઈએ ! ખ્રીસ્તિ પ્રજાઓ અત્યારે જગતના મોટા ભાગ ઉપર રાજ્ય કરે છે તેથી ખ્રીસ્તિ ધર્મ સાચો છે ! એ પ્રમાણે તો આપણે ચોરનો ધર્મ પણ સાચો જણાવે ચોરી કરીને ભેગી કરેલી દોષત

તેના ધર્મના જવાબમાં રજું કરી મોકલો. પ્રજાઓ હજારો મનુષ્યોના મળાં રેંસી નાંખી પછી પોતાના દેવળોમાં જઈ ત્યાં પ્રભુનો ઉપકાર માને છે. હાં લોકો પણ પોતાના કાર્યમાં સફળતા મેળવવા માટે દેવીની પ્રાર્થના કરતા હતા તે વાત આપણે જુદી જુદાં જાણે. હાં લોકો શા માટે વધારે હલકા ગણાવા જોઈએ ? હાં લોકોની માતા કોણ હતી ?—હાં જાતિની મારી નાંખવાની ખૂની વૃત્તિને જ દેવીનું સ્વરૂપ આપ્યું હતું,—પણ તે આખી હાં જાતિની વૃત્તિને દેવીનું રૂપ આપવામાં આપ્યું હતું. જે પ્રમાણે હાં લોકોની જાત પોતાની નીચ વૃત્તિની પૂજા કરતી હતી તેજ પ્રમાણે આજ કાલ પ્રજાકીય સ્વાર્થ, દ્રેષ, મિત્યા ભિમાન, અને લોભના દેવતાઓને પણ દેવળમાં ઇશ્વરની જેડે પૂજવામાં આવે છે.

નીતિના મહાન આદર્શોમાં આપણને ગમે નેટલી શ્રદ્ધા હોય તોપણ આપણે ઠપ્પલ કરવું તો જોઈએ કે માણસમાં ધણાં પાપો અને ધણી અનિષ્ટ વૃત્તિઓ રહેલી તો છેજ અને આપણે આત્મસંયમ તથા નીતિના નિયમો શીખવીએ છીએ તો પણ તે કેટલાક હલકા કાર્યોમાં બહાર આવ્યા સિવાય પણ રહેતી નથી. પણ જ્યાં જ્યાં તેવા કામો હોય છે ત્યાં ત્યાં તેમને માથે કાળી દીલી તો સદાને માટે લાગેલી રહે છે. તેવી વૃત્તિથી માણસને કદાચ સફળતા પણ મળે પરંતુ તેના રાક્ષસીપણામાં તે વધારો કરે છે.

માણસ જાતના ઇતિહાસમાં કેટલાક માણસો દુઃખ મહન કરવાના અને કેટલાક ખીજાઓને દુઃખ દેવાના પણ ખરા—માણસ જાત પાપને તદ્દન છોડી તો શકે નહિ શકે.

પણ પાપને જીતવાની ક્રિયા તો નિરંતર આસ્થાજ કરશે.—જે પ્રમાણે દીવાની જ્યોત બળવાની ક્રિયા પણ સતત આસ્થાજ કરે છે તે પ્રમાણે પાપનો વિજય હંમેશા આસ્થાજ કરશે.

જન્મતમાં જોટલી ઉત્પત્તિ થાય છે તે શેની છે? સંપૂર્ણ તાનો સનાતન આદર્શ અને તેનો જીવનમાં થતો અપૂર્ણ સાક્ષાત્કાર એ બે વચ્ચે મેળ મેળવવાની ક્રિયાને આપણે ઉત્પત્તિ કહીએ છીએ. આપણી અપૂર્ણતા વધવાની સાથેજ આપણામાં પૂર્ણતાનો આદર્શ પણ એટલો આગળ વધે તો પછી જીવનનો નાશ થવાનો ભય રહેતો નથી.

પ્રાચીન સમયમાં જ્યારે કોઈ પ્રજા તોફાન કરતી અને ખીજી પ્રજાઓના હકકો પર હુમલો કરતી ત્યારે કોઈ વાર તેને વિજય મળતો અને કેટલીક વાર પરાજય પણ મળતો. પણ તેનાથી વિશેષ કંઈ પણ પરિણામ આવતું નહિ. પણ અત્યારે પ્રજાકીય જીવનનો આદર્શ આખી દુનિયામાં બધે સર્વામાન્ય થઈ પડ્યો છે,—અને તે આખા જગતમાં પ્રજાકીય સ્વાર્થ મોટો હોય છે માટે પ્રજાકીય સ્વાર્થને જાળવવો એ માણસોની ફરજ છે એમ સિદ્ધ કરવા જ્યારે મથે છે, ત્યારે તો મનુષ્ય જાતિના જીવનના મૂળનો તે ઉચ્છેદ કરે છે એમ કહવામાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી. અગાઉ પછી નીતિના કાયદાઓ નકામા છે એવીજ ભાવના તેનાથી પોષાય છે, કારણ કે જુદી જુદી યુક્તિ પ્રયુક્તિથી તેમને એમજ શીખવવામાં આવે છે કે “જન સમુહ” કરતાં—“લોકગણ” કરતાં—“પ્રજા” વધારે ઉપયોગી છે, છતાં પણ લોકોમાં જે નીતિના નિયમો કેવળ સનાતન મનાતા આવ્યા હોય તે બધા નિયમોનો પ્રજા ભંગ કરી શકે છે.

દાકતરો હંમેશાં કહે છે કે જ્યારે કોઈ પણ રોગ મગ
જપર અસર કરે ત્યારે તે અસાધ્ય થઈ પડે છે, કારણ
કે વ્યાધિનાં કારણો સામે મગજ બધી બુદ્ધ રચના કરી તેને
હઠાવે છે. અત્યારે આપણને પ્રજાઓ બનાવવાનો જે પવન
વાયો છે તે જનસમુહના મગજનો એક રોગ છે. તેનાથી
કોઈથી ભરી લાલ આંખો અને મુકકીઓ વાળીને એક
બીજાને મુકકા મારતી પ્રજાઓનું ચિત્ર આપણી નજર આગળ
હજી થાય છે પણ તેનાથી રોગને દૂર કરવાની આપણી
શક્તિ તદ્દન નાબુદ થતી જાય છે, તેનું આપણને જ્ઞાન રહેતું
નથી. સામાજિક જીવનને ટકાવી રાખનાર જીવન-તત્વો સ્વાર્થ
વૃત્તિમાં કે લોભને વધારવામાં નથી સમાયલાં પણ નિઃસ્વાર્થ
વૃત્તિ, સહાનુભૂતિનો નૈતિક સદ્ગુણ અને સહકાર્ય એ ત્રણે
સામાજિક જીવનના મહા મંત્રો છે. પણ જ્યારે વિશ્વમાન્ય
નીતિ નિયમોની હિપેક્ષા પ્રગ્ન કરવા માંડે, ત્યારે તો વાયુ
રોગમાં માણસનાં અંગો જે પ્રમાણે આડાઅવગાં દૂરનાં
જણાય છે તેવી ચલન વલનની ક્રિયા આપણે જોઈ શકીએ
છીએ પણ બધો વખત આપણે જાણીએ છીએ કે એ
માણસ કસરત કરતો નથી, અને માંસની પીંડીઓ એ
પ્રમાણે હાલે તે તો વ્યાધિની નિશાની છે, અને એવી
ક્રિયાથી તો માણસને અંતે પોતાને નુકશાનજ થાય છે.

વધારે નુકશાનકારક તો એ છે કે પ્રજાઓની અનીતિ-
ભરેલી વાસનાઓ જેને અત્યારે સ્વદેશભક્તિનું નામ આપ-
વામાં આવે છે તે ખુલ્લે મોઢે આખા જગતમાં બધે ઘેરઘેર
વાસ કરી રહી છે, અને તેવી સ્વદેશભક્તિ એક બહુ મોટો
સહસ્રણ પણ મનાય છે. તેણે પોતાનો એથી તાવ આપી

દુનિયા ઉપર પ્રસારી મુકયો છે, અને તાવની લાક્ષી પોતાના મુખ ઉપર આવે તેજ સારામાં સારી તંદુરસ્તીનું નિશાન છે એમ પણ તે જણાવવાની હિંમત કરે છે. ઘણા નિર્દોષ લોકોને પણ એમ લાગે છે કે તાવની ગરમી આપણા સનેપાત, જવરથી પટકાયલા પાડોશીના નેટલી આપણને કેમ ચઢી નથી ? બીજી પ્રજાઓ નેટલી નુકશાનકારક થાય છે તેટલી આપણી પ્રજા આ માટે નથી થઈ શકતી એ લાગણીથી તેઓ મનમાં અસંતોષ માને છે.

ઘણીવાર મારા યુરોપીયન મિત્રો મને કહે છે કે હવે તો આ પ્રજાકીય બંધારણનો સંચો એવડો મોટો થઈ પડ્યો છે કે તેને કેમ અટકાવવો તેની પણ સજ્જ નથી પડતી અને ઘણી વાર મારા પર માત્ર ખૂલ બતાવીને એસી રહેવાનો દોષ પણ તેઓ ચઢાવે છે. તેનો ઉપાય બતાવવાની તેઓ માગણી કરે છે. આપણને અનુભવથી એમ લાગે કે એક system પદ્ધતિ અફળ મઈ તો આપણે તુર્ત બીજી કોઈ પદ્ધતિ હામલ કરવાનો પ્રયત્ન કરવા મંડીએ છીએ. ખરું જોતાં તો બધી પદ્ધતિઓમાં મોડું કે વહેલું કાંઈક તો અનિષ્ટ ભેગું થવા માંડે છે. જ્યાં સુધી માનસિક વૃત્તિમાં જરા પણ ખામી હોય ત્યાં સુધી તેમાં અનિષ્ટ તો ભેગાં થવાનાંજ, આજે જે પદ્ધતિથી આપણે પ્રજાનું બંધારણ રચી રહ્યા છીએ તે આવતી કાલે બંધેને આંતરરાષ્ટ્રીય થાય ! પણ છતાં તે પડવાનેજ સરળાયલી છે. જ્યાં સુધી માણસના મનમાંથી લોભ, મિથ્યાભિમાન વગેરે વાસનાઓ દૂર થઈ નથી ત્યાં સુધી માણસોને ગમે તેવી નવી પદ્ધતિ આપો તોપણ દુઃખ તો થવાનું. વળી ઘણીવાર આપણે સારી પદ્ધતિ એટલે

સારી નીતિ તેમાં જળવાય હોય એવી માન્યતા માની બેસી એ ધીએ. એટલે જ્યારે જ્યારે બંધારણ બાંધી જાય છે ત્યારે ત્યારે આપણી સનાતન સત્ય ઉપરની શ્રદ્ધા પણ ઓછી થાય છે.

એટલે મને તો નવી સંસ્થાઓ કાઢવામાં બહુ શ્રદ્ધા નથી, પણ જે સ્થિર પાણીમાં અત્યારે નીતિનું કહોવાણું ચાલી રહ્યું છે તે સ્થિર પાણીમાંથી ઝેરી હવા નીકળે છે તેને કહે તેવીજ સંસ્થાઓ આપણને હમણાં તો હિતકારક છે. આ કાર્ય કરવા માટે આપણને શુદ્ધ વિચારશીલ વ્યક્તિઓની જરૂર છે. જેઓ શુદ્ધ વિચાર કરી શકે, ઉન્નત લાગણીઓ-પવિત્ર ભાવનાઓ ઝીલી શકે, અને સાચું વર્તન કરી બતાવે એવા માણસોની આખી દુનિયા પર બધેય જરૂર છે. તેમના દ્વારા સનાતન સત્ય જગતમાં વિચરશે. કંજવાર આપણે એ સત્યનો પ્રવાહ વહેતો કર્યો એટલે તે પો આપ આગળ વધ્યોજ જાય છે. અને તેની સામે આવતા બધા અંતરાયોને તે દૂર કરી દેશે. નીતિના વિચારો ત્રણાળામાં-કારખાનામાં હથોડાઓ જે પ્રમાણે કામ કરે છે તે પ્રમાણે પોતાનું કાર્ય કરતા નથી. નિર્જીવ વસ્તુને મારી મચડી નવો આકાર બનાવી કાઢતા નથી. પણ સજીવ વનસ્પતિનાં ખીની પેડે જમીનમાં પોતાનાં મૂળ ઉડાં નાંખીને પછી પોતાના પાંદડાંઓ અને શાખાઓને આકાશ તરફ ઝલાવે છે. એ કામ કરવાને તેમણે એન્જનીયરો પાસે પ્લેન-શો કરાવવો પડતોજ નથી. એટલે અત્યારે તો, મનુષ્ય નીતિમાં વિચારમાં, લાગણીમાં અને કર્મમાં પવિત્રતા આવે એટલુંજ બસ છે. બાકીનું બધું એની મેળે પાછળ ચાલ્યું આવશે.

ઉપર જણાવ્યું તે કારણને લીધે જ્યારે હું જાપાનના
 મો. રીચાર્ડને મળ્યો ત્યારે નવયુગના આગમનની ખાતરી
 મને વિશેષ લાગી. જ્યારે યુરોપના બધા રાજદારી માણસોએ
 સુલેહના યુગની શરૂઆત કરવા માટે મોટી મોટી યોજનાઓ
 તૈયાર કરી ત્યારે પણ મને જેટલી ખાતરી નહતી
 ખાતરી મને હમણાં લાગી. આપણો છુટકારો માણસો
 સંખ્યા કે રાજ્યના કદ ઉપર નહિ પણ આપણા વ
 પાયા તળે કેટલું સત્ય આપણે જાળવી રહ્યા છીએ
 પર છે. જગતના પડદા ઉપર જ્યારે વિનાશકારક
 અપાત્રપી આવી રહી હતી ત્યારે મને આ ઐકાંતમાં
 કેન્દ્રીય યુવક મળ્યો અને તેના મુખ ઉપર મનુષ્ય
 બિવિધની આશાઓ પથરાઈ રહી હતી, તેના અવ
 બિવિધનો પેગામ હતો તે મેં જ્યારે સાંભળ્યો ત્યારે
 લાગ્યું કે મનુષ્ય જાતિનું બિવિધ ઉર્જાવળ છે. હજી
 સંસ્કૃતિને અચાવવાની આશા રહી છે, અને જગતના
 દારી માણસોની નોંધપોથીમાં નથી તોપણ પ્રભાતને.
 જરૂર ઉગવાનો છે.

રાવિન્દ્રનાથ ટાગોર

જગતની પ્રજાઓને.

ભૂતકાળની ભ્રમણાઓ અથવા ગર્હ કાલનાં અ

બસ, અત્યાર સુધી આપણે સત્યને જોવાનો
 કયો નથી-પણ આજે તો આપણે માત્ર સત્ય જ તો
 તો ?-તો શું જણાશે ?

જગતમાં અત્યાર સુધી દંભ અને હેતરપિંડીનું જ માત્રાજ્ઞ આજનું આવ્યું છે-તેમાં આજનો દિવસ આપણે સત્યવક્તા અને સત્યવક્તા થઈ જઈએ તો ? આપણને શું જણાયે ?-

તો આપણને કાંઈ અદ્ભુત સત્યો જણાઈ આવશે.

શું જગતમાં પ્રકાશને બદલે અંધકાર પસંદ કરનારા માણસોની સંખ્યા આટલી બધી મ્હોટી છે ?” એમ આપણને લાગી આવશે. જગતમાં જાણી જોઈને અંધકારને વહોરી મેળાના માણસો પણ વસે છે એ કેટલી બધી આશ્ચર્યની વાત છે ! જેઓ હેતરવાનો ધંધો જ લઈ બેઠા હોય તેઓ બલે તેમના કામમાં ગુંથાયલા રહે, કારણ કે તેમની તો શંકાની ના કિપર ટકી રહી છે. પણ તેમના શિવાયનું આવ્યું જગતને રોગોથી મરવા પડ્યું છે. જગતના લોકો હેતર-હતે-ખતે ખાઈને-થાકી ગયા છે. હવે તેઓ સત્ય શોધી શક્યા ના નિરાતે કદી પણ નહિ જાંપી શકે. સત્ય શોધી શક્યા શિવાય જાંપીને ખેસવાનો વારો તેમને આવવાનો નથી. દિવસ આવે છે-આવે છે નહિ, આવી મ્હોંઝ્યોજ છે ! હુસાની પેઠે હવે લોકો ઘેરાં અને બકરાંની જેમ ખાટકી-પેઠે મરવા માટે જાય છે તેમ લલ્લમ્હોંઝામાં મરવા માટે નહિ જાય ! તેઓ હવેથી સત્યના કપાસકોને જ પોતાના નેતાઓ તરીકે સ્વીકારશે !

પણ જગતના લોકો સત્ય શોધશે-તે કયું સત્ય ? એ સત્ય પુરોપમાં આમેલી પ્રત્યેક યાદવાસ્થળીએ તોપોના ધડાકા સાથે જમખહેર કરી દીધું છે ! કયા ખહેરા માણસને તે સત્ય નહિ સંભળાય ? અત્યારે તો તેના ધડાકાથી જગતનાં માણસો

મરી જાય છે-અને અસત્યોના પણ સૂરેસૂરા થઈ જવા માંડ્યા છે. જ્યારે લઠાઈ ન હતી તે વખતે પણ જે અસત્યો પ્રજાઓના જીવનમાં સુલેહ-કહેવાતી શાંતિ-નાં આવરણ-પડકા પાછળ સંતાઈ રહ્યાં હતાં તે અસત્યો પણ અત્યારે તો નાશ પામવા બેઠાં છે.

અત્યાર સુધી આખા જગતમાં જે “ સુલેહ ” અથવા “ શાંતિ ” પથરાઈ રહી હતી, તેનો અર્થ શો હતો ? અત્યાર સુધી આપણે “ શાંતિ ” નું નામ કયી સ્થિતિને આપ્યું છે ? મ્હોટી પ્રજાઓ નહાની પ્રજાઓ સાથે-યથેચ્છ-વર્તન કરી શકે, મ્હોટી પ્રજાઓને નાની પ્રજાઓ બેડે ગમે તેવું વર્તન કરવામાં આવે ન આવે એવી સ્થિતિને આપણે “ શાંતિ ” કહેતા આવ્યા છીએ. નાની પ્રજા સાથે ગમે તેમ વર્તન કરનારી મોટી પ્રજાને જ્યારે તેનાથી વધારે મજબૂત પ્રજા સાથે લઠવાનું આવતું હતું ત્યારે તે પોતે “ હું તો સુલેહનીજ ઉપાસક છું ” એમ જાહેર કરી વેગળા ખસતી, અને પોતે નાની પ્રજાઓ ઉપર હુમલાઓ કરીને સંતોષ માનતી હતી.

અત્યારે હવે સ્પષ્ટ જણાયું છે કે એ પ્રમાણે હવે લાંબો વખત ગાંડું ગળડે તેમ નથી. કારણ કે એક કર્મ કરવાથી પ્રતિકાર્ય તૈયાર થાય છે, એ સામાન્ય વિશ્વ નિયમ છે. અર્થાત્ નાની પ્રજાઓ ઉપર હુમલાઓ કરવાથી, નિર્બળ પ્રજા ઉપર રાજ્ય કરવા માટે તેમને જીતી લેવાથી જે જીતનારી પ્રજા હોય છે તે પોતે હુમલાને પાત્ર બનતી જાય છે. અને પોતે હારવાને પણ લાયક થતી જાય છે.

જમતના મહાન ન્યાયી નેતનો એ નિયમ છે. જમત વાડથી બંધાઈ ગયલા એક ખેતરના જેવું-અથવા તો જાળ ચરકસના મેદાન જેવું-તી Ringદના જેવું-છે. તેમાંથી કામ વસ્તુ નાશ પામતી નથી. એમાં એક કાર્ય થય છે તો તે પ્રતિકાર્ય પણ થવાનું. એક કુર કામ કરવાથી બીજું આપણા પ્રત્યે તૈયાર થયું સમજવું. આમ એકવાર બીજા માટે પણ વાપરું એટલે કોઈવાર આપણા ઉપર પણ વપરાવાનું !

“ત્યારે યુરોપમાં આ લડાઈ ચાલી તેનું કારણ શું છે?”
તેનો પ્રશ્ન ધણાંના મનમાં થશે. અત્યાર સુધી યુરોપે જુદે જુદે સ્થળે અને જુદે જુદે વખતે બીજાઓને પિતાડ્યું છે, ત્યારે તેની પોતાની ભૂમિ ઉપર જ યુરોપને સહન કરવાનો વખત આવ્યો છે.

યુરોપે જે બચંકર વાદળ જાતેજ બેઠું ક્યું હતું-તે આકાશમાંથી ક્યારનું એ ઝુકી રહ્યું હતું-પડું પડું પણ થઈ રહ્યું હતું-ફક્ત આંખો માંથીને ચાલનારાઓને જ તે નહિ જાણાયું હોય !

યુરોપની લડાઈમાં જે પ્રગ્નઓ ઉતરી છે, તેમાંની કઈ કઈ હૃદય ઉપર હાથ મૂકી “હું તદ્દન નિર્દોષ છું” એમ કહી શકે તેમ છે ? કોના હાથ લોહીથી ખરડાયા નથી ?

અત્યારે જે પ્રગ્નઓ સામસામે જાડી રહી છે, તેમાંની એકે પ્રગ્ન, નિષ્પક્ષપાતી ન્યાય બુદ્ધિથી વિચાર કરવા બેસે તો આ બચંકર વાદવારથગીમાં તે કયા કયા પગલાઓ-પગ-થાઓ ચઢીને આવી તે બધાં ખરાબર જોઈ શકે એમાં જરૂરિયાત સંશય નથી.

આપણે એકજ ઉદાહરણ અહિં ટાંકીશું. મોરોકકોમાં જે યુધ્ધ શરૂ થયું તેમાંથી ઇટાલી અને ટુર્કી વચ્ચે ત્રિપોલી માટે જે લડાઈ થઈ તે શું અનિવાર્ય નહતી? એ લડાઈમાં ટુર્કી નબળું પડ્યું એટલે બાલ્કન રાજ્યો ટુર્કી ઉપર દોડ્યાં! એને પરિણામે રશિયા અને આસ્ટ્રીયા એક બીજા સામે લડ્યા વિના રહેત? કદી નહિ!

યુધ્ધમાં આપણને જે તદ્દન નિર્દોષ લાગે છે તે પ્રજાઓ પણ ખરેખરી રીતે નિર્દોષ તો નથી જ.

કેટલાક ‘બળિયાના એ બાગ’-એ સુત્ર માને છે- અને લડાઈથી-પશુબળથી બધો ફેસલો લાવવા મથે છે. વળી બીજા લોકો “સત્યની ખાતર બળનો ઉપયોગ કરીએ છીએ” એવું કહી લડાઈમાં ઉતરે છે. એ બધા મોટેથી ગમે તેવા મધ જેવા-મીઠા મીઠા શબ્દો બોલતા હોય અને ધાર્મિકતાનો ડોળ કરતા હોય-પણ એમનો પાંજો તો જાણે કે અજાણે કોઈ શિકાર પર પડે તો જણાઈ આવે છે. લડવા માટે જેટલી પ્રજાઓ ભેગી થઈ છે તેમાંની એક પણ પ્રજા એમ નથી કહેતી કે, “હું શિકારનું બક્ષણ કરવા આવી છું.” ખુબી તો એ છે કે સિંહ, વાઘ, વર, રીંછ, ગીધ વગેરેમાંથી કોઈ એમ નથી કહેતું કે અમે શિકાર વહેંચી લેતાં લઈ પડ્યા છીએ?”

યુરોપની લડાઈમાં જે પ્રજાઓ ઉતરી છે, તેમાંની દરેક પ્રજાને લડાઈમાં ઉતરવાનું કારણ પૂછો તો તમને એમજ લાગે-કે દુનિયાની ચગદાયલી-દબાયલી પ્રજાઓના રક્ષણકર્તા તો જોઈએ તેટલા છે!-આ બધા રક્ષણ કર્તાઓ અત્યાર સુધી ક્યાં ગયા હતા? દરેક પ્રજા

પોતાના દુસ્મનના હાથમાં જે પ્રજાઓ છે તેમને છોડવવા માંગે છે. જર્મની અને રશિયાને પૂછો તો તેઓ પોતાંડને સ્વતંત્રતા આપવા માટે સદે છે એમ જણાવ આવશે ! જર્મની કહે કે “હું પોતાંડને સ્વતંત્રતા આપી સુધારી દુસ્મન-રશિયા તેની જોડે સરતે પડે છે અને કહે છે કે મારા જેવું કામ જર્મની કદી પણ કરી શકશે નહિ” કાન્સલા જે પ્રાંતો આલ્સેસ અને લોરેન, આયર્લાંડ, સર-ખીયા, ઇજિપ્ત, ખેલજીયમ, અને હિંદુસ્તાન એ દરેક દેશના રક્ષણકર્તા થવાનો દાવો કોઇને કોઇ પ્રજા કરી રહી છે ! એ સમી રક્ષણ કરનાર પરગણુ પ્રજાઓ તેમને સ્વતંત્રતા આપી રહી છે. કેવી રીતે ? પોતાની મરજીથી નહિજ ! પણ અજા-ન્યે ! આ લદાઇમાં એક ખીજનો નાશ કરવામાં તેઓ મશ-ગુલ મારી રહી છે, એટલે બંધનમાં પડેલી પ્રજાઓનો છૂટકારો હવે જરૂર થશે.

યુધ્ધનું મૂળ કારણજ એ છુપા સ્વાર્થમાં રહેલું છે. સમણાં જેઓ લઢવામાં ભાગ લે છે તેમાંના કોઇકે તો પોતાને કાયદો મળશે એવી આશા રાખી લદાઇની ઇચ્છા રાખી હતી. પણ બાકીના બધાઓએ કાંઈ તૈયારી કરવામાં કયાશ રાખી નહતી. બધાએ મળીને લદાઇ થયા વિના રહેજ નહિ, એવી રિયતિ કરી મૂકી હતી.

બહુ માણસોને સવાલ થાય છે કે આ યુદ્ધ શું છે ?- “હું તો કહું છું કે સ્વાર્થી રાજનીતિ, અને અનહદ-નિરં-કુશ મહત્વકાંક્ષા તેનું જ પરિણામ આ યુધ્ધ છે,” પાર્થિવ વૈભવ અને ભોગને માટે અબ્યાધિત સાલસા રાખવાથી અને દાંભિક, નિર્લજ્જ અન્યાય કરવાથી ખીજ

શું પરિણામ આવે વાર ! દરેક પ્રજાએ પોતે એજ રાક્ષસ છુપો રાખ્યો હતો. શિકારી પ્રાણીને દરેક પ્રજાએ પાળ્યું હતું ! પછી લઢાઈ થયા વિના કેવી રીતે રહે !

આ લઢાઈ તરફ ખરાબર નજર નાંખો તો શું જણાવું આવે છે ? મૂલકો હતી હતીને ઝોચાઈ ગયલી પ્રજાઓ અને નવા મૂલકો હતવાને એકપણે થઈ રહેલી સુખી પ્રજાઓ વચ્ચે આ મહાન યુધ્ધ આદ્યું છે ! બધાને કાંઈ સરખી ભૂખ નથી લાગી એ વાત ખરી છે. બધામાં ખાઈ જવાની શક્તિ પણ નહતી-પણ બધી પ્રજાઓએ ખાવાનું તો ચાલુ રાખ્યું જ. પરિણામ શું આવ્યું ? બધા એક મેદાનમાં એકઠા થઈ ગયા ! કારણ એ છે કે પૃથ્વી નહાની છે. ! મૂલકો હતતાં હતતાં આખી પૃથ્વી પૂરી થઈ ગઈ,-હવે, બાકી કોણ રહ્યું ? છતનારાઓની સંખ્યા ઘટે તો મોટો ભાગ મળે, એ તદ્દન સરળ વાત રહી હતી. અર્થાત્ પૃથ્વીની લૂંટ કરવામાં રોકાયેલી પ્રજાઓ, છેવટનો હિસ્સો નક્કી કરી, હિસાબ ચોખ્ખો કરી લેવાની-હિસાબ પતાવવાની ક્રિયા કરે છે તેને આપણે લઢાઈ કહીએ છીએ. મદ્યથી મસ્ત થયેલી-સુખભોગો માટે અત્યંત આતુર-નિશામાં ચક્રચૂર-પ્રજાઓની યાદવાસ્થળી-તેજ આ યુદ્ધ.

વર્તમાનકાળના લોકો ભવિષ્યના લોકોને શરમ ભર્યો ખરાખીનો-અધોગતિનો-મૃત્યુ તરફ જવાનો માર્ગ આ યુધ્ધ દ્વારા બતાવી રહ્યા છે-કે “જેમને વિનાશ અને મૃત્યુ તરફ જવું હોય તેઓ આ રસ્તો લેજો.”

પણ આ યુધ્ધમાંથી આપણે ફક્ત એટલોજ પાઠ લઈ અટકવાનું નથી.

આજની બ્રમણ્યો અથવા વર્તમાનની ઈદ્રજનન.

હમણાં જે લડાઈ થઈ રહી છે તે અનિવાર્ય હતી-એટલું જ નહિ પણ જરૂરી હતી-તે પ્રભુની ઇચ્છાનુસાર હતી એમ પણ કહીએ તો વાંધો નથી.

અત્યાર સુધી રાજદ્વારી બાબતોમાં આપણે “Diplomacy”-એટલે શામ-કુનેહ-મુત્સદીપણું વગેરે અમલના યુક્તિ છે એમ સાંભળતા આવ્યા છીએ. એ બધાનો ખરો અર્થ ખટપટ, લુચ્ચાઈ, છેતરપંડી, દંભ-શુદ્ધાણું એટલો જ થાય છે-એ અપ્રમાણિક દાંભિકતાનું દેવાળું નીકળે, એ તદ્દન જરૂરી હતું ! યુરોપના આકાશને છાંછ રહેલાં અસત્યનો નાશ કરવાને માટે પણ આ યુદ્ધની જરૂર હતી.

એક રીતે વિચાર કરીએ તો, આ મોટી મોટી પ્રજાઓની પાયમાલી ચાલી રહી છે તે જગતના છુટકારા માટે જરૂરની હતી એમ આપણને લાગ્યા વિના નહિ રહે. જગતનો છુટકારો કાંઈ એક પ્રજાના બંધનમાંથી બીજાના બંધનમાં જવા માટે થવાનો નથી. આખા જગતના કેળવણીના વર્ગ ઉપર જે વિચારો અત્યાર સુધી સમ્રાજ્ય ભોગવના આવ્યા છે, તે અસત્ય વિચારો રૂપ બેડીમાંથી તેમનો છુટકારો થવા માટે આ યુદ્ધની જરૂર હતી.

યુરોપની અસત્ય અને ઉદ્ધત સંસ્કૃતિએ હમણાં જે હોર ખાધી તે પણ ઠીક થયું ! કારણ કે જંગલી જડવાદ અને વેપારી નીતિની સંકુચિત દ્રષ્ટિ હવે ઉદ્ધણે, અને મનુષ્યજનિતિ આગળ જઈ શકશે !

જે લોકોએ પૃથ્વી ઉપર આ ધોર નરક પ્રમટાવી મૂક્યું છે, તેમના છુટકારાની ખાતર પણ આ નર્કગાતનાની જરૂર હતી.

હમણું જે અવ્યવસ્થા, અને ઘોટાળો જન્મ્યો છે, તેની પણ જરૂર હતી-કારણ કે હવે જગતમાં નવો યુગ શરૂ થયો અને નવીન સ્વર્ગ પૃથ્વી ઉપર પ્રગટશે.

ધણું મળ્યુંસોને એમ લાગે છે કે આ લઢાઇમાં જુદાં જુદાં રાજ્યોની હદ નક્કી થઇ રહી છે, જમીનના ટુકડાઓ અને વેપાર કરવાનાં બજારોની હરાજી થઈ રહી છે. પણ તે વાત ખરી નથી. ઉપર જણાવ્યું તે બાબત આ યુદ્ધમાં જોવાઈ રહી છે.

આ લઢાઈની ખાસ ખુશી તો એ છે કે દરેક પ્રજા પોતાની જીત થવામાં જ સંતોષ જાય થશે એમ માને છે ? પોતે જીતે તોજ ન્યાયસર નિવેડો આવ્યો એમ દરેક પ્રજાને લાગી રહ્યું છે. વર્તમાન કાળનો એ એક મોટો ભ્રમ છે. એક ખીજનો નાશ કરી નાંખનાર અને બધાને ચકાવી નાંખનાર આ ખુનખાર લઢાઈમાં “વિજય”-“જીત”-નો અર્થ શો થઈ શકે ? લોહીની લાલ નદીઓ જેમ હજુ વંધારે વખત વહેશે, અને સોનાના સિક્કાઓ હજી પણ વંધારે ખર્ચાશે-તેમ “વિજય” શબ્દમાં કાંઈ પણ અર્થ રહેશે નહિ !

લડનારી બંધી પ્રજાઓની “હાર” થાય તેટલા માટે બન્ને બાજુએ “વિજયો” થવાની જરૂર છે ખરી ! ભલે તેઓ પોતાની જીત જાહેર કરે, અને તેનાં લાંબાં લાંબાં વર્ણનો ખહાર પાડે. લઢાઈમાં વિજય થવાના ઉત્સવો ભલે ઉજવે અને જગતમાં પોતાની કીર્તિ-ખ્યાતિ-ભલે પ્રસારે-તો પણ યુદ્ધમાં બંધી પ્રજાઓનો આત્મઘાત થયો છે એ વાત તેઓ કદી પણ-કેઈ પણ-ઉપાયે-ઢાંકી શકવાના નથી. કારણ

કે લઢાઈનો એક એક દિવસ જેમ પૂરો થાય છે, તેમ બન્ને બાજુ ગમે તેની-હારજીત થતી હોય તો પણ અંધાની ખુવારી તેમાં થઈ રહી છે-એ વાત તદ્દન નિર્જિવાદ છે !

આખા જગત ઉપર સામ્રાજ્ય ભોગવવાના સ્વપ્નાઓ બધાં ઘૂળમાં મગશે-એટલું તો આપણે અત્યારે પણ ખાત્રી-થી કહી શકીએ, પણ વેપારી વાણીઆઓની-સાલચુ ગણત્રીઓ પણ જૂની પડશે એ પણ ચાકસ છે.

કહેવાતી સુધરેલી પ્રગ્નઓ યુદ્ધમાંથી જે પ્રકારની જીતની અને જેવા લાભોની આશા રાખે છે તેવી જીત કે તેવા લાભ જગતને મળવાના નથી, મનુષ્યજાતિને તો એ બધી પ્રગ્નઓની ‘હાર’-થવાને લીધે પ્રગતિ કરવાની તક મળશે તેજ મોટો લાભ છે !

અત્યારે યુદ્ધમાં ઝુકેલી પ્રગ્નઓના રાજકર્તાઓ-લોકેશના મનમાં “ આપણે જીતીએ છીએ ” એવી ઇન્દ્રગલ ઉભી કરે છે. દરેક રાજ્ય પોતે તો વળી વધારે સચોટ ઇન્દ્રગલમાં પડી રહ્યું છે અને એમ મને છે કે, “ યુદ્ધ પછી વસ્તુ સ્થિતિ પાછી પહેલાં હતી તેવી થઈ જશે. ” તેઓ એમ માને છે કે આ લઢાઈ રૂપી મોટો સફો કરી લઈ આપણે પાછા આપણા મૂળ ન્હાનપડા-નિર્જીવ ધંધાઓ શરૂ કરી દઈશું. ગઈ કાલે તેઓ જેવી “ સુલેહ ” અને “ શાંતિ ” રાખતા હતા તેવી આવતી કાલે રાખવાની ઇચ્છા કરી રહ્યા છે. યુદ્ધની તૈયારીઓ મોટા પાયા ઉપર કરી તેઓ એમ માનતા હતા કે આવી પ્રયંત તૈયારીઓને લીધેજ લઢાઈ થતી અટકશે ! બીજા લોકો લડતાં ડરશે-પણ એ

માન્યતામાં તેઓ જેમ છેતરાયા છે તેવીજ રીતે ઉપરની ગણતરીમાં પણ તેઓ છેતરાય છે !

અત્યાર સુધી જે વસ્તુસ્થિતિ હતી અને હવે પછી જે આવવાની છે, તેમાં તો આસમાન જમીનનો તફાવત હશે. પાણીનો ધોધ-પ્રવાહ કાંઈ પાછો વળે છે ? લગાઈ રહેલો વખતે જુદાં જુદાં રાજ્યોએ જે હેતુઓ રાખ્યા હતા તે હેતુઓ યુદ્ધથી સફળ નથી થવાના. હવે બાહ્ય તેમના હાથમાં નથી. આ યુદ્ધ તેમને જ્યાં જવું હતું ત્યાં નહિ લાઈ જાય !

જમતની પ્રજાઓનાં રાજ્યો શું એમ માને છે કે જો જોર યુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે, અને જે યાદવાસ્થળી મળી છે તેમાંથી બવિખ્યને માટે કાંઈ પણ સંદેશો નથી ? પ્રજાઓ અત્યારે જે મહાન અનુભવ કરી રહી છે તેમાંથી તેમને લાભ થવાનો નથી ! આટલાં બધાં દુઃખો, આવું શુરાતન, આવાં આવાં મહાન બળિદાનો એ બધાંની અસર નાર બૂતકાળમાં થતાં હતાં તે કામો કરવાની પરવાનગી મળી જશે-એટલીજ થશે ?

જે રોમ અત્યારે અસંખ્ય માણસો અને અનેક વસ્તુઓનું બક્ષણ કરી રહ્યા છે તે રોમ શું રાજ્યોને-રાજ્ય બંધારણોને બાકી મૂકશે ? નવો પાક થવા માટે જે હજી અત્યારે પૃથ્વી ઉપર ચાલી રહ્યું છે તે હજી જુનાં દુઃખો નહિ ઉમેડી નાંખે ?

બાકીઓ ! બ્રમણ્યોને દુર કરો ! હવે પછી જે શાંતિ આવશે તે સ્વાર્થી લોભીઆઓને જોઈતી હતી તેવી તો નહિ અશ્વે, કારણ કે અત્યારે તેઓ એક બીજા સામે જે યુદ્ધ મચાવી રહ્યા છે, તે યુદ્ધ બવિખ્યની દેવી સત્તા-તેમની બધાની સામે મચાવી રહી છે.

મધી સુધરેલી બૂલવાની પ્રજાઓની ગંભીર બૂલોતું પરિણામ આ યુદ્ધ છે એટલું આપણે ઉપર જણાવ્યું છે. પણ એટલી વાત બસ નથી-પરંતુ મનુષ્યજાતિની પ્રગતિ માટે જે બળો કાર્ય કરી રહ્યાં છે તેનું પરિણામ પણ યુદ્ધ છે, એ વાત આપણે બૂલવાની નથી. જગતની પ્રગતિના માર્ગમાં આવી રહેલા અંતરાયોનો દુર્ગ ભાંગે છે તેનો ઘડકો આ લડાઈ છે, એટલે હવે પ્રગતિ જરૂર થશે. જેમણે યુદ્ધ જાહેર કર્યું તેમણે પ્રજાની આજ્ઞા અજાણ્યે ઉઠાવી લીધી ! પોતાનો નાશ વહોરી લીધો ! યુદ્ધમાં પડેલા કેટલાક લોકો “ ન્યાય, સત્ય-” વગેરે શબ્દો બોલી રહ્યા છે, પણ તે બ્યર્થ છે. અત્યારે તો લડનારી પ્રજાઓમાંથી દરેક પ્રજાએ જીતે જીતે સ્થળે અને જીતે જીતે સમયે “ ન્યાય અને સત્ય ” નો જે ધ્વંસ-કરેલો છે તેનું જ પ્રતિકાર્ય તેમને લઢાઈમાં ઉતારી રહ્યું છે ! અને તેમાંથી વધારે પ્રમાણિક અને વધારે ન્યાયી થશે તોજ પ્રજાઓ બચવા પામશે !

માણસના મનમાં ભરાઈ રહેલો અન્યાય સ્વાર્થ અને અસત્યનો રાક્ષસ, જ્યાં સુધી શરણે નહિ આવે, ત્યાં સુધી કોઈને કોઈ રૂપમાં પણ આ લઢાઈ જારી રહેશેજ ! એ સેતાનને વશ કરીનેજ પ્રજાઓ એક બીજાની સેવાનો આદર્શ સ્વીકારી શકશે ! યુરોપ ખંડમાં અત્યારે જે અંતર વિગ્રહ-આવી રહ્યો છે-તેનો બરાબર નિકાલ નહિ આવે તો તે દરેકના ધરકણ્યા-અહવિગ્રહનું રૂપ લઈ લેશે-અને યુરોપની દરેક પ્રજામાં બે ભાગ પડાવી નાંખશે. જ્યાં સુધી મનુષ્યત્વની ભાવના-પ્રજાઓમાં જન્મી નથી ત્યાં સુધી યુદ્ધ કદી પણ અટકશે નહિ.

હજી સુધી એ ચેતન-આવ્યું નથી, માટે મુદ્દને કોઈ પણ અટકાવી શક્યું નથી. જગત ને યાતનામાંથી પસાર થાય છે તે કાંઈ વ્યર્થ આવતી નથી, તેનો હેતુ સિદ્ધ થવાં તે આપોઆપ હર થાય છે.

લઢાઈના બધા બનાવોને ઉપર જણાવી તે દ્રષ્ટિથી મુદ્દો, એટલે બધાએ સમજાઈ જશે ! સ્વાર્થી અને ઉંઘા વિચારોનો અધાપો એકદમ જણાઈ આવશે. જગતને ને મદાન-
book-ધકકો લાગ્યો છે તેનો અર્થ પણ સ્પષ્ટ થશે. અધાર સુધી ને ગણતરીમાં-વર્તારામાં કોઈ માનતું ન હતું તે બંને પડ્યો અને બધી પ્રજાઓમાંથી કોઈ પણ જેની ઇચ્છા-રતું નહિ તેવી-યાદવાસ્થળી-અત્યારે જામી રહી છે !

એ પ્રમાણે નજર કરશો તો બાહ્ય દેખાવોની પાછળ સંતાઈ રહેલું સત્ય જરૂર તમને દેખાશે. આપણે તો હવે જે અદૃશ્ય થઈ રહ્યું છે-જે નાશ પામી રહ્યું છે તેની વળોપર આવનાર વસ્તુ માટે રાહ જોવાની છે-તે આવે તેટલો નાશ મનોબળ વાપરવાનું છે. “શું આવશે ?” એ પ્રશ્ન પણ રાહ જો છે-ભવિષ્ય-આપણને મળવા માટે રહેતે પડી ચુક્યું છે. ભવિષ્ય-આવશે કોઈ અનિર્વચનીય-અથવા તો અપૂર્વ વ્યક્તિના આગમનથી પૃથ્વી ધ્રુજ રહી છે !—

ભવિષ્યનાં સત્યો:—

બધાના મનમાં શું ચાલી રહ્યું છે ? “આવતી કાલ કેવી ઉગશે ? ભવિષ્યમાં શું થશે ?” એ પ્રશ્ન અત્યારે તો સામાન્ય થઈ પડ્યો છે. રાત્રિના ઘોર અંધકારમાં એક ડગલું આગળ ભરાશે ? ઉડી ખીણમાંથી ઉચ્ચ શિખર તરફ-કંઈ આગ પર-એક ડગલું આગળ ભરાશે !

ભવિષ્યમાં શું બધું હશે ?-સામાન્ય નિવૃત્તિપરાયણ અથવા પ્રવૃત્તિ પરાયણ વૃત્તિ ભલે પોતાની આંખો બંધ કરે. ખેમાંથી એકેમાં ભવિષ્યને માપવાનું બળ નથી. વર્તમાનમાંથી ખેતાની જાતને દુર કરી ઉંચ્યાં શિખરોપર ચઢવાથી જ તેની જાંતી થઈ શકે.

આવતી કાલે-યુદ્ધનો કદાચ અંત આવશે. પણ જે મહાન વિકટ પ્રશ્ન તેણે ઉભો કર્યો છે તેનો અંત ન પણ આવે. અત્યારે જે પ્રશ્ન વિકટ છે તે વધારે વિકટ બને એ સંભવિત છે-વધારે ગુંચવાય પણ ખરો. બગડતાં બગડતાં વધારે બગડવાની હદ આવે ત્યારે સુધારો શરૂ થાય છે, ત્યાં સુધી સુધરવાની આશા નથી. સૌથી ખરાબ વસ્તુ સ્થિતિમાંથી જ પૈથી વધારે હતમ સ્થિતિ જન્મ પામવી જોઈએ. અત્યારે આ યુદ્ધને લીધે આપણે ખરાબમાં ખરાબ સ્થિતિને પામી ચુક્યા છીએ તેની સાબિતી આપણી પાસે નથી.

કારણ એ છે કે આ યુદ્ધથી તો હજી શરૂઆત થઈ ગણાય ! આ યુદ્ધ તો ભવિષ્યમાં લખાનાર વિકટ પ્રશ્નના પુસ્તકની પ્રસ્તાવના છે. હમણા જાગેલી લડાઈનો અંત કેવો આવે છે તે કોઈ બહુ અગત્યનો પ્રશ્ન નથી. ખરો પ્રશ્ન તો ભવિષ્યમાં શું થશે ! લડાઈ પત્યા પછી શું આવશે તે જાણવા જોગ છે. યુદ્ધે અત્યારે જે કામ શરૂ કર્યું છે, તે ક્યા બનાવો પૂર્ણ કરશે ?

કમનસીબે યુદ્ધ તો ક્યારનુંએ બંધ પડી ગયું હોત ! ભવિષ્યની તૈયારી પૂરી થઈ ગયા પહેલાં પણ કદાચ બંધ થઈ જાત ! પણ તે પ્રમાણે નથી થયું. હવે તો લડાઈ લડાઈના પ્રમાણોમાં સ્વાભાવિક છે. યુદ્ધને જેમ કોઈ કારણ અથવા

કોઈ માણસ અટકાવી શક્યું નહિ તેમ બવિખ્યનો પ્રવ
કોણ અટકાવી શકશે ! આ લઢાઇ બંધ પડશે એ વ.
આપણે ખાત્રીથી માની શકીએ છીએ, તેનાથી પણ વ.
ખાત્રીથી આપણે કેટલાંક પરિણામો પણ કળી શકીએ.

યુરોપનું યુધ્ધ જગતપર ગોચિતું આવી પડ્યું તે
પ્રમાણે તદ્દન અણધાર્યું બંધ થઇ જાય પણ ખરું ! એક
રાજાના કુંવરના મરણથી યુદ્ધનો જન્મ થયો, તો એવોજ
કોઈ નજીવો બનાવ તેને બંધ પાડી દે તો તેમાં શું નવાઇ !

લોકો ધારે છે તે પ્રમાણે યુધ્ધનો છેડો નહિ આવે.
ધણીં એમ માને છે કે લઢાઇ પહેલાં નામની શાંતિ હતી તે
સ્થિતિને-કેકણે-હવે હમેશનું યુધ્ધ જારી રહેશે.
અથવા તો અત્યારે કેટલીક પ્રજાઓ જેમ યુધ્ધને માટે
સજ્જ થઇ શાંતિ જાળવી રહી છે તેવી સ્થિતિ બધે
થઇ જશે. અર્થાત્ સમુદ્રમાં હોડીઓ ઝંપલાવી બધી પ્રજાઓ
પોતાના હાથ હસ્તેસાંપર નાંખી હોડીને તરવા દેશે-એવી
પ્રજાઓને યુધ્ધના સહાયક બણી શકાય-તેઓ શાંતિના
ઉપાસકો તો નથી જ.

બવિખ્યમાં ગમે તે પરિણામ આવે પણ એટલી વાત
તો નક્કી જ છે કે પહેલાંની લઢાઇઓનો જેવો અંત આવ-
તો હતો, તેવો અંત આ લઢાઇનો નથી આવવાનો ! આ
યુદ્ધ શરૂ થયું તે પહેલાં જે સ્થિતિ હતી તે જ્યાં સુધી
કાયમ રહેશે, ત્યાં સુધી ફરી ફરીને યુદ્ધ થયાં કરશે.

મેલછા આવે છે બલદી પણ જતાં બહુ વાર
છે તે આપણે સૌ જાણીએ છીએ. યુરોપની પ્રજાઓ
કરવાના હેતુથી જે પ્રજાઓ યુદ્ધ કરવાને બહુ આતુર

તેમને તો ઇશ્વરે પહેલાંજ નિર્જળ બનાવી મુકી, અને હવે બીજી પ્રજાઓ આપણે “છક છક” સુધી લટવું છે એમ માને છે તેમનો વારો આવ્યો છે. તેમણે બધાઓએ એક બીજાની જોડે કરારો કર્યા છે અને મુલેહ સાચવવાનાં વચનો લીધાં છે, એટલે મુલેહ કદીપણ નથી રહેવાની એવું સ્થિત થાય છે. એક બીજાનાથી વિરોધ બળે એવી રીતે સામ્રાજ્યામાં ગોઠવ્યાં છે કે તેની સંગીનતામાં જરા પણ વાંધો ન આવે. પણ આખી જળ ભાંગ્યા-નુટ્યા શિવાય ધણે કશુંજ તેમાં બાકાં પાડી શકાય તેવું છે.

યુરોપની પ્રચંડ માદવાસ્થળી જેમ વધારે વખત ચાલે છે. તેમ યુદ્ધનાં કારણો પણ વધતાં જાય છે. જે પ્રજાઓએ આ યુદ્ધમાં કાંઈપણ મેળવ્યું છે તેઓ મંજેશું શુભાવવાનું રાજ નથી; અને જેમણે શુભાવ્યું છે, તેઓ તે પાછું મેળવવાની જક લાઇને લટવા બેસાં છે. અર્થાત્ યુદ્ધ જેમ વધારે વખત ચાલે છે તેમ તેને લાંબાવવાનાં કારણો પણ વધે છે. મુદ્દ ચાલવાને લીધે શાંતિ-“મુલેહ” વધારે દુર જતી લાગે છે.

જ્યારે યુદ્ધ શરૂ કયું ત્યારે તો અનેક આશાઓ તેના પર બંધાઇ હતી. એટલે અ.શા ભયું યુદ્ધ હતું એમ ગણી શકાય પણ હવે અંતિમ નિરાશાનું-મરણીયા થયાનું હવે આ યુદ્ધ બની જાય તો પણ તેનો અંત જલદી આવનાર નથી !

કેવળ એમ ધારતા કે, યુદ્ધ આગળ ચાલી શકશેજ નહિ તેમાં આર્થિક અંતરાય સૌથી વધારે નડશે, પણ આ બધાંએ તે મુશ્કેલી અપડીમાં દુર કરી દીધી છે !

૧૯૧૩

૧૯૧૪

યુદ્ધ શરૂ થયું ત્યારે અર્થશાસ્ત્રીઓએ કહ્યું હતું કે આર્થિક દૃષ્ટિએ આ યુદ્ધ થોડાજ મહિના ચાલી શકે. વધારે લાંબો સમય ચાલે તો યુધ્ધમાં ઉતરેલી પ્રજાઓની તેમાં પાયમાલી થયા વિના નહિ રહે. તેમણે જે ભવિષ્ય ભાખ્યું હતું તે કેવળ સત્ય હતું. પણ અર્થશાસ્ત્રીઓનું એમ ધારવું હતું કે પાયમાલીના બચથી તેઓ યુદ્ધ કરતા અટકશે. એ ખરાબર ન હતું—કેંક નથી નીવડ્યું. અર્થશાસ્ત્રીઓ બંને ખૂબો પાડે કે “શતિ કરો” નહિ તો “પાયમાલ થશો” પણ હવે પ્રજાઓ અટકવાની નથી. હવે યાદવારથળી બંધ કરવી પ્રજાઓના પોતાના હાથમાં પણ રહી નથી. યુધ્ધમાં ઉતરેલી પ્રજાઓને પોતાને ખબર નથી કે પોતાની કેટલી પાયમાલી થઈ ચુકી છે. વળી જેમ પાયમાલી વધારે થાય છે, તેમ બેદરકારી પણ અત્યંત વધતી જાય છે. હવે તો લઘાઈ તેમને પાયમાલીના ખાડામાં ઉતારવાને બદલે પાયમાલી તેમને યુદ્ધમાં ધકકેલતી જણાય છે ! જેમ વધારે નુકશાન તેમ “હાર્યો જુગારી બમણું રમે” તે ન્યાયે છેલ્લો પાસો અજમાવવાને તેઓ મરણીયા થઈ લઢવા માગે છે.

યુરોપમાં રાજ્યોની શક્તિના ભંડારનું તળીયું જેમ વધારે દેખાતું જાય છે તેમ રાજ્યો છેલ્લો પાસો અજમાવવાને ખુબ ઉત્સુક બની રહે છે. જ્યાં સુધી યુધ્ધમાં મરવાને માટે માણસો મળી આવે છે, ત્યાં સુધી તેમના લશ્કરોની હાર તો એક બીજાની સામે ઉભીજ રહેશે—ત્યાં સુધી દ્રેવ્ય-માર્થી માણસોની હારો ઓછી નહિ જણાવા દે. હવે તો યુધ્ધ એટલે “જીવન કે મરણ”નો વિકટ પ્રશ્ન તેમને માટે થઈ પડ્યો છે. આશાની નિરાશા થયા વગર અને બમણા-

માનોં બેઢ બાંગ્યા વગર આ યુધ્ધનો અંત કદીપણ આવ-
તર નથી, એ વાત તેઓ સારી પેઠે સમજે છે.

બધી પ્રજાઓના મનમાં થય છે “ શું આવતી કાલ
પાપણા હાથમાં નહિ આવે ? ”

પણ ધારો કે, કોઇ મહાન વીર યોધ્ધાના પરાક્રમથી
માયવા તો વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીની કે લશ્કરી કળાની અદ્ભુત
માયાથી-આપણને ‘ શાંતિ ’ અને ‘ વિજય ’ મળી જતાં
હોય તો શું યુધ્ધ બંધ ન થાય ?

કદી નહિ. જ્યાં સુધી યુધ્ધને જન્મ આપનારાં
કારણો જીવતાં છે ત્યાં સુધી તો તેની રાખોડીમાંથી
પણ યુધ્ધ ફરીને જન્મ પામશે એ વાત યાદ
રાખજો ! તમે કહોશો કે ત્યાં સુધી તો “ શાંતિ ”
પ્રદશે-પણ એને ‘ શાંતિ ’ નહિ પણ “ યુધ્ધ
વિરામ ” જ કહી શકાય. અને ત્યાં સુધી જે ‘ વિજય ’
વશે તે પણ, નવા યુધ્ધને માટે મળેલી નવી તક સમજવી.
“ તો પછી પાછું યુધ્ધ જામે ? ” એવો પ્રશ્ન ઘણાંને
આવશે-જરૂર જામે અને તે પણ હમણાં જોઓ મિત્રા થઇ
લડે છે તેમની વચ્ચે પણ થાય તો નવાઇ નથી. હથિઆર
બંધ અને પાયમાલ થઇ ગયલી પ્રજાઓ વચ્ચે જ્યાં જે
હિસાબની પતાવટ થાય છે તે બહુજ બયંડર હોય છે.

જગતમાં હમણાં યુધ્ધમાં ઉતરેલી છે તે પ્રજાઓ
સિવાય પણ બીજી પ્રજાઓ અસ્તિત્વમાં છે-તેઓ પણ હથિ
વારબંધ છે. વળી નવી પ્રજાઓ પણ જન્મ પામેલી છે.
અવનવો ઉત્સાહ અને મહત્વાકાંક્ષા તેમનામાં આવી રહ્યાં છે
તેમનો ભાગ આવે તો નવાઇ જેવું શું છે ?

વળી પ્રજાઓની યાદીમાંથી જેમને દેશવટો દીધો છે તે પ્રજાઓ પણ સમયની રાહ જોઈ રહી છે.

આવતી કાલનો દિવસ શું તેમને માટે નથી આવવાનો ? જગતમાંથી નાશ પામવા વાળી વસ્તુઓને માટે છેલ્લો દિવસ આજનો છે, એટલુંજ બસ નથી-જગતના નવા સપ્તાહની-અઠવાડીયાની શરૂઆત પણ થાય તો તેમાં આશ્ચર્ય નથી.

કેદીઓનો દિવસ (વારો.)

મનુષ્યજાતિની જુદી જુદી પ્રજાઓ ઘેટાંનાં ટાળાંઓ પેઠે આગળ વધતી હતી, તેમાં યુરોપની પ્રજાઓએ રખારીના કૂતરાઓની પેઠે તેમનું રક્ષણ કરવાનું કામ કર્યું છે, તેમણે ઘણી આતુરતાથી અને ઘણીવાર કુરતાથી પણ પોતાનું કાર્ય કર્યું. જે પ્રજા ધીમી આસે, જે સૌની પાછળ પડી ગયે, તેના ઉપર તો તેમણે જરાપણ દયા બતાવી નથી. પ્રભુકૃપાથી એ બધા કૂતરાઓ માંદોમાંદો જો ન લદી પડ્યા હોત તો તેમનો લોભ ક્યારે અટકત ?

યુરોપની બધી પ્રજાઓ ચોકાદાર કૂતરાઓનું કામ કરવામાં એકસંપ રાખે તો આખી દુનિયાને તેઓ પોતાના તાબામાં સહેલાઈથી લઈ શકત ! જગતના સ્વતંત્ર વિકાસની આડે તેઓ જરૂર આવે.

બધાં લોકો એમ માને છે કે યુરોપની "બધી" પ્રજાઓ એકી મળીને સારું કામ કરત. ચોકાદાર કૂતરાઓ એકાગળીને શું કરી શકે તે આપણે ક્યાં નથી બોલતા ? સન

૧૯૦૦ ની સાલમાં જર્મનીની સરદારી હેઠળ તેમનાં બધાં સરકારીએ મળીને ચીનની રાજધાની પેકીંગ ઉપર અદાલત કરી હતી, અને ત્યાં કેવા કુર અસાધ્યારો કર્યા હતા ! અત્યારે ચીનની સાથે કયું હતું તેણે વર્તન યુરોપમાં કરવા માટે તેણે જર્મનીને ગાળો ભાંડે છે !

ચીન દેશ ઉપર બ્યારે યુરોપની બધી પ્રજાઓએ અદાલત કરી ત્યારે પરમેશ્વરે તે તક યુરોપના અકર્ષણપણાની કાયદીની પરીક્ષા માટે રાખી હતી ! તે વખતે એમ નક્કી કર્યું કે યુરોપ અકર્ષણપણું ભોગવવાને નાલાયક છે. અત્યાર સુધી યુરોપ જે સરસાઈ ભોગવતું તે પ્રગતિ માટે જરૂરની હતી. પણ હવે સરસાઈ પ્રગતિની આડે આવવા લાગી એટલે હવે તે સરસાઈ નાશ પામવા લાગી છે. યાદ-ચારથળીમાં તે બળ હોમાયું. યુરોપની રાજ-સત્તાઓએ Balance of power રાજસત્તાઓની ધારણીનો નિયમ કર્યો હતો-તેનેજ આધારે જગતનું સમતોલન જગવાય તેટલા માટે યુરોપની ખાતર યુરોપે સ્થાપન કરેલું સમતોલન તૂટી ગયું !

કારણ કે કોઈવાર પ્રગતિનાં બળો મોખરે આલતી, બીજાઓ પર રાજ્ય કરતી, પ્રજાઓમાં હોય છે. ત્યારે કે ધિવાર તે બળો પાછળ આલતી, ચગદાયલી પ્રજાઓમાં પણ મળી આવે છે ! આશ્ચર્યની વાતતો એ છે કે બન્ને સ્થિતિઓ એકબીજાને સહાય કરે છે. બળીયાનાં હથિયાર નિર્ણજનને જોર આપે છે; તેમનો વારો આવતાં તેઓ પણ પ્રજાનું રૂપ ધારણ કરે છે. જગતમાં એ પ્રમાણે અદતી-પડતીની ઘટમાળ આલ્યાંજ કરે છે. કોઈ પ્રજા અથવા વ્યક્તિની ચંદતી નિત્ય સ્થાયી હોતી નથી, તેમ ગુલામગીરીની સાંકળોમાંથી

છૂટવાનો સમય પેલુ આવે છે. બધાનો છૂટકારો એક દિવસ તો આવનારો છેજ.

અરે જોતાં આ યુધ્ધ સ્વતંત્રતા આપવા માટે થયું છે. પણ તે સ્વતંત્રતા હદાહમાં ઉતરેલી પ્રજાઓ આપવા માગે છે તેવી સ્વતંત્રતા નહિ હોય! હમણા ચાલી રહેલા યુધ્ધમાં ઉતરેલી કેટલીક પ્રજાઓ મોટી પ્રજાઓને પોતાના હાથ તળે દબાવી રાખી પોતાના દુઃખન-હરિદેશના હાથમાં પડેલી નાની પ્રજાઓને છોડાવવાને બહાર નીકળી છે, પોતાના શિવાય જે જે પ્રજા, ચક્રવર્તીપણાને અથવા સામ્રાજ્ય મેળવવાનો દાવો કરે છે, તેની સામે થાય છે. પોતાના ગળાપર પરરાજ્યની ઝુંસરી તેઓ એક હાથબર સહન કરવા તૈયાર નથી, પણ પોતાના હાથમાં આવેલી પ્રજાઓ ઉપર તેઓ પોતે કડક ઝુંસરી નાંખતાં જરાપણુ વિચાર કરતા નથી.

જગતના બધા લોક કહે છે કે યુરોપની નાની પ્રજાઓ આ યુધ્ધને લીધે છૂટી થશે. મને તે બાબતની ખાતરી નથી. પણ એક વાત તો નક્કી લાગે છે કે આ યુધ્ધથી આફ્રિકા અને એશિયાની મહાન પ્રજાઓનો છૂટકો થશે.

શું જગતમાં આફ્રિકા અને એશિયામાં વસતી પ્રજાઓ માટે આશાનાં અંકુરો કદીજ નહિ ઝુટે? તેમને સ્વતંત્ર જીવન વહાણું નથી? આટલાંટિક મહાસાગરથી રાતા સમુદ્ર સુધી જેમની વસ્તી આવી રહે છે, તેવી એકજ ધર્મ પાળનારી આર્ય બાપા બોલનારી હિંદુત્વની મહાન પ્રજાને માટે આશાજ નથી? ડુર્કોની આપણુદી સત્તામાંથી મુક્ત

અરુણા આ પ્રજાઓ દુઃખ સહન કરીને એકતા પામેલી છે તેમને માટે સ્વતંત્ર જીવન નથી ?

અરબસ્તાનથી દ્રીપોલી સુધી અને દ્રીપોલીથી મોરોકકો સુધીના બધી પ્રજા એક નેતાની વાટ જોઈ રહી છે. એકતા મળશે કે તુર્ક તેઓ એકપ્રજા બની જશે. આખી દુનિયા જોને માટે વાટ જોઈ રહે છે તેવો નેતા જરૂર આવે છે, કરીશ્રીને આવે છે, વિજય પામે ત્યાં સુધી તે આવ્યા રહે છે.

બને એશિયા ખંડમાં અવી રહેલો મહાન ભરત-ખંડ ! અર્વાચીન હિંદુસ્તાન ! પ્રાચીન આર્યાવર્ત ! ભારતમાતા ! આજા જગતનું હૃદય ! બધી પ્રજાઓને ધવડાવી ઉછેર-શર પવિત્ર માતા ! કદ પ્રજાને હિંદ દેવીએ પોપણુ નથી પાપુ ! હિંદની જુદી જુદી જાતિઓમાં એકજ આત્મા વસી ગઈ છે. હિંદને પોતાના ભૂતગૌરવનું જ્ઞાન છે, સ્વ-તંત્ર બિચ્છની આશાઓ તેના હૃદયમાં ઉછળી રહી છે. હિંદના આત્માને ખબર છે કે આવતી કાલનો દિવસ સેંકડો વર્ષોથી જની વાટ જોવાઈ રહી છે તે ઉદ્ધારનો દિવસ છે ! શું તેમના પવિત્ર પુરતકોને જપ્ત કરવાથી અથવા તે ભગવદ્ગીતા વાંચનારાઓને કેદ કરવાથી અથવા તેમનાં ઋષિ જેવાં સંતાનોને તોફાની ગણી કાઢીને તમે તે બિચ્છના દિવસને આવતો અટકાવી શકશો ? અરે ! જ્યારે હિંદને ઉધ્ધાર થશે ત્યારે તે મનુષ્યજાતિને માટે નવો યુગ શરૂ થશે !

જુવાનીમાં આવેલી, હિંમત લાયક પ્રજાઓ, ધરડી પ્રજાઓ ઉપર જુલમ ચુલારી રહી છે, તે એક દિવસ

બોધ કરી એ પ્રમાણે વર્તન કરવું મૂકી દેશે. નવી જન્મેલી બાળક-પ્રજા હવે પણ જે અત્યાચાર થઈ રહ્યો છે તે પણ બંધ પડશે !

તે દિવસે બેદુશ્ચયમનાં હાથમાં ફોગોલેંડની અત્યારે જેવી સ્થિતિ થઈ રહી છે, તેવા અત્યાચારોથી ભરપૂર દેશે નાહ હોય !

યુરોપખંડની ખહાર યુરોપ આટલા બધા ગુલામો રાખે અને તેના પોતાનાં ઘરમાં એક પણ ગુલામ ન હોય એ કેવી રીતે સંભવે ? ઘરમાં જુના ગુલામો પણ હતા અને હવે નવા પણ થશે.

જુના અને નવા કેદીઓના ક્રુટકારાનો એક દિવસ જરૂર આવશે, “ ક્યારે આવશે ? ” એવો પ્રશ્ન આપણને સ્વાભાવિક રીતે પાડે છે. જ્યારે યુરોપની બધી પ્રજાઓ ગુલામ કરનારી પ્રજાઓ સુધ્ધાં-પોતાનાં હૃદયમાં રહેલા દુશ્મનને જીતી લઈ શકશે ત્યારે ! નહિ કે અત્યારે જુદી જુદી પ્રજાઓના થઈ પડેલા રક્ષકો, તેમના દુશ્મનોને હરાવી ગાલ અંતરાયોને દૂર કરશે ત્યારે ! અત્યારે તો બધાજ ગુલામો છે !

તે દિવસ-જ્યારે પ્રજાઓ પોતાનાં હૃદયમાં રહેલી સ્વાર્થ-લોભી-વાસનાઓને જીતશે ત્યારે સુધ્ધનો છેલ્લો દિવસ થશે. યુરોપની ન્હાનકડી પ્રજાઓ અને મોટી પ્રજાઓ જતા-ચલી હશે કે વિજયી હશે, તે બધી પ્રજાઓના લોકોનો દિવસ આવશે, અને તેનું સ્થાપાનજી પ્રભાત તેમને દેખાશે.

મહાન સંધ્યા:—સાચકાળ.

પણ તે પ્રભાત આવશે તેની પૂર્વે સાંજ કેવી હશે ?

તે પ્રજાના આવતાં પહેલાં-તે વહાણું વાતા પહેલાં-તો
 પ્રજાના ધણાખરા દેશોમાં રાજ્યકાંતિ થશે! અત્યારે તો
 અમારો આ વાત કરી રહ્યા છે. અને તેની આશામાં ને આશામાં
 વાટ જુઓ છે. રાજકર્તાઓ આ વાત ન જાણતા હોય તો
 આપણે તેઓ દેખતા નથી એમ કહેવું પડે. કેટલાક રાજ-
 કર્તાઓએ ‘અમે જાણતા નથી’ એમ કહે છે ખરા પણ
 કાંતિ આવવાની છે, તેની ખબર અમળણે પણ તેમને
 પહોંચી ગઈ હોય એમ લાગે છે. તેઓને રાજકાંતિની ખીંક
 લાગતી હોય એમ જણાઈ આવે છે.

આ લઢાઈ પણ આટલી બધી લાંબાયા કરે છે, તેનું
 એક કારણ તો એ છે કે, દરેક પ્રજાના રાજકર્તાઓને દેશમાં
 કાંતિ થવાની જીક લાગેલી છે. તેઓ ધારે છે કે લઢાઈ
 વધારે ચાલશે તો કાંતિ થતી અટકશે. પણ એ ધારણા
 તદ્દન ખોટી છે. યુધ્ધ વધારે ચાલે છે, તેમ કાંતિ પણ
 ખતોટી પાસે આવતી જાય છે.

લઢાઈમાં ઉતરેલી પ્રજાઓના મનમાં હો કે ન હો,
 પણ આ યુધ્ધનો ખાસ હેતુ તો હોવો જોઈએ. બલે અસારે
 આપણે તેનો હેતુ કયું ન કરીએ, પણ અતે તે હેતુ
 આપણે જોર જુલમથી માન્ય કર્યા વગર ચાલવાનું નથી.
 કેટલાકને એમ થશે કે યુધ્ધનો એવો હેતુ કયો છે? તે
 હેતુ તદ્દન સારો છે. પાપનો જુનો ઘડો છે, તેના ટુકડે-
 ટુકડા પ્રજાઓના જીવનની જુની પુરાણી પધ્ધતિનો પાયો
 જડમૂળથી ઉખાડી નાંખવો અને તેને બદલે વધારે સારી
 અને સુંદર સંસ્કૃતિનો પાયો નાંખવો-એ તેનો હેતુ છે.
 રોપની તસવાર તેની પોતાની છાતીમાં વાગે છે-અને હજી

પણ જરૂર હશે તો ભવિષ્યમાં વાગશે. ક્યાં સુધી ?—જ્યાં સુધી યુરોપની દરેક પ્રજાના મનમાં રહેલો, લોભનો સક્ષસ મ્હાતુ પામ્યો નથી ત્યાં સુધી ! તે મરશે નહિ ત્યાં સુધી તલવાર અટકશે પણ નહિ.

ઉપર જણાવ્યું તે રીતેજ જુદા જુદા લોકો વચ્ચે સુલેહ કરી શકાશે. પણ યુરોપના લોકો અને તેમની સરકાર વચ્ચે એ સુલેહ નહિ થાય !

કહેવાનું તાત્પર્ય એમ નથી કે યુરોપની સરકારે કેવળ નિરપયોગી થઇ પડી છે. અથવા તો લોકોને સરકાર-રૂપી એક રોગ લાગુ પડ્યો છે. પણ યુરોપના દેશોની રાજ્યપદ્ધતિ ચલાવતી સરકાર—એ પોતે પ્રજામાં વ્યાપી રહેલા રોગના પ્રતિનિધિઓ છે. લોકોનો રોગ રાજ્યનું રૂપ ધારણ કરી રહ્યા છે. લોકોનો અવાજ આપણે રાજકર્તાઓનાં—અથવા તો સરકારનાં કાળાં કૃત્યોમાં જોઈએ છીએ ! જ્યારે લોકો પોતાનો દોષ દૂર કરવા મથે છે ત્યારે મહેલાં તો જે વસ્તુ જોવાથી તેમનો દોષ યાદ આવે તેવી બધી વસ્તુઓને દૂર કરવા મથે છે.—યુરોપની સરકારે પણ તેથીજ દોષવાન થઇ પડશે. તેમાં સરકારોનો વાંક નથી. જ્યારે માણસ બીજો ધર્મ સ્વીકારે છે, ત્યારે જુનો ધર્મ છોડી દે છે, એટલુંજ નહિ પણ જુના ધર્મની મૂર્તિઓનો વિનાશ કરે છે ! મૂર્તિઓનો તેમાં જરાપણ દોષ હોતો નથી અથવા તો તેઓ કાષ્ઠપણ બૂકને માટે જવાબદાર નથી તો પણ લોકો તેનો નાશ કરે છે.

યુરોપની બધી સરકારોને માથે આ ભારે સંકટ આવી પડેલું છે. તેમાંથી બચવાનો માત્ર એકજ ઉપાય છે; તે

એ છે કે સરકારે જાતેજ નવો ધર્મ સ્વીકારી લેવો. યુરોપની સરકારોએજ લોકોનાં ધર્મોખરાં દુઃખનાં કારણો સમજીને કમુલ કરી લેવા, અને તે કારણોને પોતાનામાંથી દૂર કરી નાંખવા. પણ અત્યારે યુરોપમાં જે રાજ્યો છે તેમાંથી કયો સરકાર એ પ્રમાણે જુલો કમુલ કરવા રાજી છે? અને સુધારવાને નૈયાર છે? હમણું તો માંદોમાંદો કાલકારારજ એવા પ્રકારના ક્યાં છે કે તેમની મરજી હોય તોપણ તેઓ એ પ્રમાણે ખુલ્લા દીલથી વર્તન કરી શકશે નહિ.

યુરોપના લોકો ઉપર જણાવ્યું તે પગલું ભરશે એમાં જંગમણ સંશય નથી. કારણ કે યુરોપની સરકારો એ પગલું ભરે તેમ લાગતું નથી. અત્યાર સુધી ખરી હકાકત યુરોપના લોકોથી પણ ઢાંકવામાં આવી છે. એ વાત જ્યારે તેઓ જાણશે ત્યારે સરકારને ઉચલાવી નાંખવાનું કામ શરૂ કરશે.

યુરોપના લોકો અત્યાર સુધીની એકજ વાત જાણે છે, અને તે વાત એ છે કે તેઓએ ‘મૃત્યુ’ ને માટે તૈયાર થવાનું છે-મરવાની વાત છે તેજ સત્ય છે. બાકી બીજી બધી બાબતમાં અસત્ય અને જુઠાણું તેમણે સાંભળ્યા કયું છે. લઘાઇના હેતુ વિષે પણ યુરોપના લોકોને અસત્ય કહેવામાં આવ્યું છે. યુધ્ધનાં પરીણામો વિશે પણ ત્યાંની સરકારો જુઠું બોલી રહી છે. હવે પછી જે થવાનું છે, તેના વિષે પણ તેઓ જુઠાણું ચલાવી રહ્યા છે. એક દિવસ એ બધું જ અસત્ય જરૂર નાશ પામવાનું છે.

જગતના ઇતિહાસમાં તે મહાન સંઘ્યા હશે. તે સાંજ પછી યુધ્ધનો છેડો આવશે, અને ભવિષ્યમાં લઘાઇઓ બંધ

થશે. ત્યાર પછી કદાચ એક યુધ્ધ થશે પણ તે છેલ્લુંજ હશે. અત્યાર સુધી યુધ્ધ જેમાંથી જન્મ પામતાં રહ્યાં છે, તે કારણો સાથેજ તે છેલ્લું યુધ્ધ થશે-અર્થાત્ જે માન-સિક્ક સ્થિતિની પ્રતિનિધિ સરકાર-સામે તે યુદ્ધ યુરોપના દેશોમાં થશે-તે વખતેજ વધુ મરવા લાયક હશે તે આપો-આપ મરી જશે.

હમણાં જે બીનાઓ બની રહી છે તેનાથી એટલું તો આપણને સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે.

યુરોપની સરકારો ! છેવટ સુધી ખોટી આશાઓ આપીને લોકોને તમે રાજી રાખ્યા છો, તે આશાઓ ભંગ કરી સત્ય જણાવી દેવાનો સમય હવે ગયો છે. તોપણ તમે સત્યને ઢાંકી શકશો ? તેમની દ્રષ્ટિને છેતરવાને નાટકના પદ્ધતિ અને સ્ટેજની રચના તમે રચી છે, તે બ્યારે જમીનપર આવશે, ત્યારે પણ તમે સત્યને છૂપાવી શકશો ? પ્રજાઓની જે પાયમાલી થઇ છે, તેને શું તમે ઢાંકી દઇ શકશો ? યુદ્ધમાં જઇ મૃત્યુમાંથી બચીને તેઓ પોતાનું જીવન ગાળવા માટે પાછા આવશે ત્યારે તેઓ કેવી રીતે જીવશે, અને શેના ઉપર જીવન ગાળશે ?

લોકોની ધરી ગયલી સંખ્યા ઉપર અને ખુદી ગયલી શક્તિઓ પર પ્રજાકીય દેવાનો અસહ્ય ભાર તમે મૂકશો ત્યારે સત્ય ઢાંક્યું નહિ રહે ! તેમનામાં યુદ્ધ લડતાં બાકી રહેલા લોકોનું પાણી કરીને તમે તેમને કર બરવાનું કહેશો ત્યારે સત્ય પહાર નીકળી આવશે. પચાસ હજાર, લાખ, દશલાખ, કરોડ અબજોનો ભાર તેમનાપર ચઢી ગયો છે તે ક્યાં સંતાંડશો ?

તમે જેનાથી ચગદાઈ ગયા છો, તે પથરો શું તમે
તમા પાસે ઉંચકાવી જાને છુટી જવા માંગો છો? પણ
લોકો તેવી જૂલ કદીપણ નહિ કરે. તમે ચગદાયલા હશે
તમાપર ઉભા રહી તેઓ તો નૃત્ય કર્યા વિના રહેશે નહિ,
કારણકે તમે તેમનાં મુઠ્ઠાંઓ ઉપર નૃત્ય કરવામાં મણા
ગણા નથી.

પ્રજ્ઞાઓની આટલી બધી પાયમાલી થવાનું એકજ
માર્ગ છે તે શું તમે છુપાવી શકશો?—તે કારણ-તમારી
જાણ તૃણા-પૈસાને માટે, સત્તાને માટે, અપરિમિત લોભ
માટે અભિમાન-તમારો અન્યાય! તમારી અમાનુષી વૂંટાવૂંટ!

તેઓ એકદમ જાણી લેશે કે અસાર સુધી તેમને ઝેર
જાણમાં આવ્યું છે.—દવાને નામે ઝેર આપવામાં આવ્યું
છે, જેમ જાણતાંજ તેઓ ઝેર બહાર થુંકી નાખ્યા
વિના નહિ રહે!

અંતર રાષ્ટ્રીય-સોગટાં બાજીની ચોપટમાં તમે
તેનાં લોકોનાં શરીર, ધરત્યાર વગેરે હોમી દેતાં-એ
જાણના ખ્યાલ જ્યારે તેમને આવશે, વળી જ્યારે તેઓ
એમ સમજી જશે કે “રાજ્ય” એ કાંઈ ચાકકસ નિશ્ચિત વસ્તુ
નથી, પણ અનિશ્ચિત દલાણી કરનાર સંસ્થા છે, અને તેવી
અનિશ્ચિત એજન્સીને તેમણે-લોકોએ-પોતાના લાંછીથી સહી
કરી આપીને ઉચ્ચ પદવીએ સ્થાપી છે.-જ્યારે તેઓ જાણશે
કે જ્ઞાનગી સ્વાર્થને માટે બનેલા મંડળો તેમનાપર રાજ્ય
ચલાવી રહ્યાં છે-તેમની બહાદુરીને પાણી ચઢાવવા માટે
ખોટા ઉત્તેજક શબ્દો વાપરવામાં આવતા હતા. પણ તે બધા
શબ્દોની પાછળ કેવા કુદ્ર-વેપારી ધંધાઓ અને નફારો-

તાનાં સાટાં કરવામાં આવતાં હતાં-અરે ! તેમનાં મહાદેવની સંખ્યાપર નદાઓ ફરી રીતે ગણવામાં આવતા-
ત્યારેજ, અત્યારે-તમે જે લોકોને શિકારી કૃતરાઓની પેઠે
શિકાર કરવાને દોડાવી રહ્યા છો-તે બધા તમારી સામે ધસી
આવ્યા વિના ગુહેશે નહિ, અને તમને ફાડી ખાશે. પ્રજા-
કાય અંધતાનો ગીધ-જે દુષ્ટ ગીધ તેમનું ખાંસ તોડી રહ્યો
છે, તે ગીધનો નાશ કરવાને તેઓ એકસામટા ઉભા થશે.

ગરીબ બિચારા લોકો ! રમતના મેદાનને માટે ઉભા
કરેલા ગુલામોના ટોળા જેવાં લોકો ! તેઓ તો બિચારા
કસાઈવાડે જતા ઘેટાંના જેવા હતા ! તેમનામાં એક પણ
માણસને યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા-શર કરવાની ઇચ્છા ન
હતી ! લોકોની પાયમાલીના કારણરૂપે જે રાજસત્તાધારી લોકો
છે, તેમનાપર વિશ્વાસ મૂકી તેઓ તો બિચારા લઢવા માટે
આ્યા-તે રાજ્યસત્તાએજ તેમને ઇર્ષાંશી-દાંડ પાછને ગાંઠ
કરી મુક્યા હતા !

લોકો તો બધા સમજ્યા વગરજ લઢવા મથતા તેમના
દુઃખનો વિકટ પ્રશ્ન જુદા જુદા સરકારે જુદા જુદા અસલ
રૂપમાં મુકવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, પણ તે બધું નિર્અર્થક-વ્યર્થ
છે. હવે તો લોકોએ પોતેજ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં તે પ્રશ્ન રજુ
કર્યો છે. “ બધા દેશના લોકો મોટે ભાગે મહેનત-મજુરી
અને શક્તિનીજ માગણી કરતા હતા, કરી રહ્યા હતા-તે
છતાં-આ બચાંકર યુદ્ધ ક્યાંથી આવ્યું ? શામાટે તેઓને
યુદ્ધમાં ઉતાર્યા અને કાણે ઉતાર્યા ? દરેક દેશમાં એવું કાણુ
છે કે, તેમને ભાઈઓનાં મળાં કાપનાર ખૂની બનાવી મુકે છે ?

જ્યાં મુઘી ઉપરના પ્રશ્નનો ઉત્તર તેમને નહિ મળે.

ત્યાં સુધી ભોકો હવે અટકશે નહિ ! હવે એ પ્રજાને કોણ
કાંકી દઈ શકશે ? આ નર્ક સમાન યુધ્ધમાં તેમનો આત્મા
કેવી રીતે ધડાયો છે તે તો કોઈ જાણતું નથી પણ એટલી
ખાન ચોક્કસ છે કે તેઓ યુધ્ધના મેદાન પરથી તદ્દન બદલા-
ઈનેજ આવવાના. આ યુધ્ધમાંથી તેઓ આંધુ ઇનિવાંજા
સાત્ત્વિક થઈને આવે અથવા તો તામસીવૃત્તિવાળા રાક્ષસો
આવે, પણ જે રાજ્યને લીધે આવું ઘેર યુધ્ધ રમી શકે
છે તે રાજ્યને તો તેઓ પોતાના પગ તળે જરૂર ચમટી
નાંખશે.

જે વસ્તુસ્થિતિ કોઈના પર દયા બતાવતી નથી તેમના
પર તેઓ શા માટે દયા બતાવે ? જે વસ્તુસ્થિતિ-રાજ્ય-
તેમની પ્રજાને ભવિષ્યના સંતાનોને યુધ્ધ જેવાં ઘેર કૃત્યમાં
નાંખે, તેને શા માટે તેઓ જીવતી રહેવા દે ?

ઉપર જણાવ્યું તેવું યુધ્ધનું સત્ય છે. અત્યારે
અવ્યવસ્થા ધણી થઈ રહી છે, તો પણ આપણે ને સત્ય તો
કામુલ કરવું જોઈએ. ચારે બાજુથી સંભળાતા ફોલાહલમાંથી
આપણને એ ધ્વનિ તો સ્પષ્ટ સંભળાઈ રહ્યો છે.

આ યુધ્ધ આપણને ભવિષ્યની દિશા ન બતાવી શકે
તો પછી એમાં કાંઈ પણ અર્થજ નથી.

શું આ યુધ્ધમાં ઉદારવૃત્તિની તુલના કરી શકાશે—?
—બંને બાજુમાંની કઈ બાજુ વધારે ઉદાર છે તેનો
આપણે નિર્ણય કરી શકીશું ?—કદિ પણ નહિ. બંને
બાજુએ એક ભાતના વિચારો તુર્ત જણાઈ આવશે.
અકલ્પની રાજ્ય તો બંને બાજુઓને મેળવવાની

કચ્છા છે. જુલમ પણ બન્ને તરફ થયો. જોવામાં આવે છે. પોતપોતાના ઘરમાં પણ જુલમ અને જ્યાં જ્યાં વસાહત કરી છે, ત્યાં ત્યાં પણ જુલમ. રશિયાના રાજા ઝાર જર્મનીના કેસરની રાજ્યપદ્ધતિને શી રીતે દોષ દઇ શકે ? એ તો ઝાહી સાસરે ન જાય, પણ ગાંડીને શીખામણુ દે; તેવો ન્યાય છે ! બન્ને બાજુએ યુધ્ધ કરતી પ્રજાઓમાં “ બસ લડો ” કહેનારો વર્ગ ક્યાં નથી મળી આવતો ? તો પછી કોણ કોને દોષ દઇ શકે ?

આ યુધ્ધમાંથી આપણે ધાર્મિક વૃત્તિનું માપ-કે-તુલના પણ કરી શકીએ તેમ નથી-યુધ્ધ કાંઇ તેનો નિકાલ કરવા માટે થયું હોય એમ આપણને લાગતું નથી. બન્ને બાજુએ પ્રોટેસ્ટન્ટ અને રોમન કેથોલીક ધર્મવાળા માણસો પોત પોતાના દેવજોમાં જઇ દેવોને ધર્મ બાંધવોનો-બધુઓનો નાશ કરવા માટે પ્રાર્થનાઓ કરી રહ્યા છે ! મુસલમાનો બે બાજુમાંથી ગમે તે બાજુપર રહીને લડતા માલુમ પડે છે ! આ યુધ્ધ થયું તે પહેલાં ધર્મની આટલી બધી ઉપેક્ષા કદી પણ કરવામાં આવી ન હતી !

આ યુધ્ધમાં જાતિ પરત્વે યુધ્ધ કરવાનો સિધ્ધાંત પણ જણાતો નથી. તદ્દન વિપરિત-સંબંધ ધરાવતી અને ક્ષાદિપણુ પ્રકારનો સંબંધ નહિ ધરાવતી પ્રજાઓ અત્યારે એક એકની જોડે લડવા માટે ઉભી છે, અને લોહીનો સંબંધ ધરાવતી પ્રજાઓ સામસાને લડે છે, અને રાજાઓ તો (તુર્કીના પાદશાહ શિરાય) બધા એકજ લોહીથી જોડાયલા છે !

આ યુધ્ધમાં આપણને આર્થિક દિશા પણ જણાતી નથી ! આત્રીથી આપણે એક ત્રાત કહી શકીએ કે આ

યુધ્ધમાં લડનારી બધી પ્રજાઓની આર્થિક પાયમાલી થયા વિના નહિ રહે ! લઢાઈમાં જે પ્રજાઓ ઉતરી નથી તેવી તદ્દશ્ય પ્રજાઓને દેખીતો આર્થિક લાભ તો થશે.

પ્રથમ શાસ્ત્રના નિયમથી આપણે જોઈશું તો પણ આપણને નાણાંશે કે હમણાં જે ઘોર યુધ્ધ ચાલી રહ્યું છે તેમાં તદ્દશ્ય દ્રષ્ટિએ પણ કોઈનું અર્થ સમાયલો નથી; કારણ કે આ હાલનું પરિણામ એક હોઈ શકે અને તે “ બધાઓનો નાશ ” છે. બંને બાજુના દમમાં દમ છે, ત્યાં સુધી બંને બાજુઓ પોતે વિજયી કહેવડાવવાનો દાવો કર્યા વિના નહિ રહે.

આપણે તો હમણાં વધારે ઉંડાણમાં તપાસ કરવાની જરૂર છે. અત્યારે જે નાટક આપણી દ્રષ્ટિ સમક્ષ ચાલી રહ્યું છે તેની અંદરથી બીજું મહાન નાટક પણ ધીમે ધીમે આજનાં માતું હોય એમ જણાય છે. —તેની પણ સામગ્રી ભેગી થતી જાય છે. યુધ્ધ શરૂ થયું છે. સામાન્ય દ્રષ્ટિએ આપણને દશ્ય પદાર્થોની વચ્ચે પણ ખરેખર જેતાં તે અદશ્ય વસ્તુઓ વચ્ચે આવી રહ્યાં છે. એ વાતમાં જરાપણ શંકા નથી. જગતની જુની ઘટના અત્યારે પોતાનીજ સામે યુધ્ધ ચલાવી રહી છે. અને પશુબળ, અપ્રમાણિકતા વગેરે આયુધો બંને બાજુએથી સામસામે વપરાય છે અને તેમાં અન્યોન્ય નાશ થઈ રહ્યો છે.

સૈન્યોની મહેનત અને સતત પ્રયત્નનું જે ફળ —યુરોપને મળ્યું તેમાંથી યુરોપ પોતાની પ્રજાઓને અન્યાયનો પગાર અત્યારે આપી રહ્યો છે.

યુરોપે અત્યારે જે મહાન દાવાનળ પ્રગટાવ્યો છે તે જાણે પેતે તેમાં બળીને શુદ્ધ થઈ જવાની ઇચ્છાથીજ પ્રગટાવ્યો હોય તેમ લાગે છે. તેને અત્યારે મરવાની તીવ્ર ઇચ્છા થઈ રહી છે. કારણ કે તેનો આત્મા પુનર્જન્મ લેવાને—પામવાને—જાતુર થઈ રહ્યો છે.

અત્યારે જે યુરોપ મરવા તૈયાર થઈ રહ્યું છે તેનીજ પાછળ ઇવન ગાળવાને—નવીન પરિવર્તન પામેલું ઇવન—ગાળવાને તૈયાર નવીન યુરોપ પણ સજ્જ થઈ ઉભું છે. પાણી પેકે પૈસાની રેલ ચાલી રહી છે અને લોહીની યાદવાસ્થગીનેા યશ આરંભાયો છે તે ઉજ્જવલ ભવિષ્ય માટે છે.

એવું ઉજ્જવલ ભવિષ્ય—યુરોપને માટે આવતું હોય તો જરૂર આ મહાન સંઘ્યા પ્રલય રાત્રિના ઉપોદ્ધાત જેવીજ અણ્ણાય અને તે રાત્રિના ગાદ અધિકારમાં મરી ગયેલાં ગાણુસો માત્ર નહિ પણ મરણ પામેલી સંસ્કૃતિઓ પણ દટાઈ જશે!—પણ તે રાત્રિ પ્રલયની ગાદ અધિકારયુક્ત રાત્રિ હશે.

કારણ કે અત્યાર સુધી જે વસ્તુઓ અસ્તિત્વમાં હતી તે અધી વસ્તુઓનો વિનાશ કરવાથી હવે માત્ર જે સ્થિતિ સંભવિ શકે. એક આતુએ નર્કની ઉંડી ખીણમાં સદાને માટે પડીને પાયમણી બેઠારી લેવી અથવા તો પુનર્જનના શરૂ કરવી. જુના અધ માગો પુરાઈ ગયા છે. એટલે હવે તો અધિકારમાં યહોમ હુકમો અથવા તો પ્રભાત પ્રત્યે પ્રયાણ કરે.

હા ! પ્રભાત ! પ્રભાત એટલે આમણા દિવસનું પુનરાવર્તન નહિ ! " અત્યાર સુધી જે અસ્તિત્વમાં નથી આતુ

તેના જન્મ"—એનું નામ પ્રભાત ! આશા બર્ષે જન્મ તે પ્રભાત છે. ભૂત કાળને તે મળતો નહિ આવે. ખરી વાત છે કે ઘણીવાર રગસીયો ભૂતકાળ આપણને ભવિષ્યમાં પોતાનું જીવન જેમ તેમ માળતો માલુમ પડે છે. ભવિષ્યમાં જ્યાં સુધી ભૂતકાળનો છાયો રહી ગયો છે ત્યાં સુધી પ્રભાત થયું નથી.

ભૂતકાળના શેષ રહી ગયેલા પડછાયાઓમાંથી કઈ પ્રજ્ઞ પહેલા વહેલી પહાર નીકળી આવશે ? જે પ્રજ્ઞાઓ પહેલવહેલું આ વાંવાઝાડાનું ઉપસન કર્યું છે, તેઓજ પ્રજ્ઞાને માંથી સૌથી વહેલી પાડ શીખી લે તે બનવા બેગ છે. બધાના પરાજયથી તેઓ પહેલો પાડ શીખશે એમાં ભૂત પણ સંશય નથી.

કરણ કે આ લક્ષ્યમાં જે પરાજય થશે તે બધાના જીવન સ્વાર થઈ એસશે, બધાંની છાતીએ પથરા પેડે વાગશે, અને યુદ્ધ કરવાની વૃત્તિને જ્યાં સુધી પશ્ચાત્તાપ થયો નથી ત્યાં સુધી તે બાર લાગ્યા વિના નહિ રહે. બધી પ્રજ્ઞાઓને એમ લાગશે કે આપણાપર મૃત્યુનો કાયદો રાજ્ય કરી રહ્યો છે. " અને જીવન જીવવાનો નિયમ જ્યારે તેમને મળશે—ત્યારેજ તેઓ એ મૃત્યુના કાગદામાંથી બચવા પામશે.

જન્મતની બધી પ્રજ્ઞાઓ સમક્ષ પ્રાચીન-પ્રજ્ઞ ઉપસ્થિત થયો છે—તે એ છે કે તેમણે હવે તો બે વસ્તુઓમાંથી એકને પસંદ કરવાની છે. પહેલી વાત તો અત્યાર સુધી તેમણે પોતાનું જીવન જેમ માલ્યું છે, તેમ પ્રમાણે હવે પછી પણ માગે, અને ભૂતકાળમાં જે જે સહન કર્યું તે બધું ભવિષ્યમાં પણ સહન કરે; અથવા તો—તેમણે પોતાના

અંતર જીવનમાં સમૂળો ફેરફાર-પરિવર્તન કરી નાંખવો ઘટે છે. ખરું જોતાં અત્યારે જે પ્રશ્ન ઉપસ્થિત છે તે જીવનની સપાટી ઉપરના કેટલાક નિયમો બદલવાનો નથી. આખા જગતની ઉચ્ચપાયાનું કારણ અને તેનું પરિણામ રાજકીય અથવા રાષ્ટ્રીય ફેરફારોથી આપણે પતાવી દઇ શકીએ તેમ નથી;—અધારણા અને નિમણુંકોમાં ફેરફાર કરવાથી પણ આવાં યુદ્ધનાં કારણો નહિ અટકે તેમ ઉપર ચોરીયા-ગાળતોથી પ્રજાઓનું ભવિષ્ય ફેરે તેમ નથી.

આવી વસ્તુસ્થિતિ જો બદલી શકાય નહિ, તો માણસો માત્ર બદલવાથી શો લાભ થઇ શકે? માણસો એનાં એ રહે, અને પરિસ્થિતિ બદલાય તોપણ શું વળે? અત્યારે તો માણસ અને સ્થાઓ બન્નેનો આત્મા બદલવાની જરૂર છે. પ્રજાઓના આત્માને અત્યારે બદલી નાંખવાની જરૂર છે. અત્યારે નવીન સાયુગની ભાવનાને ઝીલવાની જરૂર છે.

જુદી જુદી પ્રજામાં એવાં ધણાં માણસો હમણાં પણ છે કે જેઓમાં આ નવી ભાવના જન્મી છે, પણ તેઓ તદ્દન સામાન્ય માણસો છે. તે માણસો—પ્રાચીન પ્રેમી—નથી. તેઓ તો ભવિષ્યમાંથી આવેલા ફત જેવા છે.

પણ એવો આદર્શ રાખનારાં માણસો ધણાંજ યોગ્ય છે—હમણાં હમણાં ખીજાં માણસો પણ તેમની પછળ આસવા લાગ્યાં છે. દરેકજ તેમની સખ્યા વધતી જશે. અત્યારે ભૂતકાળની ચાલતી આવેલી આ ઇ-દ્રમળ જેમણે તોડી છે, જેઓ વર્તમાનકાળનું બધું રહસ્ય સમજી ગયા છે.

તેઓના હૃદયમાંથી જે નવું રહ્યું છે, એટલે નવીન પ્રમા-
તને તેઓ વધાવે છે. સમય જતાં એમની સંખ્યા જરૂર
વધવાની, આવતી કાલે તો તેઓ દરેક પ્રજામાં બહુમતિ
પ્રાપ્ત થઈ જશે !

બધી જુની જુની આડખીલીઓ વચ્ચે ચમતેજ તેઓ
એકત્ર પાડે છે. તેઓ બધા દરેક પ્રજામાં છે. તેઓ બધા
એકાગ્ર અધ્યાત્મિક-માતૃભૂમિનાં બાળકો છે. તેમણે એમાં
અપંગ-ધાયલ યુરોપને ઉંચી સ્થિતિએ લઈ જવાનો
યત્ન કરવાની જરૂર છે. બધા મળીને મૃત્યુ પામેલા યુરો-
પમાંથી નવું યુરોપ જન્મે એવું કરો ! યુરોપ તમારો સંદેશ
ન સારો તો જગતમાં જ્યાં જ્યાં કહ્યાણુ, નીભાવના-પ્રમા-
ણિકતા છે ત્યાં તે સંદેશ પહોંચાડો. જો પશ્ચિમમાં પહોંચી
નહીં તો પૂર્વમાં પ્રજાતને નમન કરો !

દરેક પ્રજામાં એવાં માણસો છે કે જેમને કોઈ અમુક
વેળે પ્રજાના માણસો બધી શકાય વહિ, કારણકે તેઓ
માનવતિની સેવા બજાવે છે. તેઓ પોતાના દેશની સેવા
જતાં માનવજાતિની સેવા વધારે અગત્યની માને છે. અર્થાત્
તે એમના તરફ નજર નાંખીને વાટ જુઓ છે. પોતાની
અને સહન કરેલાં દુઃખોના બદલાની આશા તે
ણસો પાસેથી રાખે છે.

તેમણે તેમણે બધાએ ઉભા થઈ જવું જોઈએ અને
તેને ન્યાયનો સિદ્ધાંત પોકારીને સંભળાવી દેવો.
દરેક પ્રજામાં આવી રહેલાં દુઃખોમાં ધનસાધનો
જેમ પગાય છે તેવીજ રીતે તે કાયદો પ્રજા પ્રજા
પ્રજાવાની જરૂર છે. પ્રજાઓ આખી માનવ જાતિના

શહેરીઓ મણી શકાય. પ્રજામાં આવી રહેલાં કુટુંબોમાં તે નિયમની જોટાની જરૂર છે તેટલીજ જરૂર માનવજાતિમાં કુટુંબરૂપ પ્રજાઓમાં પણ તેની જરૂર છે. બધી પ્રજાઓએ એમાં મળીને માનવજાતિમાં સુલેહ-અને શાંતિ ધન્યવાની છે. આત્યારની પ્રજાઓમાં રહેતા એવા મણુસોએ ભવિષ્યની આશાઓ અને ભૂતકાળનું વચન બંને ખરાં બતાવવાનાં છે-સફળ કરવાનાં છે. જરૂર આ નાંખો! જગતની બધી પ્રજાઓ, ભવિષ્યનાં સ્વર્ગ આત્યારે તમારા પ્રત્યે નજર નાંખી રહ્યાં છે! સુખ અધુરી રહેલી આશાઓને આપણી પેઢીએ પૂરી કરી આપણે એ મહાન આશા કઈ છે? તે આશા એક એ જ છે કે આટલે છે કે જેનો દિવસ હજી સુધી આખી માનવજાતિએ જોયોજ નથી!

પ્રજાજીવનનો નિયમ.

જાણ્યે અજાણ્યે, મને કમને, મનુષ્ય જાતિમાં પૃથ્વી પર સાથે રહેતાં આવ્યાં છે.

દરેક પ્રજા માનવ જાતિની એક વ્યક્તિ મણુ કારણ કે વ્યક્તિની પેઠે સમાજ-સજીવ અને પ્રત્યા છે, પણ દુર્ભાગ્યે જન સમાજમાં આવી રહેલાં જો અને મન પશુરૂતિથી બહુ આગળ વધેલું હોય તે નથી. જીવનરક્ષણ અને પશુરૂતિનું પોપણ એ જ છે. અસાર સુધી તેઓ એક બીજા સાથે મળતાં આણીઓ પેઠેજ મળી શકતાં. મનુષ્યની પેઠે સોકર સુધી એમાં મેળની શકતાં નથી. તેમાં જે પ્રજાઓ

આગળ વધેલી કહેવાય તે બધી તો શિકારી પ્રાણીઓ જેવીજ થઈ રહી છે.

તેમણે પોતાને માટે જે ઉપનામો પસંદ કર્યા છે તે જોઈ અચ્છાદ્યે કરેલાં છે તો પણ આપણને તેમનાથી હિંસક પ્રાણીનીજ કલ્પના આવે છે. કોઈ પ્રજા પોતાને “સિંહ” અપાડાવે છે, તો કોઈ પોતે “ગરુડ” કહેવડાવવામાં માન એકજ. કોઈ પ્રજા ‘રીંછ’નું ઉપનામ ધારણ કરે છે; અર્થાત્, એ કોઈ પ્રજા ‘વાઘ’ અને ચિત્તાનું ઉપનામ પસંદ પ્રયત્ન. એક પ્રજા વળી ઓછી શક્તિવાળા પણ અત્યંત ખર્ચાથી ‘કુકડા’નું નામ પણ ધારણ કરે છે.

સાંભળેલીને અત્યાર સુધી પ્રજા પ્રજાઓના સંબંધમાં નીતિ ધારે તેનો નિયમ એકજ હતો, અને તે નિયમ—જે પ્રજાની ભક્ષણ કરવાની વૃત્તિમાં જે નિયમ હોય છે તે—‘બળીયાના બે ભાગ.’ એ નિયમ તેમની વચ્ચેનો એકજ ધિવામાં મુખ્ય ગણાતો! જયારે હોય તે જુદે—એ માનવજાતિનું સરોતને અત્યાર સુધી તેમનો સંબંધ થયો છે. કરતાં એવો સમય આવ્યો છે કે પ્રજાઓએ પોતાના માનવજાતિમાં—સમાજ જીવનમાં પણ સ્થિતિથી પર થવું મહેનતનો પ્રજાઓએ પ્રજા તરીકે નીતિવાન થવાનો પ્રયત્ન એવા માટે.

કિતને માટે અને પ્રજાને માટે નીતિનો કાયદો તો મનુષ્યમાં શકે. દરેક પ્રજામાં રહેતા માણસો ઉપર જે કાયદા લેખાયે. ખાસ છે તેજ કાયદાઓ પ્રજાને માટે ફરજિયાત હોવા સિધ્ધાંત પણ કે નીતિનું ધોરણ બને તે માટે એક સરખુંજ વચ્ચે પ્રજામાં રહેનાર એક માણસનું જે કામ થુન્હા રૂપ

ગણાતું હોય તે કામ પ્રજા કરે તો તે પણ ગુન્હોજ ગણાયે નેહએ. સ્વાર્થ, લોભ, લાલચ, કુરતા, લૂંટ વગેરે દુર્ગુણો વ્યક્તિમાં માણસ પડે તો તે હલકી ગણાય છે અને રાજ્ય તરફથી આ બધા દુર્ગુણોના કાર્યો ગુન્હા રૂપ ગણાય છે, તો પછી પ્રજા-એટલે ભોકાનો સમય સમૂહ એવાં નિંદા કર્મો કરીને તેમાં આગર કેવી રીતે માની શકે? વ્યક્તિની શાખ-આગર અને પ્રજાની શાખ-આગરમાં શો ફેર છે? પ્રજા પોતેજ પોતાની 'આગર'નો ભંગ આવા દુર્ગુણોથી કરી રહી હોય તો પછી હથિયાર ઉઠાવી તે 'આગર'ના બચાવ માટે બીજા પ્રજાઓ સાથે લડવાની શી જરૂર છે? નિર્બળ પ્રજાઓ ઉપર લૂંટે ચલાવીને, અસત્યનો આશ્રય લઇને, અપ્રમાણિકતાથી વર્તીને તેજ આગરને પોતે બદલે લગાડી રહી છે-તેનું શું? કોઈ પણ માણસની શાખ તેનામાં રહેલા બળ ઉપર બધાંતી નથી. પ્રજાની શાખ-આગર પણ તેના બળ પર આધાર રાખતી નથી. તે માણસ અથવા પ્રજા પોતાના બળનો કેવો ઉપયોગ કરે છે તેના ઉપર આગરનો, શાખનો આધાર રહેલો છે. વળી શાખ-આગર સાથે ધનને પણ કાંઈ સંબંધ નથી. ધન કેવા માર્ગોથી મેળવાયલું છે અને તેનો ઉપયોગ શો થાય છે તેના ઉપર ચારિત્રની કિંમત અંકાય છે. બીજાઓને વશ કરવાથી આગર વધતી નથી, પણ આત્મ સંયમ કરી આપણી પોતાની દુષ્ટ વાસનાઓને જીતવામાં ખરી આગર રહેલી છે!

બીજી પ્રજાઓમાં આવાં આગરદાર માણસો મળી આવે છે. પણ કઈ પ્રજાએ પોતાની આગર શુભાવી નથી? આગર નેનાથી શરમાવતું નેહએ એવી આગરમાં નિર્બળ-

મિત્ર ન લેતાં આપણે ક્યારે બંધ પડીશું ?

વ્યક્તિના વર્તનમાં આપણે એવું ધોરણ નાખ્યું છે કે જે વ્યક્તિએ પોતાનું વર્તન બીજાઓને દાખલા રૂપે દર્શાવે તે પછી પડે એવું કરવું જોઈએ.

પ્રજાઓએ પણ નીતિનો એ નિયમ જાળવવો જોઈએ. પાંચમીએ પણ એવી રીતે વર્તવું કે તેથી પ્રજાનું વર્તન વ્યક્તિઓને દાખલા રૂપે થઈ પડે !

ઉપર જણાવ્યો તે નિયમ પ્રજાઓ પાળવા માગતી ન હોય તો ગુન્દેગારોને પોતાની સત્તા વાપરીને સખ્ત શિક્ષા કરવાનો ને શો હક્ક છે ? દેશને લાયક ગુન્દેગારોજ દેશને મળી રહે છે !

શહેરીએ પોતાના દેશના કરનાં વધારે પ્રમાણિક થા માટે થવું જોઈએ ? જે કાર્યો માટે વ્યક્તિને સખ્ત સજા કરવામાં આવે છે તેજ કાર્યોમાં માતૃભૂમિ હમેશાં અભિમાન લેતી વર્તવાય છે. એ ન્યાય ક્યાનો ? સોડાએ પોતાને નામે તે ગુન્દાએ. પ્રજાના રાજ્યકર્તાઓને હાથે શા માટે થવા દીધા ? જે કર્મો વ્યક્તિને શરમ લગાડનારાં થઈ પડે તે કર્મો માતૃ-ભૂમિને નામે તેમણે શાં માટે થવા દેવાં જોઈએ !

હું તો એમ માનું છું કે માતૃભૂમિએ પોતાના શુભ વર્તનથી શહેરીઓ ઉપર દાખલો ખેસાડવો જોઈએ. એક માણસ પોતાના બળનો લાભ લઈ નિર્બળ માણસ પ્રત્યે અણગમ વર્તન કરે તે શરમભરેલું ગણાય છે—તો પછી માતૃ-ભૂમિને પણ બીજા નિર્બળ પ્રજાઓ પ્રત્યે તેવું વર્તન કરવાનો જરા પણ હક્ક નથી.

એક વ્યક્તિ અપ્રમાણિકતાથી કે બીજા બતાવીને-અથવા જોરજુલમથી ફાયદો મેળવી જાય. અણુધરતો સાલ લઈ જાય, અને તેનું વર્તન આપણે દોષિત મણીએ તો પછી માતૃભૂમિએ પણ તેવા કર્મો કરવા છોડી દેવાં જોઈએ ?

માતૃભૂમિ એવાં કર્મોથી-દૂર ન રહે તો દરેક સાચા શહેરીએ તો એવાં કૃત્યો થતાં અટકાવવાને પોતાથી બનતા પ્રયત્નો કરવા ચૂકવું જ ન જોઈએ. જેઓમાં જ્ઞાન છે તેમણે તો એવાં કાર્યોમાં પોતાની સંમતિ કદી પણ આપવી જોઈએ નહિ. પ્રજાના એવાં કર્મોમાં સાચા શહેરીયોએ શા માટે ભાગીદાર થવું જોઈએ ? આપણને એલચીનો પગાર આપવામાં આવે તો પણ શું ?

અત્યારે તો હરકોઈ 'સ્વદેશાભિમાન'ની વાતો કરતું જણાશે અને તેમાં કંઈ પણ દુપણ નથી. સ્વદેશાભિમાન-સ્વદેશભક્તિને આપણે ઉત્તમ બનાવવી જોઈએ. આપણે તેને ધૂળમાં રગદોળી નાંખવી જોઈએ નહિ કારણ કે બધી વાર સ્વદેશાભિમાનને મેં અત્યંત અવનતિના કારણ રૂપ જોયું છે.

આપણી જન્મભૂમિ આપણી સાથી પવિત્ર માતા છે ! પોતાની માતાને હર અને શક્ય જેવી, વઠ્ઠણી જોવાને કાણુ ઈચ્છા રાખે ? તેને જુદી અને ચાર બનાવવા માટે કાણુ પ્રયત્ન કરશે ?—કાંઈ નહિ !—

કોઈ જ નહિ—છતાં પણ દરેક દેશમાં એવા કહેવાતા દેશભક્તો છે, જેઓ પોતાની માતૃભૂમિએ બીજા પ્રજાઓ પાસે પડતી સીધી જમીન, દોલત વગેરે માટે પોતા અભિમાન ધરાવે છે ? તેમની માતૃભૂમિ બીજા પ્રજાઓના

હકકે! હમાવે, તેમના પર ગુલામ કરે, હથિયાર વગરની અથવા હુશિયારી વગરની પ્રગ્નઓને છતીને ગુલામ બનાવે ત્યારે તેઓ અભિમાનથી ફૂલાય છે. ને કૃત્યોઃ એક બે કૂડી વ્યક્તિઓએ કર્યા હોત તો તેમને શરમાઇને મરી જવાનો સમય આવે તેજ હડહડતાં કાળાં કૃત્યો જ્યારે માનુષ્યમિ કરે ત્યારે દેશભક્તો તેમાં અભિમાન લે છે !

ખરી દેશભક્તિ એવા પ્રકારની હોતી નથી. માનુષ્યમિને શિકારી કુતરાની પેઠે ખૂન કરવાને લક્ષ્યકર્યા કરવામાં ખરી દેશભક્તિ નથી—જ્યારે માનુષ્યમિ એવાં કર્મો કરે ત્યારે તેને શયાશી આપવામાં, પોતાના પંજમાં નવો શિકાર પકડી લાવે ત્યારે તેને વધાવી લેવામાં પણ દેશભક્તિ નથી !

આધારણુ ભેટકો જેમાં મિથ્યાઅભિમાન લેતા હશે તે કૃત્યોથી ખરા દેશભક્તો શરમાઇને નીચું જોના હશે!—પોતાનો દેશ અન્યાયી વર્તણુકથી દોહત મેળવે ત્યારે તેઓ પોતાના દેશને માટે શોક કરતા જણાશે! કારણકે એવાં કૃત્યોથી તેમને દેશ વધારે સમૃદ્ધિવાન નહિ પણ ચારિત્ર અને જાતિની દોહત વગરનો—વધારે દુર્લભ જણાશે. એ નીતિ અને ચારિત્રની દોહત વગરનો દેશ તેમને સુદરતા વગરનો—મેસુરત—લાગશે—તેના નીતિના આબુપણા કનરી ગયલાં જણાશે !

દરેક દેશમાં એવા કેટલા દેશભક્તો છે કે જેઓ પેલાની માનુષ્યમિને એટલી તો માહે છે કે તેને અપમાણિક્ષ જેવાને તેઓ જરા પણ રાજી નથી? જેઓ તેને હમેશા વધારેને વધારે પવિત્ર ચમલી જેવાને ઠગી છે! જેઓ પેલાની માનુષ્યમિને શરમ લગાડે એવું એક પણ કાર્ય

- થાય તેમાં આડે આવે છે. જેઓ પોતાની માનુષીનાં સુંદર મુખ ઉપર કાઢવ કે લોહીનો એક છાંટો સુધ્ધાં ભાગનાં હતા નથી.

ઉપર જણાવ્યો તે નિયમ તદ્દન સામાન્ય અને સરળ છે—જતાં આપણે એટલાં બધા પતિત થયલા છીએ કે તે નિયમને આપણે એક આદર્શ ગણવો પડે છે ?—ખરેખર ! આપણે જંગલી દશામાંથી બહુ આગળ વધ્યા નથી જ ! આપણે તો માત્ર પહેલું પગલું ભરવાનું છે. વર્તમાન કાળની પ્રગતિ એ પ્રથમ પગલું ભરવામાં સમાયલી છે. તે નીચે પ્રમાણે છે:—કુટુંબમાં દરેક વ્યક્તિનું જે સ્થાન છે, દરેક કુટુંબનું શહેરમાં જે સ્થાન છે; દરેક શહેરનું પ્રાંતમાં—પ્રાંતનું દેશમાં—તેવુંજ સ્થાન દરેક દેશનું—દરેક પ્રજાનું—આખી માનવ જાતિમાં ગણાવું જોઈએ !

સ્વાર્થી દ્રષ્ટિથી પોતાનેજ માટે જીવનું દરેક પ્રજાએ હવે બંધ કરવું જોઈએ.—પોતાનાથી વધારે વિશાળ માનવ-જાતિ છે તે સમજી તેની ખાતર જીવન ગાળતાં શીખવું જોઈએ. વ્યક્તિ અને પ્રજા બન્નેને માટે એજ નિયમ ક્રમ છે કે તેમણે મનુષ્યજાતિને માટે જીવતાં શીખવું !

દરેક પ્રજા હવે પછી અનુભવશે—યુરોપની પ્રજાઓએ તે પેટ ભરીને અનુભવ્યું કે ઉપર જણાવેલા નિયમ શિવાય ખીન્ને કોઈ પણ રસ્તો યોગ્ય નથી—અને ખીજા બધા મોર્ગોનો અંત મૃત્યુ-વિનાશમાં આવે છે.

પ્રજાઓનો આદર્શ.

માણસની અથવા પ્રજાની મહત્તા તેના આદર્શની મહત્તા ઉપરથી આપણે માપી શકીએ. અને તે આદર્શને પહોંચવાનાં પગલાં-પગથીયાં ઉપરથી પણ આપણે તેનું માપ કાઢી શકીએ. ધણીવાર એમ જોવામાં આવ્યું છે કે આદર્શ એટલે મોટે જોલવાની અથવા મનમાં કયુમ કરવાની હેમ તે વાતો-પણ વર્તનથી તો તેને સો ગાઉ દૂર રાખવાની હોય તે !

દુનિયામાં જે જુની સંસ્કૃતિ અત્યારે મરવા પડી છે તેનો આદર્શ શો હતો ?-તેઓ જોલવામાં તો મણા રાખતા આવ્યાજ નથી ! અત્યાર સુધી એમણે જેટલું જેટલું કહ્યું છે તેના ઉપર આપણે નજર કરીએ તો આપણને એમજ જણાય કે, આવા ઉચ્ચ આદર્શો માણસમાં કદી પણ હતા નહિ ! બંધી પ્રજાઓ “સ્વતંત્રતા, ન્યાય, વિદ્યા, પ્રગતિ, સુધારે વગેરે મોટા મોટા શબ્દો વાપરે છે-પણ તેમનું વર્તન જોઈએ તો ?-આદર્શ અને આચરણ વચ્ચે આવો મોટો ભેદ પૂર્વે કદી પણ આપણે જોયેલો હશે નહિ !

જે પ્રજાઓ પોતે મહાન પ્રજાઓ હોવાનો દાવો કરે છે-તેઓએ “સ્વતંત્રતા” ને માટે શું કર્યું છે ? તેમણે તો સ્વતંત્રતાનો ઇજારો પોતાને માટે લીધો છે ખુબી તો એવી છે કે જે પ્રજાઓ ખીજી પ્રજાઓને સ્વતંત્રતા જરા પણ આપતી નથી તેજ પ્રજા સ્વતંત્રતાના બળુગાં પુકવામાં સૌથી આગળ પડતો ભાગ લે છે તેમને તો આખી દુનિયાને પોતાના પગ તળે ચગદી નાંખવાની સ્વતંત્રતા જોઈએ છીએ !

તેમણે ‘ન્યાય’ની ધી વલે કરી છે ? તેમના સ્વાર્થમાં

જરા પણ આંચ ન આપે એટલા માટે એક જગીન તરીકે તેઓ ન્યાયને વાપરે છે, પણ ખીજી પ્રજાઓના હક્ક આપવાની વાત અંધે છે ત્યારે તો જાળના પ્રમાણમાં તેમનો હિસ્સો અપાય છે.

વળી વિજ્ઞાનશાસ્ત્રનું એમણે બધાઓએ શું કયું છે ? પોતાના લોભ અને ઇચ્છાઓ સંતોષવાનું એક સાધન ! ભવિષ્યનો ઇતિહાસ શું કહેશે ? “એમણે જ્ઞાન તો ધણું મેળવ્યું; પણ તેનો ઉપયોગ ધણેજ ખરાબ રીતે કર્યો !”

પ્રગતિમાં બધી વસ્તુઓને તેમણે કેવળ જડ-પાથિવ પનારી દીધી છે ! અહંતા યુક્ત જડવાદ વાળી-પ્રગતિ તેમના હાથમાં આવી રહેલી છે.

અને સંસ્કૃતિ-સુધારો-વિગેરેનું શું ? બંદુક અને તોપની મુખ્યાપર આધાર રાખનારો પ્રજાઓને એક હક્ક ! તેમનાં કાળાં દૃત્યોને ઢંકવાનું એક પ્હાનું તે સુધારો; ઢોંગ અને મુઝ્યાઈનો ઢંકપીછોડો એજ સંસ્કૃતિ !

મનુષ્યજાતિને તેઓ કેવી ગણે છે ?-નફો મેળવવાનું એક હંત્ર, વેપારનું જાણે એક બજાર-તેમણે તો જીવતી જગતી આવી પ્રજાઓને વેચવાની વસ્તુઓ તરીકે ગણી લીધી છે. પોતાના પોપણને માટે પાળવામાં આવતાં ઢોરોની પેઠે ખીજી પ્રજાઓને તેમણે રાખેલી છે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે મોટા મોટા શબ્દોનું ઓજસ અત્યારે યુદ્ધમાં લોહીના રાતા રંગમાં બદલાઈ જવું માલુમ પડે છે.

આજકાલની પ્રજાઓનો આદર્શ-મહત્તા મેળવવી એવો હતો-પણ તે આદર્શ ક્ષુદ્ર હતો ! કારણકે તે મહત્તા કેવળ

ભૌતિક હતી. જે વસ્તુની કિંમત આંકી શકાય અને જેની કિંમત શેકડાં નાણામાં થાય, તેટલું માત્ર મહત્તાનું માપ શકવામાં ગણતરીમાં લેવાતું !

તેઓ સત્તાથી અને ધનથી મહાન થવાની ઇચ્છા રાખતા હતા ! પૈસાથી સત્તા, અને સત્તાથી પૈસો મેળવીને તેમણે પોતાના દેશની સીમાનો વધારો કર્યો. અને એ રીતે બાહ્ય સામ્રાજ્ય વધારીને તેમણે મહાન થવાનો પ્રયત્ન કર્યો-દેશ-પરદેશમાં સત્તા વધારવાથી સત્તા અને ધન બન્ને પ્રાપ્ત થાય છે એ સમજ તેમણે સ્વાર્થને માટે બધી વસ્તુઓનો ભોગ આપ્યો !-હમણાં આ યુધ્ધમાં તો તેમણે પોતાના જીવનને સુદ્ધાં અર્પણ કરી દીધું છે !

મેળવો-બસ વધારેને વધારે મેળવો. ' જીતી લો '-એજ તેમનો કાર્યક્રમ અત્યારે હતો !-તેમણે તે પ્રમાણેજ કાર્ય કર્યું છે ! તેમણે દુનિયાને વહેંચી લીધી છે. હવે કાંઈપણ બાકી રહેતું નથી ! કાંઈપણ ઉપાયે ભાગ પડાવનાર ભાગી-ભાઓની સંખ્યા ઘટાડાય તો મોટો ભાગ મળે. એવી દાનત યજ્ઞવાકને થઈ. અથવા તો ભાગ પાડી લીધાં પછી ઝુંટ પડાવી બીજાઓ પાસેથી છીનવી લેવાનો ઉપાય રહ્યો હતો ! તેમ કરીનેજ પોતાનો ભાગ વધારી શકાય એવું રહ્યું છે. અત્યારે યુધ્ધમાં તેઓ એજ કામ કરી રહ્યા છે.

કેવળ ઐહિક-સુખોની પાછળ ગાંડી થઈને દોડનારી પ્રજાઓ જ્યાં સુધી જગતમાં હશે ત્યાં સુધી તેઓ આ પ્રમાણેજ વર્તશે, એમાં જરાપણ શક નથી. જગતની બધી પ્રજાઓ લડીલડીને નાશ પામી જાય, અને છેવટે માત્ર મેજ પ્રજાઓ બાકી રહે તોપણ તેઓ અંત સુધી લડવાની ! એ યાદ રાખજો !

શું આટલો અનુભવ પૂરતો નથી? ફરી ફરીને એજ અનુભવ કરવો છે? ભુતકાળમાં ધનવાન, ળણવાન, અને વિજયી એવી કેટલીએ પ્રજાઓ થઇ ગઇ છે. કેટલીએ સત્તાઓ અને સામ્રાજ્યો ઉગીને આધમ્યા છે; તેમના ખડેરો અત્યારે પણ માર્ગમાં નિશાન તરીકે-પડી રહેલાં છે, આજકાલની પ્રજાઓને વિનાશના માર્ગ તરફ જતી અટકાવવા માટે તે ખડેરો હજી પણ ઉભાં છે !

લોભના રાક્ષસી દૂતે, અને સત્તાની પ્રયજ વાસનાએ તેમને ક્યાં લોભાની-લલચાની-દોરી આપ્યા છે? શું હજી-પણ તેઓ જોઇ શકતા નથી?

બૂનો જમાનો અત્યારે મરણપથારીએ પડ્યો છે-તેણે પાર્થિવ જગતનો ક્યારે મેળવ્યો છે-એ વાત તદ્દન ખરી છે, માનવજાતની સંપૂર્ણતા માટે જડસૂઝિમાં પણ મનુષ્યના સામ્રાજ્યની જરૂર છે. પણ યુરોપની મહત્વાકાંક્ષા માત્ર ઐહિક જગતમાંજ જકડાયેલી હતી તેથી તે ક્યડાઇ ગઇ. કારણકે કુદરતનું દયાળુ તો પ્રગતિ તરફજ હોય છે, કુદરત તો જગતની સર્વ પ્રજાઓને ઉચ્ચ માર્ગ તરફ દોરવવા માંગે છે, તે પ્રજાઓ એ પ્રગતિ પ્રમાણે આગળ ચાલશે તેઓજ જીવી શકશે.

ખરી મહત્તા કાંઇ ગમ કે માઇલમાં માપી શકાતી નથી. પ્રજાઓની રુદ્ધિ, પણ સપાટીનો વીસ્તાર વધવાથી નહિ પણ ઉચ્ચાઇ પરથી મપાય છે. જ્યારે આપણે કોઇ પણ પ્રજાને આગળ વધવાનો ઓધ આપીએ છીએ ત્યારે તે પ્રજાને તેના દેશનો વિસ્તાર વધારવાનું આપણે કહેતા નથી. પણ તેનાં જ્ઞા અને પુરુષોની પ્રગતિ કરવાનું કહીએ છીએ. પ્રગતિ થવા માટે દેશનો વિસ્તાર વધવાની જરૂર નથી—

સંખ્યા નહિ પણ કિંમત વધારવાની જરૂર છે ! મોટામાં મોટા દેશ તે ગણી શકાય કે જેમાં મનુષ્યજાતિ સૌથી મોટા કદવાળી આપણને દેખાય. શારીરિક નહિ પણ નૈતિક અને ધાર્મિક—અર્થાત્ જ્યાં ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ આદર્શોને માણસો ઝીલી શકે અને તેમને જીવનમાં ઉતારી શકે ?—પછી તે દેશનું કદ ગમે તેટલું હોય અથવા તે પ્રજાની સંખ્યા ગમે તેટલી નહાની હોય !

આપણાં ભવ્ય સામ્રાજ્યોમાં અને વસવાટવાળા પ્રદેશો-વાળા સામ્રાજ્યોમાં રહેવા કરતાં વધારે સુંદર અને ઉચ્ચ આદર્શવાળી નહાની પ્રજાના શહેરી થવું કોને નહિ ગમે ?

જેવી રીતે દેશનો વિસ્તાર અથવા પ્રજાની વસ્તી એ દેશની આબાદાની અને પ્રગતિનું લક્ષણ નથી—તેવીજ રીતે પૈસા એ પણ પ્રજાઓના જીવનનો આદર્શ નથી. દેશની કે પ્રજાની ખરેખરી કિંમત જાણવાનું માપ સોનું નથી પણ પ્રકાશીત-જ્ઞાન-પ્રતિભા છે. જેનાથી આખી મનુષ્ય જાતિની દોલતમાં વધારો થાય, તેજ પ્રજાની ખરેખરી દોલત છે. પ્રગતિનો નાનો સિદ્ધાંત જે પ્રજા શોધી કાઢે તે પ્રજા વધારે સમૃદ્ધિવાન છે. કોઈપણ પ્રજા જ્યારે ઉચ્ચ જીવન ગાળવાના નવા સિદ્ધાંતને પ્રગટાવે છે ત્યારે તે વધારે ધનવાન અને છે. દુનિયામાં મળી આવતી ઐહિક વસ્તુઓનો મોટો ટગસો જમા કરે તેટલા ઉપરથી પ્રજા ધનવાન ગણાવી જોઈએ નહિ, પણ જ્યારે પ્રજા નવી વસ્તુઓને ઉત્પન્ન કરે, મનુષ્ય જાતિની આવનારે પેઢીઓ આપે ત્યારે તે વધારે ધનવાન ગણી શકાય.

કેટલાક માણસો પ્રજાની મહત્તાનું માપ સત્તા ઉપર રાખે છે—પણ સત્તા મેળવવી—અને વધારવી એ પ્રજાઓનો

આદર્શ હોઈ શકે નહિ. સાચી સત્તા તો તે છે કે જેનાથી માણસને સુખ પ્રાપ્તિ થઈ શકે. જે સત્તા પોતે વધવાનો પ્રયત્ન કરે છે તે ખરી સત્તા નથી-ખરેખરો વિજય લડાઈના મેદાનપર મેળવેલો વિજય નથી, પણ મન અને આત્માનો વિજય છે. પ્રજાની કીર્તિ મનુષ્યજાતિમાં જાનનો પ્રકાશ ફેલાવવાથી વધે છે.

સત્તા, ધન દેશનો વિસ્તાર વગેરે વસ્તુઓ સારી છે-પણ જ્યારે તે વસ્તુઓ કરતાં વધારે ઉચ્ચ આદર્શોને પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રજાઓ એક ખીણ સાથે હરિદ્વાર કરશે ત્યારે તે હરિદ્વારમાંથી પણ અનુપમ પરિણામ આવશે !

પ્રજાઓનો આદર્શ “સ્વાર્થ સાધવો”-એટલોજ હોઈ શકે નહિ-કારણકે તેમનો આદર્શ નિઃસ્વાર્થતા હોય એમ લાગે છે.-પણ તે નિઃસ્વાર્થતામાં તેમનો અંતિમ સ્વાર્થ સમાઈ જાય છે.

આજે આપણને જે વાત આદર્શરૂપ લાગે છે તે આવતી કાલે તો અનુભવમાં આવી જાય છે. એટલે જે પ્રજાઓ પોતે આદર્શને પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયાણ કરે છે તેઓ ભવિષ્યકાળ જોડે સલાહ કરી લે છે-પહેલેથી કાલ કરી લે છે. જેટલા પ્રમાણમાં સ્વતંત્રતા, ન્યાય, પ્રગતિ વગેરે સુત્રોને પ્રજા પોતાના જીવનમાં ઉતારે છે-ઘટાવે છે-તેટલા પ્રમાણમાં તે પોતાનો આત્મ સાક્ષાત્કાર કરી લે છે. જ્યારે પ્રજા પોતાના આદર્શથી વિમુખ થઈ જાય છે, અને પોતાનોજ સ્વાર્થ સાધવામાં મરમુલ થઈ રહે છે, ત્યારે તે ભવિષ્યની વિશ્વ જાય છે-આપણે ઇતિહાસના અનુભવ ઉપરથી પણ જાણીએ.

છીએ કે ભવિષ્યની આદર્શ જોડે બાથ બીડવામાં તો જન્ય-
રામાં જનરી પ્રજાઓ પણ સફળ થઈ નથી. મોટાં મોટાં
સામ્રાજ્યો પણ તેમાં નાશ પામી ચુક્યાં છે-સ્વાર્થી સામ્રા-
જ્યો જીવી શક્યાં નથી. આજે પણ જે રાજ્યો અત્યારે
હયાતીમાં છે તેમાંથી કેટલાં જીવશે તે કોણ જાણી શકે છે ?

કોઈપણ પ્રજા તેને પોતાનેજ માટે જીવી શકતી નથી,
જેટલે અંશે તે મનુષ્યજાતિની સેવા બજાવે છે તેટલે અંશે
તે પ્રજા જીવે છે એમ કહી શકાય. પ્રજાજીવન જ્યાં સુધી
મનુષ્યજાતિના જીવનને માટે જરૂરી હોય છે ત્યાં સુધી ટકી
રહે છે. બલેને એક પ્રજા કેવળ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવામાં
ચુલ્લતાન થઈ રહે, પણ આડકતરી રીતે પણ જો તે મનુષ્ય
જાતિની સેવા બજાવે, તો તેનો આવરણ-તેનું જીવન-ટકી
રહે છે. પણ પ્રજા કોઈપણ રીતે ઉપયોગી રહે જ નહિ-
મનુષ્યજાતિના જીવનને માટે તદ્દન નિરૂપયોગી જ થઈ જાય
-જ્યારે સીધી કે આડકતરી રીતે મનુષ્ય જાતિનાં જીવનને માટે
તદ્દન નિરૂપયોગીજ થઈ જાય-જ્યારે સીધી કે આડકતરી રીતે
મનુષ્ય જાતિની કોઈપણ રીતે તે સેવા બજાવી શકે નહિ
ત્યારે તેની જીવનશક્તિ પાછી ખેંચી લેવામાં આવતી હોય
તેવું જણાય છે, પ્રજા કરમાઈ જાય છે અને અંતે ખરી
પડે છે-કારણકે મનુષ્ય જાતિને હવે તેનું કામ રહ્યું નથી.

કુર કાળ અત્યારે જે પાઠો સંપૂર્ણ પ્રજાઓને બજાવી
રહ્યો છે, તે પાઠો આવતી કાલે અધી પ્રજાઓ શીખી લેશે.
કોઈપણ પ્રજા એ બચાંકર કાયદાનું ઉલ્લંઘન કરવા
જેટલી મુખી તે નહિજ થાય ! પ્રજા અત્યારે તે એ કે
કઈ પ્રજા તે કાયદાઓને સમજીને ઝટ પોતાના વર્તનમાં

કેવારી દેવા માટે તૈયાર છે ? બીજી પ્રજાઓને પોતાનો
 કામસો આપવાનું બાકી કમ પ્રજા ઝડપી લેવાને તૈયાર થશે ?
 કમ પ્રજા મનુષ્ય જાતિને પોતાના જીવનનો આદર્શ માનશે ?
 નિઃસ્વાર્થતાને પોતાનો મહાન અચલ નિયમ ગણશે. — તેનામ
 આદર્શને પોતાનો રક્ષણકર્તા ગણી ભવિષ્યને પોતાનો સાથી
 બનાવશે ?

—: પ્રજાઓની પ્રગતિ :—

જગતમાં જે જુદા જુદા સેંકડો દેશ પરદેશો આપી
 રહેલા છે તે ગદ્યા દુનિયાનાં સમગ્ર રાજ્યનાં જુદા જુદા
 પ્રાંતોને રથજે ગણાય તેવા છે, અને તે દેશોમાં—વસતી
 પ્રજાઓ—વસતી જુદા જુદા લોકો મનુષ્ય જાતિમાં જુદાં
 જુદાં ફરકો ન હોય તેવા લાગે છે. પરંતુ, આફ્રિકાની વાત
 તો એ છે કે તે લોકોમાંથી કાઢપિણુ ઉપર જણાવ્યો તેવો
 વિચાર ધરાવવાને ગદ્ય, ફક્ત દરેક પ્રજા પોતાના સ્વાર્થનો
 જ વિચાર કરવામાં મરચુળ થઈ ગયતી જણાય છે !

બીજી વાત જોવા જઈએ તો જગતમાંની ધણીબીજી
 પ્રજાઓ માંહોમાંહે એકબીજાનું બાકી જવાની દાનત રાખે છે
 અને તેથી દરેક પ્રજા જાણે બીજી પ્રજાઓ અસ્તિત્વમાં છે
 નહિ એમ માની વર્તન કરતી માનુષ પડે છે. પ્રજાઓ સાચી
 મનુષ્ય જાતિરૂપી સમાજમાં રહેવાનો વિચાર પશુ બાળ્યે
 કરતી હોય એમ જણાય છે દરેક પ્રજા પોતાનું સંકુચિત
 જીવન, સ્વાર્થી માર્ગે જ ગાળવા માંગે છે અને એ કુદ્ર સ્વાર્થી
 સાધવામાં પોતે અબાધિત રહે એવી આશા રાખે છે !

પોતાની ટેવોને અનુકુળ એવી બધી બાબતોને તે “પ્રગતિ” એવું નામ આપે છે. જગતરૂપી વિશાળ સ્વદેશમાં પોતાના દેશની “પ્રાંતીયતા” જળવવા તેઓ બહુજ મથે છે.

બીજી પ્રજાઓ છે તેઓ વિશાળ જ્ઞાન ધરાવનારી છે. તેમની અહંતા પણ એક સ્થળે સ્થિર રહી શકતી નથી. તેઓ આખા જગતનો બધી બાબતોમાં રસ લે છે, કારણકે આખા જગતમાં જુદે જુદે સ્થળે એમણે પોતાનો અફે! જમાવ્યો હોય છે.—કારણકે જ્યાં ને ત્યાં એમનો પોતાનો સ્વાર્થ રહેલો હોય છે! જગતમાં પ્રજાકીય કાર્યો થાય છે તે બધામાં એમનો હાથ તો જરૂર હોવોજ જોઈએ! અને એમને દલાલી પણ હીક મળી રહે છે! એમની સંખ્યા કાંઈ બહુ મોટી નથી. ભાગ્યેજ એક ડઝન જેટલી થાય! પણ તેઓ બહુ ધમાકીયા અને ગડબડીયા લોકો છે. આખી દુનિયામાં જ્યાં જાઓ ત્યાં એમાંના એ ત્રણ એકબીજાની સામે કે એક બીજાની સાથે મળી આવ્યા વિના રહેજ નહિ! એમનો સ્વાર્થ કોઈવાર એમની વચ્ચે એકતા કરાવે છે અને કોઈવાર એમની વચ્ચે મારામારી કરાવે છે એટલે સરવાળે એમનાં એ કે ત્રણ મોટાં મંડળો સ્વાર્થ પર દ્રષ્ટિ રાખીને બંધાઈ ગયાં છે. જાણે કે વેપારીઓની એ ત્રણ પેઢીઓજ. આ પ્રજાઓ સમાજમાં તો રહે છે, પરંતુ તેઓ મોટી પ્રજાઓની ન્હાનકડી સમાજમાંજ રહે છે. અને પોતાની મહત્વકાંક્ષા અને લોભને પોષે તેનેજ તેઓ “પ્રગતિ” કહે છે!

આ મ્હોટી પ્રજાઓનાં મંડળો અત્યાર સુધી માંહે માંહે હરિદાસ કરવામાં મુંથાઇ રહ્યાં એનાથી જગતનું ધણું હિત સધાઇ ચુક્યું છે. મ્હોટી પ્રજાઓ ન્યાયસર અને કહા-પણુ બરેલી રીતે જગતનું રાજ્ય ચલાવે એ તો કદાચ ઇચ્છા વા લાયક પણ ગણાય, પરંતુ જુલમી પ્રજાઓની સહકારી મંડળી જગતનો સર્વ નફા ગળી જવા માટે બને, તો તો જગતને તોઆ પોકરાવે—અને યુરોપનું યુનાઇટેડસ્ટેટ થયું હોત તો તે એવી જુલમી પ્રજાઓની મંડળીજ થાત. કંઈક કે જે ભાવનાઓ એ પ્રજાઓમાં હતી તે જોતાં ખીજું પરીણામજ અસંભવીત હતું ! વધારામાં હમણાં જે પ્રયત્ન થાદવા સ્થળ ચાલી રહેલી છે. તેને લીધે હવે આખા જગતના ટ્રસ્ટી-વાલી થઇ પડવાની યોજના તો જરૂર નિષ્ફળ મંઈ છે !

વ્યક્તિમાં જે અરાજકતાને રાજ્ય જરાપણુ સાંખી શકતું નથી તે અરાજકતામાંજ અત્યારે તો બધી પ્રજાઓ ઊવન માળે છે. એ અરાજકતાનો ત્યાગ તેઓ ક્યારે કરે છે ? જ્યારે તેઓ એક ખીજની સુલામગીરીમાં આવી પડે છે અથવા તો ચોરના ભાઇ ધંટીચોર થવા માટે જુલમમાં ભાગીદાર થાય છે ત્યારે ! પ્રજાઓ સર્વોપરિ સત્તા છે. એટલે એમનાથી પર એવી કોઇ પણ સત્તા તેઓ સ્વીકારતીજ નથી. પ્રજાઓ તો માત્ર તેમની પવિત્ર અહંતાને પીછાનેજ છે. ખીજાઓનો અને જોડે એમનો પોતાનો નાશ કરાવનારજ તે પવિત્ર અહંતા છે.

કારણ કે અહંતા એટલે સમગ્ર સાથે સર્વનું ગુપ્ત
યુક્ત. અહંતાને પરીણામે યુદ્ધ અનિવાર્ય છે. શાંતિની પ્રત્યક્ષા
કરીને કદીએ પણ જો સ્વાર્થને પોતાના સાથી કરી રાખવામાં
આવે તો તેને પરીણામે પણ યુદ્ધ થયા વિના ન રહે. એ
યુદ્ધને અટકાવવામાં મોટાં મોટાં મંડળો પણ નિરપાય થઈ
રહે છે. અને તેવાં મંડળોને લીધે તો યુદ્ધ સર્વવ્યાપી
બને છે !

મનુષ્ય જીવનનો નાશ કરવાનાં હથિયારો બ્યારે છેલ્લા-
માં છંદસી શોધ પ્રમાણે બનાવેલાં હોનાં નથી ત્યારે તેવી
પ્રજ્ઞઓને “ જંગલી ” એવું વિશેષણ આપવામાં
આવે છે. સુધરેલા દેશની ખાસ નિશાનીજ એ છે કે તેવા
દેશની સુલેહ “ હથિયારબંધ ” થઈને ચમકરવામાં આવે છે.
એથી શાંતિમાં નબળી પ્રજ્ઞઓ ઉપર ચઢાઈ કરવાની સંપૂર્ણ
છુટ હોય છે ! શાંતિના સમયનો ઉપયોગ તે પ્રજ્ઞઓ સાથી
વધારે નુકશાનકારક શોધખોળો ચાલુ રાખવામાં કરે છે.

વિજ્ઞાન શાસ્ત્રવાળા લોકો એ પ્રમાણે નાશકારક શોધ
ખોળોમાં ઉતરી પડે છે તેટલો વખત કેટલાંક બુદ્ધિમાન લોકો
તો પોતે એમ સિદ્ધ કરવાને મથે છે કે જીવન સંગ્રામનો,
“ બળીયાના એ ભાગ ” વગેરે સિદ્ધાંતો કેવળ પશુઓનેજ
લાગુ પડતા નથી પરંતુ મનુષ્ય જાતિને પણ લાગુ પડે છે.
અર્થાત, હજી સુધી જંગલની પ્રજ્ઞઓ જતાવરની ખાશવ

સ્થિતિમાંથી મુક્ત થઈ નથી એટલુંજ આપણે સ્પષ્ટ જોઈ શકીએ છીએ અને જ્યાં સુધી એ સ્થિતિમાં પ્રજાઓ રહે છે ત્યાં સુધી તેમાંની એકે એક પ્રજા વારા ફરતી સૌથી બળવાન પ્રજાનો શિકાર થયા વિના પણ રહેવાની નથી ?

પરંતુ, અત્યારે પણ જીવન ગાળી તેઓ એક બીજાની અહંતાને લીધે મહાન દુઃખો સહન કરે છે અને કરાવે છે. તેમાંથીજ કુદરત તેમને મનુષ્યની સ્થિતિમાં લઈ જશે. અર્થાત્ હમણાં તો પશુબળનો અને જીવન સંઘ્રામના સિધ્ધાંતને બદલે સહકાર્ય અને પરસ્પર સહાય તેઓ શીખતાં લાગે છે. જીવન સંઘ્રામને બદલે જીવનને માટે શાંતિ અને સલાહ સ્થાપન થવા લાગી જણાય છે. ખરું છે, જંગલનાં દિંસક પ્રાણીઓ પેટે જીવન ગાળીને છેવટ મનુષ્ય જાતિમાં તો પ્રજાઓએ આવવુંજ જોઈએ !

પ્રજાઓનો ઇતિહાસ એજ અંતિમ આદર્શ પ્રત્યે એમને દોરી રહ્યો હોય એમ લાગે છે. તે આદર્શ માટે તૈયાર કરતાં કરતાં ધણો પ્રયત્ન કરવો પડ્યો છે. યુધ્ધ અને સુલેહ દ્વારા પ્રજાઓ એક બીજાની વધારે સમીપજ આવેલી છે. પૃથ્વી હવે તેમને ન્હાની લાગે છે. તેઓ પોતાની ઉત્તમોત્તમ અને ખરાબમાં ખરાબ વસ્તુઓની આપણે પણ કરી ચૂક્યાં છે. દરેક પ્રજાનું હમેશાનું ધન તો સર્વ સામાન્યજ છે. અત્યારે પણ વિજ્ઞાનકલા કે સાહિત્ય કે વિચાર એ કાંઈ કાંઈનો ઇન્જિરો નથી ! પ્રજાઓએ સેંકડો વર્ષો સુધી જે કાર્યો કર્યાં અને જે ઝઘડાઓ કર્યા તે દ્વારા એ પ્રજાઓના

ધર્મે, સુધારાએ અને લોકો માંહેમાંહે વધારે સંલગ્ન થયા છે. એમના તિરસ્કારથી પણ તેઓ તો વધારે સંપીલાં બન્યાં છે ! જમતના બધાં રણક્ષેત્રો ઉપર વિજયી અને પરાજિત લોકોએ પોતાના યોદ્ધાઓને ભેગા કર્યા છે તેમના સુડદાંઓ પણ ભેગાંજ થઈ પડ્યાં છે. પોતાના લોહીથી તેમણે અણુધાર્યો તિરસ્કારમાં પ્રાતુભાવ સાંધ્યો છે.

પ્રેમની ઉંઘી બાજુ છે. દ્રેષ પણ જુદી જુદી પ્રજાઓને કરાર તહનામાં વગેરે કરતાં તો બહુ સખ્ત બંધનથી બાંધે છે. અંધકાર ભર્યા માર્ગે ચાલતે પણ દ્રેષ માણસને એકતા પ્રત્યે દોરી જાય છે. એક દિવસ એવો પણ આવશે કે બ્યારે તેઓ જે વસ્તુએ તેમની વચ્ચે દ્રેષ કરાવ્યો તેનોજ તિરસ્કાર કરશે.

જ્યારે એકખીજ વચ્ચે તકરાર થાય છે ત્યારે તેઓ એકખીજને કેટલા નજીક આવી રહેલા તેનું બાન લોકોને થાય છે. જ્યારે જીવનનાં બંધનો તોડી નાંખવામાં આવે છે ત્યારે માણસોને પરસ્પર કેટલાં બંધનો આવી રહ્યાં હતાં તેની ખબર પડે છે. આ યુધ્ધમાં પણ જે પ્રજાઓ તટસ્થ રહી તેમને પણ જણાવું કે શરીરના કોષપણ ભાગને ઘા થાય તો આવું શરીર દુઃખ પામે છે એ વાત અનુભવ સિદ્ધ છે.

અત્યારે મનુષ્ય જાતિની એકતા જેટલી સુંદર રીતે ધ્યાનમાં આવી છે તેવી પહેલાં કદી પણ આવી નહતી. આ પુદ્ગલ મહાન પાયા ઉપર ચાલી રહ્યું છે તેના ઉપરથીજ મનુષ્ય જાતિમાં અત્યારે કેટલી એકતા આવેલી છે તેનું માપ આપણે

કાઠી સહીએ. મનુષ્ય જીવનનું એક પણ એવું કાર્યક્ષેત્ર નથી કે જે આ યુદ્ધમાં તદ્દન કોરું રહી ગયું હોય. આખા જગતને એમ લાગે છે કે તેનું ભવિષ્ય આ યુદ્ધમાં નક્કી થવાનું છે. હવે પછી મનુષ્ય અને પ્રજાઓની સ્થિતિ પહેલાં જેવી હતી તેવી કદીપણ થશે નહિ—કારણકે નવો યુગ શરૂ થાય છે !

જીવનનું કોઈ ચમત્કારી મોજું આખા જગત ઉપર ફરી વળ્યું છે. તે મોજું યુરોપમાંથી શરૂ થયું તેજેજ અમેરિકાને સંમેલન કર્યો, અને છેવટે નિદ્રિત એશિયાને પણ જાગ્રત કર્યો ! જે પ્રજાઓ પોતાની સખ્ત મહેનતના યુગ પછી નિદ્રા લઇ શકે છે તેઓ કેટલી સુખી છે ! કારણકે બાકીની પ્રજાઓ મરી જાય છે.

આખા જગતની પ્રદક્ષિણા કરીને તે મોજું પાછું યુરોપમાં ગયું છે. ત્યાં તે જીવનની જાગ્રતિનું મોજું વેરતાના દાવાનળના રૂપમાં બદલાઈ ગયું ! એ દાવાનળમાં રાષ્ટ્રીય અભિમાન બળીને બસ્મ થવા લાગ્યું છે, પોતાનાથી જુદી પ્રજાઓ પ્રત્યે યુરોપની પ્રજાઓના મનમાં જે તિરસ્કાર રહેલો છે તે તેમણે દૂર કરવોજ પડશે. તે દાવાનળમાં પ્રજાકીય અભિમાન પણ બળીને બસ્મ થવા લાગ્યું છે કારણકે પ્રજાઓએ કોઈપણ પ્રજાના શેઠ બનવાની ઇચ્છા કરવાની નથી પરંતુ, મનુષ્ય જાતિના સેવકો થવામાંજ તેમનું કલ્યાણ છે !

પ્રજાતિ એ એવી વસ્તુ છે કે જે લોકો સેવાભાવથી તેને પોતાનો હિસ્સો ન આપે તેની પાસે પણ બળાકારે તે

પોતાનો ભાગ પડાવે છે. અને એવી પ્રજાઓનો ઉપયોગ કરી લઈ પછી તેમનો નાશ કરે છે. પ્રાચીન સમયમાં જે મહાન સામ્રાજ્યો હતાં તે બધાં એ પ્રગતિના અલુગ્નણીતાં આધિનાં હથિયારોજ હતાં ! તેઓનો અંતે નાશ થયો હતો. આજનાં સામ્રાજ્યોની પણ એજ વસ્તુ સમજવી. જમતની પ્રજાઓ અત્યારે નેટલો અન્યાય કરે છે તે દ્વારા તેઓ અલુગ્નણે મનુષ્ય જાતિની સેવા બજાવી રહી છે ! પ્રગતિ હવે એ પ્રજાઓનો નાશ કરી રહી છે કારણકે જે જે વસ્તુઓ મનુષ્ય જાતિની એકતાના માર્ગમાં અંતરાય રૂપ હશે તેટલી બધી નાશ પામશે ! એ નાશકારક કાર્યનું ફળ શું થશે તે જુવો:—

સેંકડો વર્ષોના પ્રયાસને અંતે બધી પ્રજાઓની એકતા એજ પ્રજાઓનો અંતિમ આદર્શ છે એમ સિદ્ધ થાય છે.— બધી ઉત્તમોત્તમ પ્રગતિનો આદર્શ પણ મનુષ્ય જાતિની એકતાજ છે. હવે પછી જે જે પ્રજાઓ અને અરાજક સામ્રાજ્યોથી તે એકતાની સેવા થશે તેજ પ્રગતિ કહેવાશે.

મનુષ્ય જાતિની એકતાનું જ્ઞાન નેટલા પ્રમાણમાં પ્રજામાં આગળ વધેલું હશે તેટલાજ પ્રમાણમાં તે પ્રજા સુધરેલી—આગળ વધેલી કહી શકાશે. હવેથી સુધરેલા બપવાનું જ્ઞાન ગમે તે પ્રજાને નહિ મળે—પરંતુ જે પ્રજા એકતા—મનુષ્ય મનુષ્ય વચ્ચે—પ્રજા પ્રજા વચ્ચે—કરવાનો પ્રયત્ન કરશે તેનેજ મળશે.

પ્રજાઓ તેમનો પોતાનો નાશ કરી રહી છે, કારણ કે મનુષ્ય જાતિની એકતાના માર્ગમાં જે જે વસ્તુઓ અંતરાય રૂપ હશે તે બધીનો નાશ જરૂર થવાનો છે. તેનું પરીણામ શું થશે તે પણ સાંભળો :—

“ સેંકડો વર્ષના પ્રયાસને અંતે બધી પ્રજાઓની એકતા એજ અંતિમ આદર્શ છે એમ જણાઇ આવે છે—અને તે આદર્શજ અત્યાર સુધી પ્રજાઓને દોરી રહ્યો છે. હવેથી જે જે અરાજક સામ્રાજ્યથી મનુષ્યજાતિની એકતા સધાશે. તેનેજ હવે પ્રગતિ કરનારી પ્રજા કહેવામાં આવશે.

મનુષ્યજાતિની એકતાનું ભાન જેટલા પ્રમાણમાં વધારે થયતું હશે, તેટલા પ્રમાણમાં કાષ્ટપણ માણસ કે પ્રજા સુધરેલી —આગળ વધેલી—મણી શકાશે. હવે પછી સુધરેલા થવાનું ભાન ગમે તે પ્રજાને નહિ મળે, પણ જે પ્રજા માણસ માણસ અને પ્રજા પ્રજા વચ્ચે એકતા કરવાનો પ્રયત્ન કરશે તેને તે ભાન મળી શકશે.

પ્રજાઓનું ચારિત્ર.

પ્રજામાં વ્યક્તિનું જે સ્થાન હોય છે તે સ્થાન મનુષ્ય જાતિમાં પ્રજાનું હોતું જોઈએ. પ્રજા પ્રત્યે વ્યક્તિએ દરમ્મે બજાવવાની હોય છે તેવી રીતે પ્રજાઓએ મનુષ્યજાતિ પ્રત્યે

પોતાની ફરતે અદા કરવાની છે. પ્રજામાં વ્યક્તિના હક્ક હોય છે તેવાજ મનુષ્યજાતિમાં જુદી જુદી પ્રજાના હક્કોને સ્થાન છે. ફ્રાન્સ દેશે જે હક્કો એક સમયે જાપા શહેરીઓને માટે બહાર કર્યા હતા તે જાપા હવે મનુષ્યજાતિએ જુદી જુદી પ્રજા માટે—એકે એક પ્રજા માટે—બહાર કરવા બેઠ્યો. વ્યક્તિના હક્કોને માટે ફ્રાન્સ દેશે જે ત્રણ સત્રા કહ્યાં હતાં તે સત્રો હવે દરેક પ્રજાને લાગુ થવાં બેઠ્યો. પ્રજાઓનું ચારિત્ર તેમાં સમાઈ જાય છે. એ ત્રણ સત્રા આ પ્રમાણે હતાં—સ્વતંત્રતા, સમાનતા, અને બ્રાતૃભાવ.

સ્વતંત્રતા :— નાની મોટી બધી પ્રજાઓ સ્વતંત્રજ હોવી જોઈએ. જે પ્રજા આખી મનુષ્યજાતિ માટે મહાન કાર્યો કરે તેજ પ્રજા મોટી-મહાન-ગણી શકાય. અત્યાર સુધી નાની ગણાતી પ્રજાઓ કહેવાતી મોટી પ્રજાઓના કરતાં મહાન કાર્યો કરી બતાવે એ કેવળ બનવા જોગ છે.

દરેક પ્રજાને જીવવાનો હક્ક છે. દરેક પ્રજા સ્વતંત્ર જીવન ગાળવાનેજ સરજાયેલી છે, અને દરેકને પોતાની મરજી મુજબ મંડળો-સમાજો-સ્થાપવાનો હક્ક છે. એ પ્રકારે જગતમાં સ્વતંત્રતા પ્રસારે ત્યારેજ પ્રજાના સર્વ હક્કો સહીસલામત રહી શકે. દરેક પ્રજા માટે હક્કો એકસરખાજ છે—આફ્રિકા અને એશિયાની તેમજ યુરોપ ને*અમેરિકાની પ્રજાઓને માટે પણ તેઓ એકજ છે.

દરેક પ્રજા પોતાની મરજી પ્રમાણે પોતાનો વિકાસ કરવાને સ્વતંત્ર છે. જ્યાં સુધી એક પણ પ્રજાને તેની શક્તિ-ઓર્માની એક શક્તિ પણ ખીલવામાં બાધ કરવામાં આવે છે ત્યાં સુધી મનુષ્યજાતિ પૂર્ણ વિકાસ પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી—મનુષ્ય

જાતિ પ્રજાઓની બનેલી છે અને એક પ્રજાની એક શક્તિ પણ તેનોજ ભાગ છે.

દરેક પ્રજા પોતાની મરજી પ્રમાણે પોતાનું જીવન ગાળવાને, પોતાનાં બંધારણો બાંધવાને, તથા જીવન વ્યવસ્થા કરવાને સ્વતંત્ર હોવી જોઈએ. એકતા કાંઈ સમતા નથી. જુદી જુદી જાતનાં બંધારણો માટે આપણે સ્થાન રાખવું પડશે.

દરેક પ્રજા ભલે જીવે. મરજીમાં ફાવે તે પ્રકારે દરેક પ્રજાને તેનું જીવન ગાળવા દો. રહેઠાણથી તેમને સમૂહો અને સમાજો બાંધવા દો. મરજીમાં ફાવે તેવાં બંધારણો અને રાજ્ય પદ્ધતિઓ રચવા દો. પણ દરેક પ્રજાને તેનાથી વિશાળ, —તેની અહંતાથી વિશાળ—ભાવનાની સેવા કરવા દો કે જેથી તે પોતે સ્વાર્થના બંધનમાંથી છુટે—મનુષ્ય જાતિની સેવા ઉઠાવે,

સમાનતા:—હા, બધી પ્રજાઓના હક્કો કેવળ સમાન છે. સત્ય આગળ બધી પ્રજાઓ સરખીજ છે. એ માન્યતાથી જ સમાનતા પ્રજાઓ ગળાવશે તે સમાનતા તેમની સ્વતંત્રતાની ખાત્રી આપી શકશે. સુધરેલા સમાજમાં એક માણસને નુકશાન કરવાથી સર્વના હક્ક ઉપર તરાપ મારી ગણાય છે. તેજ પ્રમાણે પ્રજાઓમાં પણ એકને નુકશાન કરવું એ બધાના હક્કો ડૂબડવા જેવું ગણાયું જોઈએ. નબળી પ્રજા ઉપર જ્યારે જીલમ થતો હોય ત્યારે બધી પ્રજાઓને ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે લાગી આવતું જોઈએ. ન્યાય તો બધાને એક સરખોજ લાગુ પડવો જોઈએ. ન્યાયાસન પાસે નબળામાં નબળી મરીબ પ્રજાના હક્કો પણ જબરમાં જબરી પ્રજાના હક્કો કરતાં વધારે મજબુત ગણાવા

જોઈએ; કારણકે આપણે જે હક્કો પ્રજ્ઞઓમાં જોવા મળીએ
છીએ, તેની કીંમત આપણે બળથી નથી આંકી શકતા.
બળના કરતાં પણ વધારે ઉચ્ચ એવા ધણા હક્કો છે, અને
કેટલાક એવા હક્ક છે કે જે બળના હક્ક પર કાબુ મૂકે છે.

સુધરેલો માણસ કે સુધરેલી પ્રજ્ઞ નિર્બળ માણસ કે
પ્રજ્ઞના ઉપર બળ તો કદી વાપરીજ ન શકે. પોતાનો
ન્યાય પોતાનાથી કદીપણ થાય નહિ. ખરો ન્યાય તો સર્વ
મળીને સર્વને આપી શકે—બધાનું પંચ મળીને જે નિકાલ
કરે તેજ ન્યાય ખરો.

બધાના હક્કો સરખા છે, તેથી દરેક પ્રજ્ઞના પ્રતિનિ-
ધિઓ પણ સરખા પ્રમાણમાં હોવા જાઈએ. જે કાયદા-
ઓથી પ્રજ્ઞઓનો ન્યાય કરવામાં આવે, તે કાયદા ઘડ-
વામાં પણ તેમનો હક્ક સરખો હોવો જાઈએ.

મનુષ્યજાતિના પ્રજ્ઞસંઘમાં થોડી પ્રજ્ઞઓજ એસે તે
કાંઈ ચોખ્ખું ન જણાય. તેમાં તો દુનિયાની બધી પ્રજ્ઞઓને
એસવાનો હક્ક છે જે પ્રજ્ઞમાં શ્રાવ્ય હોય, જેમની દાનત
સાફ હોય, તે બધી પ્રજ્ઞઓને પ્રજ્ઞસંઘમાં સ્થાન મળવું
જોઈએ; પછી તે પ્રજ્ઞ નાની યા મોટી, ગરીબ યા તવંગર,
તાબેદાર યા સ્વતંત્ર બને હોય. તે પ્રજ્ઞસંઘમાં શુભામ
અને શેફનો ભેદ નહિ રહે. અત્યારે જે પ્રજ્ઞઓ રાજ્ય-
કર્તા થઈ પડી છે, તેમને બહીષ્કારનું કારણ નથી. જો તેમનું
રાજ્ય અરાખર ચાલતું હશે, ન્યાયસર હશે તો પછી પોતાનો
હક્ક સાચીત કરવાને માટે તેમને જ્ઞાન અને ડહાપણ
શિવાય બીજાં હથીયારોની જરૂર નહિ રહે. હથીયારોના
કરતાં આત્મજળ વધારે શક્તિ ધરાવે છે. આત્મજળ એજ

સર્વોત્તમ બળ રહે, એ વિચાર ધરાવનારી પ્રજાઓ બહે બહુમતિ હાથ તુર્ત ન મેળવી શકે. જગતનો ઇતિહાસ જોતાં જણાશે કે, યોગ્ય મતવાળાઓ હમેશાં જગતને દોરતા આવ્યા છે. જ્યાં સુધી તેઓ યોગ્ય છે, ત્યાં સુધી તેઓ પ્રજાઓને દોરશે, અને તે પણ ન્યાયને અનુસરીને ચાલશે તોજ નહિતો નહિ.

બ્રાહ્મણ્ય:—અન્યોન્યને માટે લાગણી—એકબીજા માટે માન, પરાપકાર વૃત્તિ, જુદી જુદી પ્રજાઓ તો સગી બહેનો છે. પૃથ્વી તેમની માતા છે, તેમના ઉપર આવી રહેલું આ-કાશ ગમે તેટલા જુદા રંગોવાળું હોય તોપણ એકજ સૂર્ય તેમના ઉપર તપે છે; ગમે ત્યાં રહેવા છતાં તેઓ એકજ આદર્શ તરફ ગમન કરી રહી છે. શા માટે તેઓએ એક બીજાનું અસ્તિત્વ ન સ્વીકારવું જોઈએ ?

અત્યાર સુધી દેશભક્તિ-સ્વદેશ પ્રેમનો-અર્થ-બીજા દેશો પ્રત્યે અપમાન કે દ્વેશ-ક્રાંતિ નહિ તો ઐરકારી તો ખરી-એવો દરવામાં આવતો હતો પણ આપણા બધાની માતા-મનુષ્યજાતિનાં તેઓ જુદાં જુદાં અંગો છે. જે માણસ મનુષ્યજાતિની જીવંતી જગતી મૂર્તિ પોતાની માતૃ-ભૂમિમાં જુવે છે તેજ ખરો સ્વદેશ ભક્ત છે અને તેજ મૂર્તિ બીજા દેશમાં તે શા માટે ન જુવે ? બીજા દેશમાં પણ રહેને તેજ મૂર્તિ દેખાશે. એવો એક સમય આવશે કે જ્યારે દરેક માણસ બીજા બધા દેશોને પોતાના દેશને જેટલા પ્રેમથી સ્હાય છે તેટલા પ્રેમથી સ્હાશે, અને જે દેશમાં તે જશે તે દેશમાં મનુષ્યજાતિનું દુરુચ્ચ તેને જણાશે, ધરમાં રહીને પોતાના અતિથિઓને

કેવળ સત્કાર કરવાનું નહિ પણ પોતાના મિત્રને પ્રેમથી ભેટવાનું તે સુકશે નહિ, અને મનુષ્યમનિરૂપી માતાના જુદા જુદા ક્ષેત્રોમાં વસેલા પ્રત્યેની ફરજ તેઓ બજાવશે.

જગતમાં પ્રજાઓ વચ્ચે રહેલા અણુવિશ્વાસનું ચિન્હ-
જુપી પોલિસ-તે સમયે હશેજ નહિ. જાણીતા છતાં અજાણ્યા.
છેતરવામાં હુશિયાર છતાં છેતરાવામાં કેળવાયેલા; ડાહી રીતે
સફાઈથી ગાંડુ કામ બજાવનારા માણસોને પ્રજાઓ તે સમયે
નહિ રાખે. જુપા વેશમાં દુસ્મનોને બદલે તે સમયે ઉદાર
મનના મિત્રો આવ જ કરશે. પ્રજાના ડાહ્યા અને સમજી
સલાહકારો થઈ રહેશે, અને બધાનું બહુ કરવામાં તેઓ
રોકાવના હશે. દરેક પ્રજામાં તેમનો મરતબો ધરેલા કચ્ચ ગણાશે.

શું આ બધી વાત શેખસદ્ગતીના સ્વપ્ના જેવી તમને
લાગે છે? દુનયાની બધી સુધરેલી કહેવાની પ્રજાઓને
માણસાઈથી વર્તવા માટે કહેવું શું તમને વિશેષ લાગે
છે? સુધરેલો માણસ જે સિધ્ધાંતોને અમલમાં મૂકે છે તે
સિધ્ધાંતો પ્રજાએ પ્રજાએ વર્તન કરવું એ માગણી શું
વધારા પડતી લાગે છે? પ્રજાઓએ અન્યોન્ય જંગલીપણા
માંથી છૂટવું એ શું બહુ મુશ્કેલ વાત છે?

સ્વતંત્રતા, સમાનતા, અને બ્રાતૃભાવના સિધ્ધાંતોનો
ત્યાગ કરીને તો અત્યારની પ્રજાઓ ભવિષ્યમાં કાંઈપણ કાંઈ
કરી શકવાની નથી. અત્યારે જગતમાં ચાલે છે, તેવીજ શુભામ-
ગિરિ, એકબીજાનો નાશ, અને યુદ્ધ ચાલ્યાંજ કરશે. અત્યારે
તો પ્રજાસત્તાક, સ્વતંત્ર, સમાન અને બ્રાતૃભાવવાળા પ્રજા-
આનો સંઘ શિવાય બીજી બધી વ્યવસ્થા નકામી રહે
પડવાની છે, પ્રજાસંઘને બદલે બીજી કોઈપણ ગોઠવણ અત્યારે

થઈ આવે તેવી હે.ય તો તે એ ત્રણ મ્હોટાં મ્હોટાં રાજ્યોનાં મંડળની યોજના છે. તેમાં ન્હાની પ્રજાઓ યુક્તાગી ભોગ-વશે, અને મ્હોટી પ્રજાઓ જોરજુલમથી એકબીજા સાથે જકડાયેલી અને સ્વરાજ્ય શિવાયની થઈ રહેશે તે રાજ્ય-લોભી મંડળો હમણાં ચાલે છે, તેવી લડાઈ હમેશાં ચલાવ્યાંજ, કરશે. આ લડાઈ તો ફક્ત તેની શરૂઆતજ સમજવી. હવે પછી તો વધારે ખુનખાર યુધ્ધો થવાનાં. અત્યાર સુધી પ્રજાઓ એવે માર્ગે ચલેલી છે કે. અને તેમને યુધ્ધમાં ઉતરવુંજ પડે. આવી આવી જુદી જુદી પ્રજાઓ વચ્ચે ઉપર જણાવી, તેવી જુદી જુદી પ્રજાઓની ઉપરચો-ટીઆ અને સ્વાર્થી, મિત્રાચારી તો અત્યારે ઘણે સ્થળે જોવામાં આવે છે, તેના બચમાંથી છુટવાને મનુષ્યજાતિ યત્ન કરી રહી છે.

પણ કુદરતને એવાં રાક્ષસી-પ્રાણીઓ ગમતાં નથી. થોડા વખત માટેજ તેમને ખાસ હલા કરી કુદરત પોતાનું કામ કરી લે છે. જ્યારે પૃથ્વીનું બંધારણ થયું ત્યારે પણ એવાં પ્રાણીઓ હતાં. તે બધાં અત્યારે નાશ પામ્યાં છે. અત્યારે જુદી જુદી પ્રજાઓ જે દેખીતી મિત્રાચારીવળા સંબંધો-સંધો-બાંધી રહી છે, તે પણ સફળ થવાના નથી. તેમનો ઉપયોગ થઈ રહેશે, એટલે તેઓ નાશ પામશે.

અત્યારે એ બધાં બંધારણો, સંબંધો અને સંધો થયા છે તેનું કારણ, એ છે કે એ ઉપાયોથી મનુષ્યજાતિની પ્રગતિનો વેગ વધવાનો છે. વળી એવાં સંબંધોનો બચ-કર ભૂત જગતની પ્રજાઓ સમક્ષ હોયો થયો છે તે એટલા માટે કે પ્રજાઓ સમજે કે સીધે માર્ગે નહિ વળતાં કેવું બચંકર બચિષ્ય તેમના સન્મુખ આવી રહ્યું છે! મિત્ર-

રાખ્યોના પ્રગ્નસંધે તો હમણાં પણ પ્રગ્નની સર્વોપરી સત્તા લઈ લીધી છે.-એટલે પ્રગ્નની સત્તાને એક ધક્કો તો લાગી ચુક્યો છે. અત્યારે જે યુધ્ધ થયું છે તે પણ કરતાથી બર-પૂર નીવડ્યું છે. એટલે ભવિષ્યમાં યુધ્ધ કરવાની ઇચ્છા ધરવનાર પ્રગ્નઓને યુધ્ધની અયંકરનાનો પદાર્થ પાડ હમેશને માટે મળી ગયો છે.

હવે પ્રગ્નઓએ પોતે ભવિષ્યમાં શું કરવું તે તેમણે પસંદ કરવાનું બાકી રહ્યું છે:- એક બાળુ લોકોની સાંક-જોથી જકડાઈ એકબીજા સાથે મળી અન્યોન્ય નાશ કરવા માટે, યુધ્ધ કરવાના હેતુથી સંઘો હિંસા કરવા, બંધા-રણો બાંધવા, સંબંધો કરવા અથવા તો બીજી બાળુએ બધાની-સર્વેની-શાંતિને ખાતર પોતાની મરજીથી મહાકાર્યમાં જોડાવું.

કાંઈક નવી વસ્તુ કિલ્પન કરવામાં બધી પ્રગ્નઓએ બાગીદાર થવું જોઈએ.

જગતની શાંતિ અથવા હંમેશની મુલોહ.

માણસનું જીવન આખરે કેટલું દુઃખું છે? સૂર્યમાળાની દારમાં પૃથ્વી-૩૫ માટીના ગોળાના એક અણની બરા-બર પણ માણસ થાય તો ભાગ્ય! અનંત સમયમાં તેનો પૃથ્વી ઉપરના જીવનનો સમય નિર્જીવ કણોમાં સમાઈ જતો નથી? અને તે છતાં પૃથ્વીના ભાગ-વિભાગ, અને તેથી પણ વધારે સૂક્ષ્મ ભાગ પાડવામાં માણસ જોતની કેટલી મુર્ખતા છે? મૃત્યુ તો પોતાનું કાર્ય અવિરત સતત

કર્ચાજ કરતું હોય છે, તેમાં વળી માણસો શામાટે તેને મદદ કરતા હશે? મરવામાં અને મારવામાં એકબીજાને મદદ કરવાને બદલે પ્રકાશમય, જ્ઞાનમય, બળવાન આનંદમય જીવન ગાળવામાં એકબીજાને મદદ કરે તો ?

ઘણા લાંબા સમયથી મનુષ્યજાતિને એ રોગ લાગુ પડ્યો છે, અને ગાંડપણ દૂર કરવા માટે ઘણા ઉપચારો પણ થઈ ચુક્યા. એ ચુંદો અટકાવવા માટે ગનતું કરવામાં આવ્યું. છતાં પણ હજી સુધી કેમ ન ફાળ્યા ?

જગતના બધા તત્વવેત્તાઓએ સુક્ષેહનોજ બોધ આપ્યો છે, મહાન દિરસ્તાઓએ આવીને તેનીજ છડી પે કરી છે. પણ જગતે તે સુક્ષેહના બોધને ગ્રહણ કર્યો નથી ! જગતમાં સુક્ષેહ-શાંતિ-પ્રભુતા સ્વર્ગમાંથી આશીર્વાદપે પડવાની નથી. મનુષ્યજાતિએ તે મેળવવાની છે-પણ અત્યાર સુધી મનુષ્યનાં હૃદયમાં મનુષ્યજાતિની ભાવનાજ જન્મ પામી ન હતી.

સામ્રાજ્યોએ પણ સુક્ષેહ સ્થાપવાનો પ્રયત્ન કરવામાં બાકી રાખી નથી ! મહાન, વીર વિજયી યોદ્ધાઓએ પોતાના બળથી સુક્ષેહનો ઘુટડો જગતને ઉતારવાનાં સ્વપ્નાં જોયાં હતાં ! પણ તેમનાં તે સ્વપ્નો અપ્તરના મજબૂત કોટમાં ગુંગળાઈ જઈને નાશ પામ્યાં ! શું સુક્ષેહ અને શાંતિ બળથી સ્થાપન કરી શકાશે ? કુરતાથી નમ્રતાનો પાયો શી રીતે નાંખી શકાય ? યુધ્ધમાંથી શાંતિ કદી નહિ જન્મે !

જગતની પ્રજાઓ આજે ફરીને પાછી એનોએ પાસો નાંખી રહી છે. તે બધી યુધ્ધ કરીને યુધ્ધનો છેડો લાવવા મંથી રહી છે. અને લશ્કરી-ખુમારીને લશ્કરથી ફાળવા માંગે છે. આ ન્હાનકડો-હોમીયોપેથીનો ઉપચાર જો

રામઆણુ હોત તો ક્યારનો રોગને લાગુ પડી ચૂક્યો હોત, અત્યારે યુદ્ધનું નામનિશાન પણ ક્યાંથી રહેત ? હથિ-યારથી વિજય મેળવી તેઓ જગતમાં શાંતિ લાવવા ઇચ્છે છે. વિજય મેળવનાર પ્રજાની સુલેહ,-મજબૂતમાં મજબૂત પ્રજાએ આપેલી સુલેહ-કાંઈ “ જગતની ” “ સુલેહ ”-શાંતિ હોઈ શકેજ નહિ. રોમન લોકોના જેવી સુલેહ અત્યારે જગતને જોઈતી નથી, ત્યારે અત્યારે જગતને કેવી શાંતિ જોઈએ છીએ ? મનુષ્યજાતિએ આપેલી “ શાંતિ ” તેને જોઈએ છીએ. જુતાયલી પ્રજાઓએ જેનાપર સહી કરી આપી છે, તેવી સુલેહ નહિ, પણ સ્વતંત્ર પ્રજાઓએ જેનાપર સહી કરી છે, તેવી શાંતિની જરૂર છે.-તે શાંતિ મનુષ્ય-જાતિ બંધી પ્રજાઓ પાસે કબ્જા કરાવશે.

લસ્કરી-બળના તોરથી સુલેહ આવવાની નથી, તે પ્રમાણે સુલેહ લાવવા માટે અતિ આતુર નિર્જળના પણ શાંતિ નહિ લાવી શકે !

લડાઈ શરૂ થઈ તે પહેલાં “ સુલેહ ” અને “ શાંતિ ” એ કેટલાં અવનવાં રૂપો ધારણ કર્યા હતાં ! બધાં રૂપો આશાજનક દેખાતાં હતાં, પણ તે બધાં ખોટાં પડ્યાં. બંધી પ્રજાઓ તો સુલેહ અને શાંતિનાંજ ભજનો ગાતી હતી. અરે ! યુદ્ધ શરૂ થતાં પહેલાંતો રાજાઓ સુધ્ધાં તેનો સૂર ઝીલતા હતા. રશિયાના ઝારે તો તેનો ઢંઢેરો પણ પીટાવ્યો. બંધી પ્રજાઓને જ્યારે તેણે અરજી કરી, ત્યારે શાંતિ અને સુલેહનું એક મંદિર બંધાવ્યું ?-ક્યાં ? હોલેન્ડની સુમિ ઉપર હુમ શહેરમાં. અને તે મંદિર બંધાયા પછીજ જગતમાં સૌથી વધારે ખુનખાર લડાઈઓ શરૂ થઈ ! એ પણ વિધા-તાની એક કૃતિજ છે !

યુરોપના બધા ધારાશાસ્ત્રીઓએ બેગા મળીને કાયદાઓ
બંધ્યા. અને સુલેહની કચેરી પણ સ્થપન કરી, બળત્તે-
રીને બદલે પંચ સત્ય નિકાલ આપે! અને લઢવાના પણ
નિયમો ઘડી કાઢ્યા, જેથી ગળમાં પણ સત્યનો કાંઈક અંશ
આવે! પણ એ બધી ભાંજગડ થયા પછી સત્ય અને
ન્યાયપર આક્રમણો થયાં છે, તેવાં કદીપણ પહેલાં થયાં નહતાં.

બધા દેશમાં રાજ્યકારભાર ચલાવનારાઓ યુદ્ધની તો
વિરૂધ્ધજ હતા! ઘણાંએ તો લઢાઇ થાય તો પોતાના રાજ્ય
સામે ઝુંડો ઉઠાવવાનું પણ નક્કી કરેલું! કેટલાકને એમ પણ
લાગતું કે રાષ્ટ્રીયપક્ષ-જગતનો મજબૂતપક્ષ જગતનો સમાજ
વાદીપક્ષ લઢાઇની સામે પડસે એટલે સુલેહ જળજી શકાશે.
હવે તો તેઓ એકબીજાનાં ગળાં કાપે છે. અને જેઓ
લઢાઇ પહેલાં બ્રાતૃભાવનો બોધ આપી રહ્યા હતા, તેઓજ
હમણાં પ્રજાઓને યુદ્ધમાં ઉશ્કેરી રહ્યા છે!

જગતની બધી પ્રજાઓએ લઢાઇઓ થતી અટકાવવા
માટે એક બીજાને ઉપાય પણ અજમાવી નેત્રો. તેમણે
માંહોમાંહે એકબીજા સાથે કરારો કરવા માંડ્યા. અને તેમાં
“સુલેહને જળવવાની બધી. જતમાનગીરી” તેમણે એક-
બીજા પાસેથી લીધી પણ ખરી. અને અત્યારે! યુદ્ધ-રૂપી
સક્ષસને ચારેબાજુથી બધી પ્રજાએ પોતાના દેશમાંથી હડ-
સેલી મૂક્યો હતો, તોપણ “તેનાથી સેતાન સાત રાક્ષસોને
લઇને યાછો ફરેલો જણાય છે. હમણાં તો ચાલ પ્રજાઓ
એકબીજાનાં ગળાં કાપવામાં રોકાયેલી છે.

સુલેહ અને શાંતિના ઉપાસકોને તેમના સિધ્ધાંતમાં અંધા તો
હતી! તેઓ એમ માનતા હતા કે “હવે તો બધી પ્રજાઓ

વેપાર જેવો શાંત વાળીયાશાહી ધધો લઇને ખેડી છે, અને આર્થિક ઉન્નતિ કરવામાં કરવા ગુંથાયલી રહે છે, એટલે “શાંતિ” “સુલેહ” વિના કેમ આશરો? તેઓ એમ માનતા હતા કે હમણાંના લશ્કરો ઉમાં કરવા, અને ટકાવવાં કયાં હાંસી ખેત્ર છે?—એટલે હવે દોષ પ્રગ્ન યુધ્ધ નહિ કરે.

જ્યાં કુખેર ભંડારીની પૂઠ કરવામાં લોકો રોકાયેલા રહે છે, અને ભજકલદારનાં ગુણો એકેઅવાજે ગવાય છે, ત્યાં યુધ્ધનાં મેદાનો વેપારનાં ખજાનો અને દુકાનો થઈ રહેશે. એટલે યુધ્ધ શેનું થશે? વેપારી હરિશ્ચંદ્રનું! તેમાં જે વધારે સસ્તું અને મોટા જથ્થામાં ઉત્પન્ન કરશે તે જીતશે! નફાતોટાના હિસાબથી આજકાલની દુનિયા દોરાઇ છે, એ વાત ખરી છે. અને તેનાથી તે પાયમાલીમાં દોરાઇ તેપણ ખરું છે. યુરોપનાં ખીસ્સાં ખાલી કરાવી આયુધ્ય કરાવેલા પાકિસ્તાન પાણીની માફક રેલાવે છે. અને વીસ લાખ મનુષ્યના મૃત્યુની કિંમત પણ તેને આપવી પડશે.

ઉત્પન્ન કરેલી વસ્તુઓના હમણાંના હમણાં તો ઉત્પાદકને ગળી જવા ખેડી હોય એમ લાગે છે.

શાંતિ અને સુલેહના ઉપાસકોની છેલ્લી આશા તો એ હતી કે અત્યારે નાશકારક યંત્રોની શક્તિ એટલી તો વધી ગઇ છે કે માણસો ખીજા કશાથી નહિ તોં છેવટ તેના ભયથી પણ સુલેહનો ભંગ નહિ કરે. છેલ્લા પ્રત્તીસ મહિનાથી ચમરાગતનું રાજ્ય ચાલે છે. અને તે પૃથ્વીપર રૈં રૈં નર્ક પ્રગટાવી મનુષ્ય જાતિને અસહ્ય દુઃખો દઈ રહ્યો છે. તોપણ સુલેહ તો આણુજ છે?—શા મોટે ?

યુરોપની શાંતિના ઉપાસકોની ધારણાઓ ખોટી પડી અને શાંતિ દેવી તેમની ઉપાસનાથી સંતુષ્ટ ન થઈ ! તેનું પહેલું કારણ તો એ છે કે શાંતિના બધા ઉપાસકો યુરોપીયન શાંતિના ઉપાસકો હતા. યુરોપના સોફોને, નેતાઓને, રાજનીતિજ્ઞોને, મજૂરોને કે રાજ્યોને કાંઈ શાંતિ જોઈતી ન હતી ! બધી પ્રજાઓ વચ્ચે સુલેહ કે શાંતિ જળવવાની કોઈ પણ પ્રજાની મજા ન હતી. દરેક પ્રજાને તેની પોતાની ધારેલી “ શાંતિ અને સુલેહ ” જોઈતી હતી. — અહંતાથી ભરેલી, તદ્દન અસત્ય—મૃગજળ જેવી, દેવળ અશક્ય શાંતિ !—

હંગરી સભામાં પ્રજાઓના ઝઘડાઓ સુકવવાને ન્યાયાધીશો બેસતા, પણ તેમનો ન્યાય કોને માટે હતો ? હંગરી અને લાખો માણસોના દેશો જે પ્રજા પડાવી લેવાની હતી તેમને તેઓ ન્યાય કદી આપી શકતા નહિ. તેમની ધારા પોથીમાં—કાયદાની ચોપડીમાં—નિઃશસ્ત્ર અને નિર્બળ પ્રજાઓ પર હુમલાઓ કરવામાં પ્રજાઓના હક્કો દબાતા નહિ ! અને એ પ્રમાણે વર્તન કરવાથી સુધરેલી પ્રજાઓને ઝાંખ પણ લાગતી નહિ. —તેમાં માત્ર એકજ સરત હતી અને તે એ હતી કે તે નિર્બળ પ્રજાઓ સુધરેલી પ્રજાથી જુદા રંગની હોવી જોઈએ ? જ્યારે કાળી, પ્રજાઓ પ્રત્યે એવાં કૃત્યો કરવામાં આવતાં ત્યારે યુરોપના સોસીયાલીસ્ટ—સમાજવાદીમાંથી કોઈ પણ તેની સામે ઝુટો ઉઠાવતો નહિ. જગતની સુલેહ જળવવાને જે કરારો થયલા તેમાં દરેક પ્રજાને પોતાના સમ્યક હક જોળાવીને સંસ્થાનોનો શિકાર કરવાને સંપૂર્ણ છુટ આપવામાં આવી હતી. સુલેહના ઉપાસકોને મન એ વાત નજીવી હતી !

કારણ કે એ બનાવો યુરોપ ખંડની હદની બહાર બનવાના હતા । અને બનતા હતા । આ બધો વખત તેઓ ઇન્દ્રજીતમાં ફરસીને એક મહાન સત્યને બૂલી જતા હતા કે “જે મારશે તે મરાશે” “જે તલવાર ધા કરશે તે તલવાર તૂટશે.”

ચીર સ્થાયી અને ખરેખરી સુલેહ તો બધી પ્રજાઓજ બધી પ્રજાઓને બહી શકે, જ્યાં સુધી જગતની એક પણ પ્રજા યુદ્ધની પીડાથી પીડાય છે ત્યાં સુધી બીજી પ્રજાઓ શાંતિમાં નહિ રહી શકે. યુરોપ ખંડને તો યુરોપ ખંડના પૂરતીજ શાંતિ જોઈતી હતી. અને એવી યોજનાઓ પણ થઈ હતી કે જેનાથી યુરોપની બહાર ભોંડીનો વરસાદ વરસ્યાજ કરત. યુરોપખંડને તેવી શાંતિ મળી નથી—કદી મળવાની પણ નથી. હમણાં જે પ્રજાઓ યુદ્ધમાં ઉતરી છે તે પ્રજાઓ સુલેહના કોલકરાર ઉપર સહીઓ કરશે તેટલાપરથી જગતની શાંતિ નહિ થાય ! દુનિયાની બધી પ્રજાઓ સાથે યુરોપની પ્રજાઓ સુલેહના કરારો કરશે ત્યારેજ સુલેહ સમવાશે. સુલેહની પરીપદ તો આખી દુનિયાની પ્રજાઓની બનેલી હોવી જોઈએ, કારણ કે સુલેહ તો જગતનીજ હોઈ શકે, એક પ્રજાની કે લગાઇમાં જીતેલી વિજયી પ્રજાઓની ન હોઈ શકે. આખી મનુષ્ય જાતિ તેની જુદી જુદી પ્રજાઓને “શાંતિ—સુલેહ” આપી શકે.

તમારા ગુલામોને પહેલાં છુટા કરે:—એટલે તેઓ પણ તમારી સાથે સુલેહની સભામાં બેસે!—શું ભડકા છે ! જે આ વાંતથી ભડકી જતા હો તો ‘સુલેહ’ ને “શાંતિ” ની વાતો પણ કરવી મૂકી દો !

જીવન અધાઓને જીવતાં પહેલાં મહેરમાનો ! તમારાં પોતાનાં હૃદયની છુટકારો કરો ! લડાઈ પછી શાંતિ તો તેમાંથી જ આવતી શકશે. જ્યાં સુધી માણસોનાં પોતાનાં મનમાં 'સુલેહ' અને 'શાંતિ' નથી ત્યાં સુધી શાંતિના ઉપાસકોનાં જાણમાં સાહસો નિરર્થક છે.

સંસ્થાઓ, કાયદાઓ, કરારો, કચેરીઓ, પંચાયતો, પ્રજાકીય સમિતી, અંતર રાષ્ટ્રીય મંડળો, — વગેરે અંતરાયો એક પછી એક આ લડાઈના માર્ગમાં મુકવામાં આવ્યા હતા. છતાં પણ રેલ આવી, અને જાણીએ જાણકારો તોડી નાંખી વહી ગઈ ! સુલેહ સાચવવાના ઉપાયો જે પ્રમાણમાં વધ્યા તે પ્રમાણમાં રેલ પણ વધારે જોસબેર આવી અને વધારે નાશ કરતી ગઈ. ઉપર જણાવ્યા તેમાંનો એક પણ ઉપાય લડાઈનાં મૂળ અટકાવી શકે તેવો નથી. જ્યાં ઉપર ચોટીયું જ કાચ કરી શકે તેવા છે. તેમનાથી જાણ "શાંતિ" અથવા "દેખાતી સુલેહ" જ જળવી શકાય. તેમાંથી હમેશાની શાંતિ આવી શકે જ નહિ. જાણ ઉપચારો અજમાવવાથી લડાઈ કદી પણ જાંબ પડશે નહિ, દારણુ કે લડાઈનું મૂળ તો પણ ઉડે છે. તેનું મૂળ મનુષ્ય સ્વભાવમાં છે. મનુષ્યના મનમાં માણસાઈની કિમેન હજી સુધી આપતી નથી. પોતાની જાતને માણસ હલકો ગણી રહ્યા છે. જો બાવનાની દરિફતામાંથી માણસ જનન ઉપર લોહીમાં કરેલ વહે છે. લડાઈને જાંબ કરવી હોય તો પ્રથમ તે કરાને અટકાવવો જોઈએ. લડાઈ દૂર કરવામાં આ મહાન આંતર મુશ્કેલી આવી રહેલી છે. બાકીની જુદી મુશ્કેલીઓ કેવળ

માણુ છે. તેમને યોગવાથી આપણે મૂળ દૂર કરી શકીશું નહિ. આમ ખોટી મિથ્યા આશના મૃગજાતીમાં ફસાઈ જઈશું. એવા ઉપાયો માણસ જાતને માટે સુલેહ નહિ, પણ સુલેહનો જૂત પ્રેત ઉભો કરશે. અને એ પ્રેત તો લગાઈને સહાય કરવાર જોડ-જૂત થઈ જવાની છે.

અત્યારે તો ખોટા ખોટા રંગોથી રંગેલા સોનેરી પડદાઓ ઝાંખા પડી ગયા છે, અને મિથ્યા આશાઓ પણ જમીનદોસ્ત થઈ છે. જુના જમાનાને સંતોષ આપવાથી હવે કાંમ નહિ સરે. બધી પ્રજાઓને લગાઈ કરતી બંધ કરવી અને જગતની બધી પ્રજાઓને સુલેહ યાને શાંતિ આપવી, એ એ કાર્યો એક નથી. એવી દેખીતી મિથ્યા સુલેહ આપવાના બધા ઉપાયો નિષ્ફળ જાય છે, એટલેજ હવે સુલેહ આપવાના સત્ય માર્ગો સુઝી આવશે. પ્રભુની ચળકતી તરવારની જરૂર તેટલા માટે હતી. યુદ્ધનો અંત લાવવાનું પ્રથમ હથિયારજી યુરોપમાં ચાલી રહેલી પ્રચંડ યાદવાસ્થળી છે. તે તલવારથી યુદ્ધના કકડા થઈ જશે.

અત્યારે સુધી જે કાર્ય મહાન સામ્રાજ્યો કરી શક્યાં નથી, જે કાર્ય કરવાનાં ધર્મો પણ નિષ્ફળ ગયા છે, યુરોપનો આજકાલનો સુધારો પણ જે કાર્યમાં ફતેહમંદ થયો નથી. એને માટે સદ્ગોષ્ઠી આખી માણસજાત તલસી રહી છે. તે કાર્ય એકજ ઉપાયથી સિદ્ધ થઈ જાય તેવું છે—માણસનાં હૃદયમાં માણસાઈની-માણસજાતની ચેતના—ભાવના—મનુષ્યજાતિનું ચેતન્ય—મનુષ્યજાતિનો ચેતન-દીપ—પ્રગટાવવાથી બધો અંધકાર દૂર થઈ જશે. માણસનાં હૃદયમાં મનુષ્ય-

જાતિની ચેતના-ભાવના ઉત્પન્ન કરી શકાય તો બધાનાં હૃદયમાંથી હિંસાચારોને મૂકવી દે એવો દૈવી અવાજ નીકળશે. ત્યારેજ માણસનાં હૃદયમાંથી જગતની શાંતિ જન્મ પામશે:—

મનુષ્ય જાતિનું ચેતન્ય:—મનુષ્યત્વનું ભાન:—

સૈકાઓથી એક સ્વર નીકળી રહ્યો છે. તે સ્વર હૃદયનાં ઉંડાણમાંથી દૂરથી આવી રહ્યો છે: બધા માણસોએ તે સાંભળ્યો છે પણ કોઈએ તેનાપર ધ્યાન આપ્યું નથી. કોઈ માણસ તે વાણીને ગુંગળાવી નાંખી બંધ પણ કરી શકતો નથી, તે વાણી આજ્ઞા કરે છે, “તું હિંસા કરતો નહિ.” એ ફરમાન આપણને બાદશાહી-અનુલંઘનીય લાગે છે.

પૃથ્વી ઉપર હમણાં એક ધ્વનિ-ભયભીત દશાનો ધ્વનિ નીકળી રહ્યો છે... .. અહો! કેવી દુર્દશા! યુધ્ધના કેવાં તિરસ્કારપાત્ર કાર્યો! બધાનાં નામ પણ દૂરથી તજવા લાગ્યાં છે. માણસ માણસજાતિ સામે અનેક ગુન્હાઓ અને દુષ્ટત્વો આચરી રહ્યો છે. શું બધા માણસોનાં રૂપમાં કોઈ રાક્ષસ છુપાઈ રહ્યો છે જે આવાં કૃત્યો તેમની પાસે કરાવે છે? માણસો માને છે કે આખી દુનિયાની પ્રગતિ ધર્મ છે બધી પ્રજાઓ સુધરેલી ગણાય છે. છતાં આવાં બનાવો કેમ બનતાં હશે! અરે ઘણીવાર તો પ્રગતિ જેટલી વધે છે તેટલાજ પ્રમાણમાં મનુષ્યની ભાવના ઘટતી જણાય છે.

આજકાલના નિર્દય યુધ્ધોમાં જે બનાવો બને છે તે બધા બનીજ કેમ શકે છે? કારણકે દરેકે દરેક શહેરમાં અને સુધરેલી પ્રજાઓમાં તો દરેક ગામડાંમાં નિરાળો હોય છે. તે શાળાઓમાં બાળક-વિદ્યાર્થીઓને શું શિક્ષણ આપે છે? તે તો શિખવે છે કે માણસની મોટામાં મોટી ફરજ

પ્રજ્ઞને લાભદાયક કાર્ય કરતાં જ નહીં. જાગ્રીપાની નહિ કરવામાં સમાયલી છે અને જ્યારે જ્યારે જનના જાગ્રીયાનને માટે ખીજાં માણસોને મારી નાંખવાં પડે ત્યારે જરાપણ ડરનું નહિ (1) એ માણસનો એક સારામા સારો ગુણ છે. એવે વખતે લશ્કરનો સેનાપતિ “મારો” એવો દુકમ આપે તેને તાણે થવું અને આપણો અતરઆત્મા “તું” હિંસા કરીશ નહિ,” એમ કહેતો હોય તેને ચમત્તી નાંખવો !

ખરું છે ! ઉપર પ્રમાણે આસ્થાવસ્થાથીજ દરેક માણસના કાનમાં શિક્ષણદ્વારા એવા વિચારો રેવામાં આવે. ત્યાં એક દિવસ માણસો ખૂન કરનારા—પોતાના ભાઈઓનો નાશ કરનારા બની જાય, એમાં શું આશ્ચર્ય ? અને જે માણસ ખીજાનો નાશ કરી નાંખે છે તે ખીજા કરી મૂકેલ નહિ : કરે ? સાંભળનારનાં શ્વેત જિભાં કરી નાંખે એવા બનાવો યુદ્ધમાં બને છે તેનો અંત ક્યાંથી આવે ?

આપણે વિચાર કરીશું તો જણાશે કે એવાર મનુષ્યમાં હિંસા—નાશ કરવાની વૃત્તિને પોષણ મળવું અને ઉઘાડે જાગે તેનાં વખાણ થયાં, એટલે પછી તેનો છેડો ક્યાં આવે ? એક જંગલી ઘાતકી પશુને છૂંદું મુઠ્ઠી છબને પછી કોઈ માણસ આશા રાખે કે તે દયાભાવથી વતીશે તો તે કેવું ગણાય ? લઢાઈઓ પહેલાનાં કરતાં વધારે માનવી થવાને બદલે વધારે રાક્ષસી થઈએ તો એક લેખે સાફ થવું કારણકે જ્યાં સુધી લઢાઈની કુરતા બરાબર પહાર પડી નહતી ત્યાં સુધી માણસજાતને તેના ઉપર કંટાળો આવવાનો સંભવ નહતો. જ્યારે લઢાઈની કુરતા તેના લક્ષમાં આવી નહતી, ત્યારે માણસ માણસોની કલહમાં આગ

માનતો. હવે માણસને લાગે છે કે આ પ્રમાણે લઢાઇમાં કુરતાશી-ઘાવા લાગવાથી છેવટે એમને અત્યંત પ્રિય યુદ્ધ કદાચ બંધ પડી જશે. એ કેમ સહન થાય !

“ મારતું તો નહિજ. ” ગમે તેમ થાય તોપણ મારતું નહિ ! ગમે તે કારણો હોય તોપણ હિંસા ન કરવી, ” એવી વૃત્તિ આપણે જાગૃત કરીશું તો આપણે યુધ્ધને નાશ કરી શકીશું.

ઉપર જણાવી તે આત્મામાં જ્યાં સુધી એકપણ અપવાદ હશે ત્યાં સુધી યુદ્ધ જરૂર થશે. જ્યાં સુધી માણસોનાં મનમાં એવો વિચાર છે કે “ મોટી સંખ્યામાં ભેગા થઈને ખૂન કરવામાં પાપ નથી, ” ત્યાં સુધી યુધ્ધ તો રહેશે. એક માણસ બીજા માણસને મારી નાંખે એ મોટો અપરાધ ગણાય, પણ તે માણસને જે સિપાઇનો પહેરવેશ આપવામાં આવે તો પછી એવાં ખૂનો કરવામાંજ તેની આખર સમાયલી છે. એવી માન્યતા જ્યાં સુધી માણસોમાં છે, ત્યાં સુધી લઢાઇ જરૂર રહેશે, અને બંધી ભયંકર હરતા-ઓવાળાં યુધ્ધો પણ થયાં કરશે. મનુષ્યધાતક જંતુઓ મારી નાખવામાં આવ્યા નથી ત્યાં સુધી યુદ્ધનો-રોગ કદી મટવાનો નથી. એ જંતુઓ કિળવણીની ખોટી પદ્ધતિએ માણસનાં મગજમાં ભરી દીધાં છે, તેને દૂર કરો. અત્યારે જોને “ નીતિનું ” નામ આપવામાં આવે છે તે કાર્યની “ અનીતિ ” માણસોને જતાવવામાં આવી નથી, તથા મહાન અપરાધ છે તેને અપરાધ-રૂપ ગણવામાં આવ્યો નથી, કોઇપણ માણસને મૃત્યુ પમાડે એ સૌથી ભયંકર

હો મણી કાઢવામાં આવ્યો નથી ત્યાં સુધી મૃત્યુ-દૃષ્ટકો
પારશે તે ઘ્યાહીન થઇને પોતાનો દૃષ્ટકો લગાવશે !

ઉપર જણાવ્યું તેટલેથી ક્યાં વાત અટકે છે ? નિશા-
ના પાઠો ઉપરાંત પાછા પદાર્થપાઠો પણ બાળકોને અપા-
વે છે ! સમાજના કાયદાઓ જ્યાં સુધી મનુષ્યત્વ સ્વીકારતા
નથી અને ગુન્હેગાર માણસમાં પણ મનુષ્યત્વ જોતાં શીખ્યા
નથી, જ્યાં સુધી શિક્ષા કરવાની વૃત્તિ સમાજમાંથી નાશ
થઈ નથી, ત્યાં સુધી યુધ્ધના પાપનો ભાર સર્વના માથા
ઉપર આવ્યા વિના રહેશે નહિ. વ્યક્તિના આનંદી ગુન્હાની
શિક્ષા આખા સમાજે જાહેર કરવાનો ગુન્હો કરીને આપણ
નેઈએ નહિ, અને જ્યાં સુધી એ પ્રમાણે વર્તન સમાજ કરશે,
યાં સુધી મનુષ્યજાતિ ઉપર ઘોહીનો વરસાદ પડ્યા કરશે.
ત્યદેસર જે ખૂન-ફારસી દેવામાં—કરવામાં આવે છે તેને
જવાબ હજારો અને લાખોના ખૂન યુધ્ધમાં થશે તેમાંથી
નળી રહેશે.

ઉપરનું છેલ્લું કહેણ મનુષ્યજાતિ જગતની બધી પ્રજા-
ને મોકલી રહી છે.

એક દિવસ એવો આવશે કે જ્યારે આ બધી વસ્તુઓ
દુનિયા ઉપર હશે નહિ ! કારણકે જે વાણી માણસને “તું
‘સા ન કર’” એવો હુકમ આપી રહી છે તે વાણી પારકી
થી—તે બહારથી નથી આવતી પણ મનુષ્યજાતિના મોટા
ગના હૃદયમાંથી નીકળી રહી છે. બધાના હૃદયમાં તે અવાજ
મનુષ્યજાતિનો પ્રત્યક્ષ અવાજ થઈ રહ્યો છે. આખા જગ-
તને તે નવો આદેશ આપી રહ્યો છે—માણસને તે અવાજ
ની ઉમદા ફરજ બનાવવાને પ્રેરી રહ્યો છે !

અત્યાર સુધી માણસની ઉચ્ચામાં ઉચ્ચી ફરજ તે માતૃભૂમિ પ્રત્યે હતી. પણ આપણે જોને માતૃભૂમિ ગણ્યો છીએ તેનાથી વિશાળ અને અમર—હતાં અત્યાર વિસરાયલી—નિઃસ્વાથી—માતૃભૂમિ છે અને તે આપણી પૃથ્વી માતા છે. તેના ઉપર દોઢ અબજ માણસો વસે છે ખરાં પણ તે માતૃભૂમિના શહેરીઓ ગણ્યા ગાંઠ્યા છે. તે વિશાળ માતૃભૂમિના પવિત્ર પુત્રો—તેને આહનારા પુત્રો—ક્યાં છે? ભવિષ્યમાં માણસની પહેલી અને મહાન ફરજ તેના પ્રત્યે રહેલી છે—કારણ કે તે સૌથી ઉચ્ચ માતૃભૂમિ છે અને મનુષ્યજાતિ તેની પ્રજા છે. !

સેંકડો વર્ષોથી માણસ પ્રગતિ કરે છે અને તેમાં માણસ માત્ર એટલું શીખ્યો છે કે કુટુંબના સ્વાર્થ કરતાં દેશનો સ્વાર્થ વધારે કિંમતી ગણવો જોઈએ. માણસ દેશને માટે કુટુંબનો ભોગ આપતાં શીખ્યો છે. હવે તેણે દેશના સ્વાર્થ કરતાં મનુષ્યજાતિનો સ્વાર્થ કિંમતી ગણી તેને આગળ વધારવો જોઈએ. દેશ પ્રત્યે પોતે રાખતો હોય તેના કરતાં વધારે વિશાળ અને પવિત્ર પ્રેમ મનુષ્યજાતિ પ્રત્યે તેણે રાખવો જોઈએ અને મનુષ્યજાતિમાં પોતાની પ્રજાએ કેવું સ્થાન સેવું જોઈએ તે વિચારી તેણે મનુષ્યજાતિ માટે સર્વ અર્પણ કરી દેવું જોઈએ.

અત્યારે જે પ્રમાણે દેશની ભાવના માણસોમાં નાશત છે તે પ્રમાણે મનુષ્યત્વની ભાવના માણસમાં સંજીવન થવાની જરૂર છે. જે પ્રમાણે કુટુંબની સંકુચિત ભાવનાને બદલે આપણા દેશરૂપી કુટુંબની ભાવના અત્યારે માણસમાં નાશત

તે પ્રમાણે મનુષ્યજાતિ રૂપ વધારે વિશાળ કુટુંબની
જાતના માણસજાતમાં જન્મવી વંતઃકાંચી.

ત્યાં સુધી ઉપર જણાવી તે મનુષ્યજાતિની ભાવના
જન્મી નથી, ત્યાં સુધી માણસ જાતમાં પૂરેપૂરી માણસાઈ
આવી ગણી શકાય નહિ. મનુષ્યત્વની એ ભાવના શું
શીખવશે ? પહેલવહેલો હું માણસ છું ત્યાર પછી હું અંગ્રેજ
ફ્રેન્ચ, જર્મન અથવા જાપાની થઈ શકું. મારી સાથી પહેલા
ફરજ માણસ તરીકે વર્તવાની છે. ત્યાર પછીજ દેશના એક
શહેરી તરીકેની ફરજો મને અંધન કરતાં થઈ શકે. ”

માણસજાતનો સાથી પહેલો નિયમતો એ છે કે જ્યાં
માણસમં જે જે મનુષ્યત્વ રહેલું છે તેને માટે આખી
જાતિના મનમાં માન હોવું જોઈએ અને એ મનુષ્યત્વની
મહત્તા અને પવિત્રતા સમજીને તે જીવનનો નાશ થઈ શકેજ
નહિ એવી ભાવના આખી મનુષ્ય જાતિમાં પ્રસરવી
જોઈએ. માણસને સાથી પ્રથમ આજા એજ છે કે “ તું
હિંસા કરીશ નહિ. ”

કેવળ કુટુંબને માટે જીવ્યા કરતાં તો દેશને માટે
મરવું વધારે ઉત્તમ ગણાય છે. પણ દેશને માટે મરવા કરતાં
વધારે ઉત્તમ વસ્તુ તો એ છે કે ખીજાઓને મારવામાં કદી
પણ માગ ન લેવો.

પુરોષમાં ચાલેલા બચકર યુધ્ધમાં પણ એવાં કેટલાંક
કુત્સાહતાં જેમણે માણસ તરીકેની પોતાની ફરજ અદા
કરી. તેઓ યુધ્ધમાં જાતે મરી ગયા છે પણ તેમણે
કાંઈને માર્યા નથી. તેઓ કુત્સ મનુષ્યજાતિને માટે જ મરી

મળે છે. માણસને મારી નાંખવો એને તેઓ પાપ ગણતા હતા.

તેઓ મનુષ્યજાતિનાં રૂપમાં અત્યારે જીવે છે અને યુગે યુગે જીવવાના છે, કારણકે મનુષ્યજાતિ સજીવ છે. કેટલાક એમ કહે છે કે મનુષ્યજાતિનું અસ્તિત્વ કેવળ ભાવનામાં છે— કેટલાક માણસોના વિચારમાં જ છે ! આવા લોકો દેખતા જ નથી. જેવી રીતે મનુષ્ય એક વિચાર માત્ર નથી, દેશની ભાષના મૃગજાતિ નથી પણ પ્રત્યક્ષ છે તેવી રીતે મનુષ્યજાતિ પણ સજીવ છે. માણસોમાં અને પ્રજાઓમાં હજી સુધી તે સજીવ થઈ નથી, છતાં પણ વાગ્યે અમાણ્યે જીવે છે.— બધાની સામાન્ય માતા તે છે. તે બધાને સરખે ભાવે ભેટે છે. સંબંધના જીવનનો આશ્રય તેણીના ઉપર છે. તેની શક્તિને લીધેજ બધામાં મનુષ્યત્વનું લોહી ફરે છે.

મનુષ્યત્વની સજીવન ભાવનાનું શરીર પણ સજીવ છે, બધી પ્રજાઓ તેનાં અંગ રૂપ છે. તેનું હૃદય જીવતું છે— કદાચ અત્યારે માણસોને ભલે તેના ધમકારા ન સંભળાય—

મનુષ્યજાતિની ભાવના રૂપી શરીરને વિચાર કરનાર મગજની જરૂર છે. તેને માટે પ્રજાઓમાંથી એવા એવા માણસોને ભેગા કરવા જોઈએ, કે જેમનામાં મનુષ્યત્વના વિચારો પ્રાધાન્ય પામેલા હોય. તેઓજ માણસ જાતને દોરી શકશે.

આગકાલનાં શહેરોની સત્તા પ્રજાઓમાં આટલો ફેર કરી શકી તો પછી મનુષ્યજાતિનાં બધાં બળે કરવાથી શું ન થઈ શકે ?

અરે મનુષ્ય! ધુળમાં રમદોળાતા મનુષ્ય! અત્યારે
નારે પોતાને હાથે તું તારી જાતિનો નાશ કરી રહ્યો છે-
પણ હવે તારા થા રૂઝારી નાંખવાનો સમય આવી પૂર્યો છે.
મનુષ્યજાતિની નવી નવી ભાવનાને તું ઝીલ અને તારામાં
અંધ થવા દે!

મનની જુદી જુદી પ્રજાઓ! અત્યારે
ધુએલા શરીરના અવયવો

જોડી શકાય તેવી મુશ્કેલી

નારા અવયવો છે. તમારા આત્મ જાગૃતતાના અંત આવેલી
ગયો છે. તમારે ફક્ત હવે એકજ વાત જાગૃતાની રહી છે
તે એકે તમે બધા એકજ શરીરનાં જુદા જુદા અવયવ રૂપ
છે--તમારા શરીરોમાં એકજ લોહી વહી રહ્યું છે--તમે મનુ-
ષ્ય છો એ વાત જાગૃત થઈને જુવો! અને હે અનંત પ્રભો!
અને પ્રજામાં વ્યક્ત પ્રભો! સમય આવ્યો છે!

ચત કર!

